

SZABOLCSI LAJOS

**CHASIDEUS
KÖNYV**

az ismeretlen vőlegény
A leveleki menyegző
Mayerl
A kallói szent pap élete

ÁRA 6 PENGŐ

BUDAPEST, 1942

Felelős kiadó: Szabolcsi Lajos.
Faragó Imre könyvnyomdája, Kispest. Vörösmarty-u. 6. Tel: 346-966.
Felelős üzemvezető: Faragó István.

Az ismeretlen vőlegény

I.

— Mikor jön a messiás? A »mosiach«?

Az ám. Ez csak az igazi kérdés. Töri rajta a fejét az egész világ sok ezer esztendő óta. Ha felhő gyűlt, ha vihar ropogott az égen: a gettók mélyén felhangzott a sóhaj, hogy most már jönnie kell a messiásnak. Jönnie kell, mert baj van. Ha szenvedett a zsidó: várta a messiást. Ha öröme támadt, nem merte kiélvezni, egy kis szomorúságnak mindig kellett maradnia a zsidó lélekben, mert csak a szomorúságból jöhet el a messiás. Templomudvaron csillagváró szombati estén róla beszélgetnek az emberek. Engesztelőnap éjszakáján az ő arany alakját látják megjelenni szenvedő képzeletükben. Minden nagyszakállú, idegen zsidó, aki a faluba téved: izgalmat hoz a községbe. Hátha őt jelenti, hátha az ő hírnöke. Voltak, akik már látták is. Egy régi mártír ott találkozott vele Rómában. Az aranyos oszlopok és szobrok alján állott és kötözte a sebeit. Szegény, fáradt, beteg zsidó messiás. »Jövök már, jövök, fiam« — mondotta —, »jövök még ma, vagy jövök holnap, jövök, csak várjatok...« És mi várjuk hűségesen, szenvedve, nélkülözve. De te, jó Isten, mikor, mikor jön a messiás?

*

Hamvadóban a szent gyertya. Ott serceg a láagja, ugrál kis kék nyelvcskével az asztalon. Szombatot búcsúztatják a falu végén, a legszegé-

nyebb zsidó házánál. A házigazda énekel. Valami réges-régi dallam hullámszik végig a szobán:

*... tácilénu mipi arojós
tevaszrénu beszurósz tóvósz,
teszamchenu bonim al óvósz,
bemócióé saboszósz...*

Hej, te messiás! Téged várunk! Mentsd meg már a néped. Hozz nekünk jó híradást és hadd örvendjenek az apák az ő fiaikkal, ilyenkor, messiásváró szombat éjszakáján...

A gazda nagyot sóhajt. A felesége még nagyobb. A kis kék láng, a havdala zajtalan tüze, libeglobog a szeszes italban, mely úgy ragyog, mint valami kis smaragdszínű tó. Megy már a szombat, otthagyta a házat, végigsuhan az utcán, siet ki a faluból. A szombat, a búcsúzó királynő, kinek a palástja csupa gyémánt, akit tegnap este fogadtunk, mint menyasszonyt az esküvői nép és akit ma elkísérnek a mi dalaink, mint ahogy az apródok kísérik az úrnőt. Tűnik a szombat. És a házigazda összeteszi a kezét és így sóhajtja az imát:

»Nyisd meg kapudat, te hatalmas Isten, a leirgalmas eged számtalan kapuját: a fény, az áldás, a bölcsesség, a nagyság, a dicsőség, az öröm, a tudás, a megváltás, az erő, a jóság, az ének, a könyörület, a kedvesség, a tisztaság, a vigaszok, a segítség, a megélhetés, a boldogság, a szentség, a szabadság, a gyógyítás, a béke, a megtérés kapuját...«

Igen, a béke és a szabadság kapuját — sóhajtja a gazda, amikor leül az asztalhoz. — De mikor lesz béke és mikor leszünk szabadok? Minden nap új szenvedés és új gyötrelem. Reggel átok és átok este. Ha felkelünk, éhen kell dolgoznunk, ha lefekszünk, reszketnünk kell az éjszakáért. Kuruc minket űz, és a labanc minket bánt. Mindegyik csak a zsidóra haragszik. Nem jó helyen ütötték fel a házunkat Itt, három ország határán, mindenki bántja a mi fajtánkat.

Az asszony csöndesen ingatja a fejét.

— Háború van, József, ne feledd el.

— Háború, igaz... Háború már vagy harminc esztendeje. Mikor gyerek voltam, már szólt a puska Magyarországon. Meg is szokták az emberek. Ha házat épített, tudta, nem fog benne lakni. Ha valaki szőlőt vett, tudta, hogy idegen fog ott szüretelni. A mi kis vagyonunkat már háromszor vették el. Egyszer a törökök, egyszer a magyarok, egyszer a lengyelek. Ki tudja, mikor ássák fel megint a sön-tést, ki tudja, mikor találják meg újra azt a pár árva aranyat...

— A Rachel aranyait...

— Férjhez kellene már adni a lányt...

— Ugyan, hova gondolsz? Tizenhat esztendő sincsen!

— Hol jár most? Merre van?

— Rachel, Rachel!

Serceg az olajos méceses: Rachel lép be a szobába. Nagy, éjfekete szemei ragyognak a szüleire, sötét haja félig kibontva csüng a vállára, a keze lisztes, az arca is, mintha rizsporozva volna, pedig annak az arcnak nincs szüksége fehéritőre.

— Jó hetet, édesapám!

A gazdának mindig könnyes lesz a szeme, mikor a leányára néz. Nem csoda. Ki tudja, meddig lesz az övé? Ki tudja, mi végre nevelte?

— Ül le, Ráchelke, mit műveltél odakünn?

— Dagasztjuk a kenyeret, édesapám, kavargatjuk a meszet a szobafehérítésre, jövő héten chanuka, hadd legyen tiszta a házunk. Megittam a jószágot. Megfejttem a Riskát. Bezártam a csirkéket. A kotlós mintha beteg lenne, egylábon, tipegve ugrált fel a létrán. Elláttam a galambokat, kitakarítottam a fél-szert, segítettem a kocsisnak...

— Kis tündérke, Rachel, tudod-e, milyen jó dolga lesz annak, aki téged elvesz feleségül?

— Nem jobb, mint apának, aki az anyát kapta feleségül!

— Hát a vacsorával elkészültetek-e már?

— Elkészültünk volna, csak a vendég hiányzik. Ajrach nélkül meg nem teríték. Néztem is az országot, de egy szem zsidó se látszik semerre. Vendég nélkül pedig nem vacsorálunk. Várjunk még egy csöppet, hátha küld az Isten vándort az asztalunkhoz.

— Nem jár most erre vándor, kis tündérem. Mióta győz a labanc és verik kifelé a kurucokat, elriadtak az idegenek az országotokról. Szomorú, szomorú világ. A városok kifosztva, a polgárok elbujdosnak, a céheket szétzavarták. A falvakban alig látni parasztot, mind ott rejtőzik az erdőkben, meg a hegyekben és egymás ellen visel hadat. Elfáradt az ország, kimerült minden megye. A császár hatalmas, az hozhat katonát még a spanyol tengerpartról is. Tökölit elhagyták a vezérei, más nincs vele, csak a hajdúk,

meg a bocskorosok. Nem volna sok öröme benne, ha övé maradna a koldus tartomány. Megint vér, megint ágyúk, megint gyilkolás, fosztogatás... ugyan mi lesz a vége?

A szolgáló dörömböl az ablakon:

— Öreg zsidó áll künn, bebocsássam-e?

Rachel boldogan csapja össze a kezeit:

— Milyen szerencse, édesapám! Megjött a vándor! Hamar, hamar, hadd készítsem az estebédet! Mosdads meg, fésüld meg, tisztítsd meg, édesanyám. Hozom a vacsorát.

Nagyszakállú öreg zsidó lép a szobába. Elmúlt talán már százesztendőös is. Az egész arca csupa ránc, a szeme olyan öreg, mint a kioltott nap, a kezei ott reszketnek a vénhedt somfaboton. A hátára vetve vándortarisznyája, de az is lapos, még csak kenyérháj se zörög benne. Ugyan, honnan jön, öregapám? Talán az Óperencián túlról, a világ végéről? Milyen halk a hangja. Alig van már benne élet. Mikor kimondja »bruchim jasvim«, hogy adj Isten jónapot azoknak, akik itt ülnek, meg mikor elsutto[!]ja, hogy jssolem aléchem«, békesség legyen veletek: alig-alig hallani. Üljön le, öregapám, aztán tartson velünk, egyék egy pár falatot, ez a kis aszú talán visszaadja a hangját. Ugyan mi hír a nagyvilágban?

Ámbár, hogy nehéz így evésközben beszélni. Majd utána, ha megimádkozhatunk.

Az ilyen öreg vándor zsidók áhítattal szoktak imádkozni az idegen asztalnál. Imádkoznak elsőbb is az örökkön élő Istenhez, a vándorok Istenéhez, aki nem hagyta őket éhenveszni, imádkoznak a házigazdáért, meg a feleségéért, meg a családjáért, akik

megállították őt egy jó falattal a bolyongós, nehéz útján. Van miért hálálkodni. Van mit megköszönni. Van miért fohászzkodni, hogy holnap is legyen hol enni valamit, legyen hol lehajtani a fejét álmra. Hanem hát, amikor egyszer már vége az imának, mikor megvillan a bor a pohárban, meg lehet tömködni a pipát, hozzá kell fogni az eseményekhez is. Nagy a világ, de kicsiny is. Nagy a világ, mert annyi az ember benne, hogy senki sem ismeri valamennyit, de kicsiny is, mert a sok embernek kevés a gondolata, keveset tudnak, s amit tudnak, kósza hírekből tudják. A kósza hír ott kóborol az országban. Olyan, mint a szellő, láthatatlan, de megérez mindent. Átsuhan a táborozó katonák sátrán, megpihen a vásári búcsúsok ponyváján, besurran a kocsmába, azután egyik városból ki, másikba be, megint szabadon repül az országúton. Utazik lovon, lovas katonával, ekhós szekéren, ágyú lafettáján, harangszó szárnyán. És ki találkozik a kósza hírrel? A kóbor zsidó. Egyik olyan, mint a másik. Sehol sincs maradása. Nincs neki otthona. Mindenütt ismerik, de senki se tudja róla, kicsoda. Aki éjszaka itt van, holnap már hajnalban odább áll. A kósza hír, az újság vele találkozik a legelsőbben. Belecsimpaszkodik a hosszú ruhájába, ráül a girhes vállára, berepül a fülébe, odatáncol eléje. Úgy szállnak körülötte a hírek, mint a méh a virág körül. Minden érdekesség hozzá siet, minden eseményről ő szerez először tudomást. Ő a legjobb postás, mert nála a legtöbb levél: és tudja is mind betéve. Mindenkinek hoz valami jó hírt, de rosszat is. A negyedik megyéből, a hatodik járásból rokonoktól üzenetet, a szomszéd országból, a paptól kutató és köröző-levelet, a

tengerentúlról új könyvek híré, az idegen világokból háborúk zaját. Van mindig a tarsolyában egy-egy új név: hősök, királyok nevei, egy-egy új dallam. Aki egy éjszakára találkozik velem, az hosszú időre eleget tud, annak nem is kell már többet, legalább egy hónapig, érdeklődnie a világ sorsa iránt, mert megtudott tőle mindent.

Boldog, akinek a házához vetődik az ilyen vándor. Fürösztli is tejbe-vajba.

Pipázik már az idegen zsidó. A keze már nem reszket úgy, mint amikor érkezett; az arcán ne is ugrál untalan a sok ránc: úgy látszik, jóllakott. Várják nagy csöndben, hadd szólaljon meg. Hadd tudják meg, mi újság Európában, meg túl a tengeren.

Végre-végre elszánja magát:

— Szenvedtek-e sokat, reb József? — kérdezi a gazdát.

— Mást se teszünk, öreg. Sose szenvedett úgy a zsidó, mint mai napság.

Az öreg nagyot pöfékel:

— No, már nem sokáig szenvedtek. Nem sokáig szenvedünk már mi, zsidók. Egy kis türelem... egy kis türelem kell. Tudjátok-e, hogy eljött a messiás?

Rachel szemei csodálkozva csillannak fel. Odatámasztja a fejét a kezébe.

— A messiás?

— Bizony, a messiás. Eljött a zsidóknak a megváltója. Betelt az idő. Így van írva a titkok könyvében, a szent Zohárban, hogy a hatodik évezredben, a negyvennyolcadik esztendőben felemelkednek a porból az üldözöttek. Mi, Izrael fiai. Amit a Zohár mond, az igazság és az szentség. Itt van az idő, amikor már nem úzhatnak, rúghatnak minket, mikor

nem bánthat a hajdú, a földesúr, a király, a császár. Eljött a messiás. Úgy, mint várjuk, úgy, mint imádkozunk érte, úgy jött el, dédunokája Dávidnak, a mi egyetlen királyunknak. Ne sirjatok: inkább ie nevessetek. Ne aggódjatok: inkább is reméljeteK. Itt van a mi Urunk, a mi parancsolónk, a mi megváltónk, akiért annyit szenvedtünk. Itt a messiás.

Az öreg hátradólt a székén. Majdnem kialudt a pipája. Megpiszkálta a paraszat.

— Csodálatos, hogy így hallgattok. Nem hallottatok-e róla? Nem hoztak-e hírt még erre a tájra? Csodáalom. Eperjesen pedig már tudják a zsidók. Budán már lezárják a boltjaikat, eladják a házaikat, már nem böjtölnek ünnepnapokon, mert itt az idők teljes boldogsága. Németországban is készen állnak az útra. Amsterdamból már eī is indult az első csoport a zsidó utcából. Megyünk, gyerekeim, megyünk mindnyájan, megyünk haza...

A gazda nagyot sóhajt:

— Erec Jiszroel...

— Haza, az ősök városába, Jeruzsálembe. Ott tanyázik most a messiás. Odament Szmirnából, az ő szülővárosából; száz fehér lovas és száz fekete lovas kísérte éjjel-nappal. Már készítik a házakat, legyen hol lakjunk, a földeket, legyen hol aratnunk. Mert tudjátok, a szultán visszaadta a messiásnak Jeruzsálemet, hogy oda vezesse a zsidókat békeességben. Beszél róla az egész zsidóság. Háromszáz rabbi gyűlt össze marchesvan havában Lembergben és kikiáltották őt a zsidók királyának. Konstantinápolyban készen áll a diadalkapu a fogadtatásra. Azt üzeni a zsidóknak: ne féljeteK, ne reszkesseteK, ne böjtöljeteK, ne szen-

védjétek többé! Eljöttem én, Dávid fia, a Mosiach, Isten küldötte, hogy visszavigyelek titeket őseitek földjére, hogy elvegyem tőletek a bánatot.

Rachel tágra nyitott szemmel néz az öregre.

— Láttad-e már a messiást? Mit tudsz róla?

— Lembergben találkoztam egyik szolgájával, az mesélt róla egy egész éjszakán keresztül. Olyan, mint a tölgyfa, olyan, mint a cédrus. Fehér palástban jár, fehér lovon ül, fehér gyémánt van a turbánján, fehér kard lóg az oldalán. De a szeme sötét és a szakálla fekete. A kezén egy opál, amit Ábrahám sírjában talált. A homlokán arany diadémot visel. Végigmegy a mezőn és azt mondja a kalászsoknak Jeruzsálem völgyében: nőjjetek, kalászkok, nőjjetek, mert éhes az én szegény népem. És ahol ugar a föld, ott búzaszemet keres az úton és azt mondja neki: Jer velem, búzaszem! És a búzaszem hirtelen kalásszá serdül és a kalász megy a messiás után, akár egy kis apród. És az ugarföldön, a puszta tájon, azt mondja kis szolgájának: menj, búzaszem és súgd meg a te alvó testvéreidnek a földben, ébredjenek már fel, mert éhes az én népem, Izrael! És a kalász odatipeg az aszott barázdákhoz és lehajlik a kopár rögökre és egy pillanat alatt felvirágzik az ugar és leng a búzatenger. Így cselekszik a messiás és az ő palotája Szmirnában olyan, mint Dávid király palotája volt Jeruzsálemben és Salamon királyé Silóban.

A szobát ellepi a homály. Nagy, titkos árnyékol; szaladgálnak a falon. Az aggastyán belebámul a lángba:

— Igen, megjött a messiás. Én is egyik küldötte vagyok, egyik szerény szolgája. Kis szikra az ő nagy

fényességéből. Lembergől, a rabbik gyűléséből jövök, hogy hírt vigyek Kassára meg Budára a nagy zsinatról. És viszem a pecsétes határozatot. Itt van, nézzétek.

összegöngyölt, ráncos írás kerül ki a vándor tarisznyájából. Irdatlan nagy levél, apró zsidó betűkkel, olyan kicsinyek, olyan reszketők, hogy az embei; azt hinné, hangyák, akik mingyárt lefutnak a papírosról. Aláírás: mint egy szultáné, hatalmas tirádával, elhúzott nun-betűvel, melyben mint fészekben a madár ülnek a név többi betűi.

— Mit írnak vajjon? — kérdi Rachel.

— Azt írják, húgom, hogy eljött az ideje Izrael szabadságának. Eltörlik a börtöket, melyekben Jeruzsálemért sírunk: mert hiszen most már felépül újra a város, nincs ok a búslakodásra. Aztán le van írva ebben a levélben egy csodálatos történet a mi urunkról, a messiásról, kinek neve Sabbatai... A lebergi pap elküldött hozzá Szmirnába két követet, hogy megtudja: igazán ő-e a messiás? Hát amint elérnek a messiás palotájába, "amint belépnek az ajtón, mindjárt az első szobában felkel, elébük megy egy hatalmas, pompás alak. A messiás? Nem. Rámutat az ajtóra: menjenek beljebb. A másodikban megint fölkel egy hős dalia. Mintha édes testvére lenne az elsőnek. Az se szól egy szót sem: az is csak némán az ajtóra mutat, hogy menjenek beljebb. A harmadik szobában, a negyedikben, az ötödikben mindig egy más, csodaszép férfi. Egyik sem messiás. Mindannyi csak a szolgája a testőre. Minden szobában nagyobb a fény, egyre nő a világosság. A tizedik szobában, ahol vörös ragyogó tűz égett a mennyezeten, — ott ült egy fehér asztalnál és reájuk

mosolygott az Igazi. A mester. A két követ szédülten nézte az ő földöntúli szépségét és kezeit, melyeken mint aranypatak csillogtak az erek és szakállát, mely mögött mint bokorban a tűz, lángolt valami fényesség. »Követek, követlek! — kiáltotta — Hisztek-e már bennem?« »Hiszünk, uram« — mondották a lemergi küldöttek. »Itt van egy káméa, csodás érem, vigyétek haza mestereteknek, mondjátok meg: várom őt Jeruzsálemben, a templom küszöbén.« Azzal egy nagy sziklakövet görgetett fel az asztalra, rálehelt: a kőből leolvadt a szikla és a por, egy darab színarany maradt csupán ragyogva. Rálehelt az aranyra: és az szétolvadt apró pénzekre. Rálehelt az aranypénzre: és rá vésődött egy szó. Ez a szó:

SZABADSÁG!

És azzal az amulettel odaadta a lemergi követeknek. Ez és így van megírva ebben a pecsétetes írásban, gyermekeim!

Rachel tágranyílott, nagy szemekkel néz az öregre.

— Megvált-e mindenkit? — kérdezi. — Segít-e mindenkinek?

— Mindenkin, leányom. Mindenki fájdalmát magára veszi, mindenki kívánságát ő teljesíti.

Nagy, mélységes csend támad a szobában. Füst-felhők szállnak a pipából. Vége már az elbeszélésnek. A gazda végre is fölkel.

— Jó éjt, aludjon kegyelmed jól. Azután majd reggel hadd meséljen tovább. Itt az ivóban fog aludni, jó lesz-e?

Jó lesz. hogyne volna jó. Elbúcsúzik a háziak-

tól. Leheveredik a fapadra. Beleréved az éjszakai csendességbe. Feje fölött nyikkan egyet-egyed a mesztergerenda. Hallatszik az ajtócsapkodás: nyugalomra térnek a háziak. Az öreg vándor is megpróbál aludni. Egyedül marad a gondolataival, ott táncolnak előtte, meg ráborulnak fáradt fejére, megnöve, szétterülve, mint rejtélyes virágok. Az ablakon át hallatszik a mezők édes álma, a tücskök cirpelése. Olykor valami mélabús távoli kürtszó, valamelyik elveszett csatának utolsó, szomorú emléke. Hogy mi lesz holnap? Arra nem kell gondolnia. A holnap Istené. A ma is az övé volt. Majd ő elrendez mindent. Majd ő felkölti a napot. Majd ő dolgot ad és kenyeret, ha úgy akarja...

Az öreg felriad félálmból. Valaki — nem láto-
más — ott térdel az ágya mellett. Megriad:

— Ki az?

— Én vagyok, Rachel. Ne haragudjon, öreg-
apám ..,

Sötét van. nem látni a leány arcát. Mégis, mintha könnyek csordulnának ki azokból a szép szemekből, mintha fojtott és bánatos volna az a titkos leányhang az éjszakában.

— Mi bajod, gyermekem?

— Ne haragudjék, édes, jó öreg vándorunk... Oly tele van a szívem, hogy majd kicsordul... Azok a drága hírek, amiket maga idehozott... Hogy jön már a messiás... És én annyira várom, énnekem annyira szükségem volna arra a nagy megváltásra... » Idejöttem a nagy éjszakában, hogy adjon tanácsot, hogy mondjon egy szót nekem, amivel megment...

Az öreg vándor fölegyenesedik fekhelyén.

— Rachel, leányom ... beszélj, Rachel...
Mintha az olyan könnyű volna. Előbb egy sor
sírás. Meg egy csomó sóhaj.

— Öregapám, szerelmes vagyok... Szeretem, sze-
retem ... és nem tudom, kit... Szerelmes vagyok
egy ismeretlenbe, kit sohasem láttam, akiről nem
tudom, hol él, micsoda... csak szeretem, vágyódom
utána és meghalok érte... És ha igaz, hogy eljött
a messiás, akkor váltson meg engem is, mert én is.
itt vagyok Izrael szenvedői között. Szeretem, szere-
tem és nem tudom: ki az?

— Álmodtál róla? Mesélt róla valaki?

— Nem mesélt róla senki, de álomban gyakran
látom. Az arcát nem tudom kivenni: szép, szomorú
férfiarc és én utána vágyódom szakadatlan és titko-
lom, rejtem a szüleim elől., Csak annyit értek,
hogy nagy, hogy szép, hogy igazságos, hogy a neve
még be fogja ragyogni az egész világot: de többet
nem tudok róla. Csak még egyet, hogy erre valahol
északra lehet, a hegyeken túl, mert ha szekerek
zörögnek az ablakaink alatt, észak felé, a Kárpátok-
ban, én mindig úgy érzem, hogy velük kellene men-
nem ... és ha csapatok és menetek vonulnak arra,
ahol nagy határerdők és a galíciai havasok merede-
znek az égnek: akkor mindig tudom, hogy ezek mind
látni fogják őt, de én nem... Mint ahogy a mi temp-
lomunk keletre néz, kelet felé, ahol az Istent sejti,
úgy fordulok én északra., szegény napraforgó, ki
még sohasem láttam napot és keresem, keresem.. f
Az én szerelmem is a messiás idejébe való, a csodák
szerelme ez, csodával teljes szerelem... Te értesz
a csodákhoz, te ismered a messiást, segíts rajtam,
segíts, öreg vándor!

Az öreg vándor fölemelkedik a fekvőhelyéről.

— Vond félre a függönyt az ablakról, hadd süs-
sön be a hold. Halkan járj, Rachel, fel ne ébressz
senkit a házban... Gyerünk oda az ablakhoz.

Ezüst sugár szalad végig a szobán. Végigsiklik
Rachel könnyező szemein, arcán. Az öreg vándor
simogatja a leány haját. Egy percig, kettőig, öt
percig hallgat. Azután mintha elmosolyodnék.

— Hány esztendő vagy, kis Rachel?

— Tamuz huszadikán leszek tizenhat eszten-
dős . . . |

— Férjhez akarsz-e hát menni komolyan?

Rachel elrévedez.

— Férjhez? Magam sem tudom. Álmodok gyötör-
nek és nyugtalanság bánt éjjel-nappal. Beletemet-
kezem a házi munkába, de mindig feltűnik előttem
az Ő képe. Ha Ő jönne és hívna, elmennék a világ
végére. Ha ő kopogna egy éjszaka az ablakomon,
nem kérdeznék semmit, vele tartanék, ahova csak
akar. Oly bánatos vagyok, olyan szerencsétlen...
Segíts, segíts rajtam, érzem, hogy te tudsz segíteni,
mert te csodák közül jöttél hozzánk.

Az öreg vándor megsimítja az izgatott, resz-
kető leányka homlokát.

— Ide hallgass, Rachel. Ha bízol a csodában,
én talán segíthetek rajtád. De bízol-e a láthatatlan-
ban, hiszel-e a véletlenben, nem fogsz-e megcsalódni,
ha a csoda elszáll és nem válik valóra?

Rachel felkiáltott:

— Én bízom, bízom a csodában! Hiszen csoda

az egész: szerelmes vagyok valakibe, akit nem ismerek, akiről nem tudom, kicsoda, hol él, merre jár. Engem csoda tett beteggé! Engem csoda gyógyíthat meg.

Erre aztán az öreg vándor — tisztán látni a holdvilágban — nevetni kezd. Nevet rajta minden, az ősz szálak homlokán, csimbókos szakállá, kék szeme, ezer ránc az arcán. Azzal benyúl a mellébe, egy nagy fekete bőrtáskát csatol le a nyakáról, a puszta testéről. Kinyitja a táskát, tele van levelekkel, pecsétés nagy okmányokkal. Kitergeti mind Rachel előtt.

— Tudod-e, mik ezek? — kérdi.

Bizony, a kis Rachel nem tudja. Honnan is tudná. Ennyi tudós írást nem látott még életében.

— Ezek, édes lányom, mind csupa eljegyzési levelek. Mert én ezzel is foglalkozom: házasságokat ütök nyélbe, ahol csak tudok. Megfordulok itt is, ott is. Fiatalember, éhes bócher, szomorú özvegy, vándor talmudista, magányos kereskedő rám bizza a titkát, velem közli a kívánságát. Lányhoz, asszonyhoz nehéz jutni a mai szomorú időben. Van város, ahonnan egészen kipusztultak a fehérnépek. Házasodni pedig muszáj. Én azonban ismerem az egész világot, bejártam minden földet, én tudok rajtuk segíteni. Ez a t'noim, a jegyeslevél, hallottál már róla, ugye, kis Rachel? Rendesen az apák dolga, hogy ilyet megcsináljanak. De a legtöbb embernek nincs ma se apja, se anyja, elsodorta a háború, ki-tépte a gyűlölet a családját gyökerestől. Én vagyok hát az apa, meg a közvetítő, meg a leánykérő: egy személyben. Ilyen írás van nálam egy tucattal. Látod,

ide kerül a vőlegény neve, ide a menyasszonyé. Ha a vőlegény jelentkezik nálam, odaírja a nevét. A menyasszonyt azután én keresem meg. Az már aztán egészen rám van bízva. Ha találok jót, jámbort, alkalmasat, odaíratom vele az ő nevét is, azzal kész a házasság. Idenézz hát, kis Rachel...

Jaj, dehogy is néz oda a kis Rachel. Még a holdvilág ezüstjében is látni, mint lesz vérvörössé, mint süti le a szemét, mint húzódik el a veszedelmes paksaméta mellől, mint a megriadt őzike. Ilyen közelségbe, ilyen komoly szomszédságba a házassággal ő még nem jutott. Nem gondolta volna, hogy ilyen gyorsan, ilyen közvetlenül válnak valóra azok az édes, szomorú álmok. Mégis csak más, álomban látni valakit és más rögtön lekötni magát egy egész életre egy ismeretlennek, idegen vándor keze által.

— Nem jössz közelebb? Hát akkor nem tudok rajtad segíteni — mosolyog az öreg.

Rachel megrettenve:

— Hát mit tegyek?

— Majd én megmondom, kis Rachel. Kikeressük azt a csomó jegyeslevelet, ahol még nincsen benne a menyasszony neve, ahol csak a vőlegényé búslakodik egyedül. Itt vannak ni. Már most hunyd be a szemed, Rachel. Azután nyúlj be a csomóba és húzz ki egyet a sok levél közül. A jó Isten szeret téged és a messiás örködni fog kezeden: meglátod, akit kihúzol, az lesz, akit most szeretsz, ő lesz, az ő neve lesz rajta az íráson; az övé, aki után vágyódik ...

No, ilyet se látott még a világ. Vőlegényt húzni, mint ahogy sorsot húznak, vagy kockát vetnek, vagy kártyát dobnak, vaktában, a véletlenre bízva. Rachel

reszket. Ellepi a hideg, majd pedig kigyúl a teste, mint a máglya. Behunyja a szemét, amikor a nagy paksamétához nyúl. Te szent Isten: mennyi idegen férfi! Ott látja őket tolongani lázas képzelete, amint felkelnek árnyalakban a pecsétes írásokból. Nőnek, gomolyognak, táncolnak, pajzánkodnak a ködalakok. Mennyi vőlegény! Szőkék, barnák, jó növésűek, púposak. Pelyhedző állú bócherek, ösztövértanítók, nagyhasú kereskedők, komor fiatal rabbi, piacok bohócai, gettóbolondok, még katona is látszik közöttük. Zsidó katona, a császár mundérijában, szakállas ágyú mellett... Melyiket válassza? Melyiket keresse? Melyik lesz az övé? Melyik vár őrá? Melyikről álmodott? Nincs-e közöttük, nem tűnik-e fel reges alakja, ahogy lázálmában elképzelte? Az ő vőlegényé? Az ismeretlené? És gomolyodik Rachel szeme előtt a bohó sokadalom és összeolvad a sok alak és egyszerre kibukkan a ködből egy ifjú, csodás, mélyszemű, erős és félelmetes .. ,,

Rachel felsikolt. Megfog egy levelet a tömkelegből, azután kimerülten rogy le a székre.

Megvan. Elhatározta magát. Kihúzta vőlegényét.

Az öreg vándor mintha halkán felkacagna. Nehezen ment, de mégis megtörtént.

— Miért sírsz, kis Rachel? Inkább boldog légy. Hiszen most már menyasszony vagy.

Rachel pityereg magában:

— A vőlegény nevét szeretném tudni... Hiszen azt sem tudom, hogy hívják?

Recseg-ropog a pergamen. Az öreg bontogatja az ablakon a holdfényben.

— Itt van a név — mondja —, Jiszroel ben Eliezer.

Rachel eltűnődik. Ez hát a titok nyitja. Így hívják, akihez odafűzi magát egy egész életre. Jiszroel ben Eliezer. Ki az? Ki lehet? Se rabbi, se mes-ter, se tudós. Egyszerű név. Ilyen név ezer van a zsidóságban, tízezer is. Micsoda ember ez? Hol lakik?

Rachel halkán kérdi:

— Szép?

— Olyan szép, mint a messiás. Ifjú és erős. Mikor aláírta az eljegyzési levelet, kért, hogy én is szépet keressék az ő számára. Ott találkoztam vele a lembergi országúton, egy dűledező kocsmában. Nem beszéltünk egymással, csak egy percig. Átment a szobán. Megállott. Megszólitott: messze utazom? Elmondtam: délre megyek, Buda felé. Kért, hogy hozzak neki menyasszonyt. Szépet, jót, nemeset. Leült az asztalhoz, ideírta a nevét, azután eltűnt. »Majd megtaláljuk mi még egymást! — kiáltotta búcsúzóul. — Széles Lengyelország, nagy Oroszország, hosszú Galícia! Majd rámtalálsz, ha keresni fogsz!« Láttam, hgyogy szekérre szállt és eltűnik az országúton..« Szép volt, Rachel, szép, gyönyörű... Tán tizenyolc éves: hatalmas, mint egy férfi, komoly, mint egy aggastyán és a kék szeme olyan volt, mint egy gyermeké! ... Add ide a kezed, írd ide a te nevedet is, azzal el vagytok egymásnak jegyezve mindörökre, ámen...

A határon, a kocsmában, fekete lúdtollal írnak az emberek: meg ne kopják a sok használattól. Az öreg felveszi a tollat, odaadja Rachel kezébe. Megmártják együtt a kalamárisban. Megmártják az ezüst holdsugarban, ott az ablakpárkányon. Azután megindul a toll és leírja: Rachel, József leánya. Kész

az okmány. Abból már nem hiányzik semmi. Az már érvényes Isten előtt, ember előtt.

Ez volna hát az egész? Ilyen könnyen, ilyen gyorsan megy? Azután mi történik az eljegyzési levéllel? Miért teszi el az öreg vándor?

— Eljegyeztelek vele, Rachel, eljegyeztelek Jiszroellel, Eliezer fiával. Szeretetben, igazságban és irgalomban, zsidó hűségben. Az Úr nevében és az ő messiása nevében! Itt a messiás, a mi világunkban nincs többé szabály, csak amit ő rendel. És ő azt rendeli, hogy egyesüljenek a szerető szívek.

— De hova viszed a levelet? Hiszen rajta a nevünk...

— Elviszem magammal. Megkeresem a vőlegényedet. Átadom neki. Azután majd eljön, Vagy te mégy el érte. Nem lehet ma ezt pontosan megjósolni. Bizonyos, hogy találkozni fogtok valahol, valahogy, valamerre, mert az Isten egymásnak teremtett benneteket, Nőjj, fejlődj, szépülj meg, kis kisasszony. Itt van a te sorsod, itt van a te életed az én kezemben. Jó helyen van, nyugodj meg most már, kis Rachel.. Eljött a messiás, eljött neked is, boldogságra...

Az öreg vándor visszalép a homályba. Felcsatolja a nagy bőrtáskát a nyakára. Azután újból elterül a padon. Egy szől se szől többé.

Rachel ottmarad az ablakban. Fejét lehajtja a hideg, ezüstös holdvilágban. Dobog, zakatol a szíve. Jól tette-e, amit tett? Visszanéz az öreg vándorra. Ott alszik a padon. Holnap hajnalban eltűnik. Senki se látja többé. Elviszi a titkát. Nem volt csak játék az egész? Nemtette bolonddá az öreg? És amint nézi az öreg vándor fekhelyét — de hiszen csak káprázik a fáradt szeme —, mintha ezüst és lila sugár-

zás derengene a feje fölött. Mint valami szentet, övezi a homlokát, egy titokzatos fényesség...

És Rachel lelkében felhangzik valami édes, fájó hegedűszó, édes, fájó vágy az éjszakában a végtelen, a távoli, ismeretlen, nagy és csodálatos élet után. Muzsikál a lelkében a szerelem és úgy érzi, hogy nem, nem csalták meg. Le van kötve és lekötötte, akit szeret. És a szemét elönti a könny és kitarja a karját az éjszakában, a boldogságtól, a hold felé, a csillagos ég felé.

Csendes, elhagyatott az országút. Mégis, mintha valami zeneszó hangoznék valamerről. Rachel figyel. Ugyanaz a dallam, az a bánatos, merengő, örökké szomorú melódia, ami előbb az ő lelkében csengett. Ki az, ki énekel?

Előbb halkan, azután egy-egyre erősödve emelkedik ki az ének az éjszakából. Mintha a lombok énekelnének. Vagy a felhők ott fenn a hold körül. Hallga csak:

*... Zöld erdő harmatát,
Piros csizmám nyomát,
Hóval lepi be a tél,
Hóval lepi be a tél,*

Kurucok !

Olyan reménytelen, olyan fájdalmas, olyan lemondó, mint ennek az árva, széttépett népnek a sorsa. Rachel velük dúdolja: Bujdosó kurucok! Thököly vitézei!

És azután a menet is megjelenik az országúton. Elöl a lovasok, tizenhat tépett, bekötözöttfejű katona. A kurucok lobogóját viszik magukkal. Azután egy

hintó fátyolos lámpákkal, alig-alig feltűnve a homályban, fullajtárok között. Azután gyalogos katonák. Lassan, lassan, óvatosan, szomorúan mennek. Szól az ének erdőről-erdőre:

»... *Fütyül a szél Késmárk felett...*
Édes hazám,
Isten veled...

Egy kuruc katona odaszól a lánynak, aki ott reszket a kocsmá ablakában:

— Jöjj velünk, szép húgom!

Rachel visszaszól:

— Elmennék én magukkal, de nem lehet...
 Hová mennek kendtek?

— Lengyelországba, bujdosó kenyérre. Mit izensz, szép húgom?

A szomorú, sötét hintó most gördül el a kocsmá előtt.

Rachel lehajtja a fejét:

— Azt üzenem, hogy tisztelem. Hogy. ». nagyon tisztelem.. »

Erre aztán már több legény is megszólal:

— Kicsodát, szépségem? Kit tisztel?

Rachel mosolyog:

— Nem lehet azt úgy megmondani... Csak tisztelem ... és várom ...

Azután elmarad a kocsmá, a csapat beér az erdősébbe. Halk, szomorú dobszó perreg, elveszve az éjszakában. Rachel ott áll az ablakban és néz a kurucok után.

II.

Már dél óta veri a jég a Magas-Tátrát.

Füstölnek az ormok, gőzöl a sok csúcs és miint a fehér függöny, lebeg, rajtuk a jégeső halvány fátyola. A lomnici beburkolózik felhősipkájába és jajveszékelnék a tölgyerdők és sírnak a fenyők a nagy zivatarban. Egy-egy jámbor tót kapaszkodik a lejtőkön; elcsusszan, pofon veri az irtózatos zápor. Még a völgyben is gurulnak a tarlón a mogyoró-nagyságú jégcseppek jobbra-balra és a szénégetők felfohászkodva a vigasztalan égnek, szidják a hegyi manókat, akik — így hiszik — nádpuskából lövöldözik rájuk a jéggolyókat.

De a szekerek is, amelyek a hegyhátakon tévelyegnek az ítéletidőben, hamar megtanulják, hogy az ilyen tátrai jégesővel nem lehet tréfálni. Először is kikezdi a vihar a ponyvát az alkalmatosságon. Mint a kendőt az asszonyokról, próbálja azt leszedni a kasról. Lobogtatja, felfújja, léggömbbé dagasztja, de ha a ponyva még sokáig ellenáll, akkor egyszeriben letépi a szekérről. Nagy sikongás; a szekér megáll Most már hegyibe szakad a zápor az utasoknak. Kapják is fel az asszonyok a szoknyájukat, ráborítják a fejükre; a férfiak meg — más hiányában — káromkodnak és rázzák le magukról jobbra-balra az ömlő vizet. A kocsisnak ez az intő kezdet nem elég. Megint odavág a lovak közé. Nagy rugaszkodás; de akkor meg előbújik odvából a »nemere« és mintha ezer borotva támadna neki egyszerre az embereknek és lovaknak. A rudas megbokrosodik, az ostorhegyes elcsúszik a síkos talajon; mikor aztán egyszerre villám és mennydörgés — ez

a téli jégeső a Tátrában! — és a másik két ló egyszerűen letépi magáról az istrángot és lefordítja az árokba a szekeret.

Most aztán jól vagyunk. Hova meneküljünk?

Amennyire kivehető a szürke égen, estefelé jár az idő. Péntek alkonyata. Amúgy sem lehet már messzire utazni. Be kell térni a legközelebbi kocsmába.

Már akinek.

Mert van olyan zsidó is a szekéren, aki nem törődik a szombattal. Rossz nevelésű, istentelen, elrugaskodott pataki kereskedők.

Megy egy tokaji szemfüles fiatalember, aki nem bánja, ha eléri is útközben a szombat, neki bizony szerdára Lembergben kell lenni.

Szétválík hát a társaság a nagy esőben.

A patakiak, meg a tokaji zsidó fiú megpróbálják kiemelni a szekeret a sáros pocsolyából, ahova belezuhant. De Reb József, a szlatinai szőlősgazda, meg a leánya, a szépséges szép Rachel, nem akarnak tovább utazni. Ők majd szombat este mennek tovább Galícia felé, legfeljebb egy nappal később érnek Rzeszowba, a nagy borvásárra, ahová az egész társaság készül. Reb József úgy gondolja, hogy eladja ő akkor is a borait, ha nem szegi meg emiatt a szentséges szent szombatot, Isten ajándékát, Izrael ékességét.

Hanem hát hol lehet itt megtelepedni ebben az itéletidőben?

Valami jófajta hajlék kellene, olyan kocsmá, ahol szekeret is lehet szerezni a továbbutazásra. De azért nem közönséges menedékhely, hanem zsidó tűzhely; pihenésre, áhítatra, imádkozásra. Szombaton. De ilyet

ugyan nem látni az egész vidéken. Csak kopasz hegyeket, a szélben reszkető erdőket, esős utakat és egyre növekvő, sűrűsödő, szomorú ködöt, amelyik legördül a hegycsúcsokról és ellepi az egész világot.

Közben a szekér is helyreállott. Feligazítják a ponyvát az ülőhelyek fölé. Szólongatják a két lemaradó utast, a kocsmárost meg a lányát, hogy hát ne tegyenek bolondot, ne maradjanak itt magukra a zivatarban. Mindhiába. Szombat az szombat. Reb József még nem utazott szombaton. Most sem fog, ha mindjárt itt is alszik az erdőszélen.

Ugyan könnyű azt elmondani. De mikor elrobog a szekér és apa és leánya egyedül maradnak az idegen vidéken, a növekvő alkonyatban, verve a jégtől, csapkodva a záportól, ázva-fázva, elhagyatva: akkor megfájdul egy kicsit a szívük. A szépséges Rachel ijedten néz körül. Azt se tudják, mihez fognak.

— Ráchelke — mondja egyszerre az apja —, nem kell megijedned. Az Isten, akinek a szombatját meg akarjuk ülni, majd gondoskodni fog róla, hogy legyen hol megpihennünk. Most mindenesetre induljunk tovább, mert erre nincs élő ember, aki útbaigazíthatna.

... A következő fordulónál ugyanaz a téli kárpáti kép. Most már elhangzott a szekér zörgése, már csak a kereke zúg-búg, sivalkodik az ősi fák között. Mindjárt este lesz.

A második fordulónál, a harmadiknál semmi. Ráchelnek eláll már a lélekezete, kétségbeesve néz az apjára. Reb József ugyancsak söpri le a vizet nagy prémes kabátjáról, de nem szól semmit.

A nagy hársfánál, ahol lebúvik az út a hegy-szorosba, a Kárpátok legszélébe, újból megállnak. Előttük a végtelen, hosszú ködtenger, mely elfödi a galíciai síkságot. Szűnik a zápor, de a szél erősödik.

A ködben, az úton, valaki poroszkál feléjük. Nem látni kicsoda, csak a lépését hallani. Megriadnak. Aztán közelebb jön. Előbb a fekete, nagy, széles karimájú kalapja látszik, azután az idomtalan vándorbot. A fehér bajuszáról csöpög a víz. A gubáján ott csillognak a jég szemek. Morogva köszön. Egy öreg juhász.

— Hát kend merről jön? Nincs-e valami kocsmá a vidéken?

A juhász megáll. Ránéz az idegenekre. Azután visszafordul. Felemeli a nagy pásztorbotját. Aztán belémutat a ködbe, a hegyhátak felé.

— Ott van a bolond zsidó kocsmája. Húsz lépésre innen.

Aztán leereszkedik a pásztorbot, megbillen az öreg kalap és a juhász megy tovább. Egy perc múlva el is tűnt a ködben.

Bolond zsidó kocsmája? Hát ez mi? Merre van? Hol szedte az magát ezen az istenverte vidéken?

Látni nem lehet. Csak kitalálni, megérezni, hogy a fehér ködfelhőben, a közvetlen közelben egy lakóház rejtőzik. Rachel belekarol az édesapjába. Mennek az irány talán irányban, az ösvénytelen úton, amerre a vándor mutatta.

Mindjárt besötétedik! Itt a szombat!

Egyszerre váratlanul bukkan fel előttük a kocsmá. Apró tűzpontok közvetlen közelben. Lámpások égnek a kapuban. Aztán valami keserves hang: egy komondor elnyújtott üvöltése: vendég érkezik.

Szomorú egy tanya, az bizonyos.

Rozoga nyári veranda, kitört üvegekkel: ez a bejáró. A falon már barnul a vöröses lonc-szőlő, de minden sarokban pókhálók reszketnek. A veranda közepén asztal, az asztalon füstölő lámpa.

A verandán sincs senki.

A komondor körülcsaholja a vendégeket, azután beoldalog az ivóba. Az ivó üres. A rács mögött, a söntésben valaki felriad álmából a nagy ugatásra.

A gazda? Nem. Valami vén boszorkány. Elmúlt már száz éves is. Csupa rongy a ruhája, a fejkendője meg egy mocsok. Itt bóbiskolt az asztalon.

.. » Hogy hát a gazdát keresik? A gazda nincs itthon. Az künn van a hegyekben a kecskéekkel. Hogy szombat este jön? Hál bizony jön. De itt azt nem nagyon tartják. A gazda késő este fog hazajönni. A vacsora, meg a holnapi ebéd? Hát az bizony már előre készen van. Nem kell holnap főzni. A szombat miatt. Mert itt máskor sem főznek. Reggelire kenyér, ebédre sajt meg kenyér, vacsorára erdei szamóca, vagy naspolya meg kenyér. Mást itt nem eszünk. Szombaton sem, vasárnap sem, csütörtökön sem. S az idegen mit egyen? Amit magával hoz. Nekünk csak kenyérünk van, meg egy kis sajtunk. Tűz, az nincs a konyhában. Mi már egy éve, hogy nem fűtünk. Itt van a szomszéd sziklában a kénes forrás, az idáig gőzöl a föld alatt, az átfűti az egész hegyet. Elég meleg van itt; minden este van kitörése, télenyáron. Ha tetszik, itt maradhatnak. Ha nem tetszik, majd eláll az eső, mehetnek tovább, a »bolond zsidó kocsmája«-ba nem hívják be cigánnyal a vendéget.

Mint a lavina, egyszeribe ömlött le ez a sokféle beszéd a sokféle dologról az öregasszony ajkáról.

Aztán fűjt egyet és visszadólt az asztalra és nem szólt többet.

A két vendég pedig ott állt a szomorú, kietlen szobában. A lámpa pislogott egyet-egyet, de nem volt mire világítani. Sehol egy pohár, sehol egy tányér, vagy egy palack; az asztalon kiégett gyertyák foltjai és viaszcsseppek, semmi egyéb. Künn már egészen sötét volt. Itt a szent szombat, amit tisztaságban, áhitattal, világossággal kell fogadni a zsidó embernek. Az apa és a leánya leülnek egy padra, egy asztal mellé és dideregnek.

Hanem lassan-lassan mégis érezték, hogy meleg támad körülöttük; nedves ruhájuk megszárad, mintha a földben szivárogná fölfelé, mintha a falakból párologna, mintha a mestergerendáról hömpölyög ie le valami fullasztó, kábító melegség, amit nem is érezték, amikor beléptek. Kénes, sorvasztó szag terjengett a levegőben. Az ivószoba megtelt finom, csipős gőzzel, a föld gyengén reszketett a lábuk alatt. A kénesforrás titkos ereje járta be a hegyet az éjszakában, megtöltötte meleggel a sziklaköveket és halkán meg-megrázta a szirtet, ahol a kocsmá épült. Rachel selyemkendőjét a szeméhez, emelte:

— Micsoda elátkozott hely ez! — mondotta szomorúan. — Ilyen gyászos szombatom se volt még sohasem.

És aztán egyre később lett. Az apa már megimádkozott. Rachel gyertyákat keresett, hogy feldíszítse és felszentelhesse az asztalukat. Künn, a hideg és elhagyatott konyhában, ahol a pókok és ijesztő bogarak szaladgáltak a betört szekrényekben, két

kis viaszdarabot talált, meg egy kenyérdarabot. De abroszt már nem tudott szerezni sehhol sem.

Micsoda életet élhet az a »bolond zsidó« itt a hegyekben!

Rachel ráerősíti a két gyertyacsonkot az asztalra. Közéjük teszi a kenyérdarabot. Ráteríti a keszkenőjét. Azután elmondja a péntekesti áldást. És kiterjeszti a két kezét, lehuny szemekkel úgy sutogja:

... Jeni rocón milfonecho... Legyen a te akaratod, Istenem, Izrael Istene, hogy kegyességgel légy irántam és az apám iránt és az anyám iránt.. «

Itt, ezen a helyen Rachel mindig elakad. Itt szokták beszöni imáikba zsidó asszonyok férjüket, gyermeküket, zsidó lányok vőlegényüket. Itt imádkoznak azért, akit legjobban szeretnek. Itt, ezen a helyen Ráchelnek öt év óta mindig egy név jut az eszébe. Egy halványuló név. Egy távolodó álom. Egy kialvó szerelem. Egy eltűnő reménység. És miután megakad, önmagától, gépiesen, anélkül szinte, hogy gondolkozna, rájár a nyelve erre a titokzatos névre és úgy sóhajtja tovább.

.. és Jiszroél ben Eliezer iránt. És adj nekünk, nagy Isten, nekünk és egész Izraelnek hosszú és boldog életet, emlékezz meg mirőlünk áldásra és megváltásra és áldj meg a Te nagy áldásoddal és lebegjen itt a Te fényességed. Add, hogy gyermekeket nevelhessünk fel és unokákat lássunk nagyra nőni,, akik bölcsek és tudósok lesznek, istenfélők, igaz emberek, szent férfiak. Hozzád ragaszkodók, olyanok,

kik bevilágítják az egész világot a Tórával és az ő jócselekedeteikkel... Ó, hallgasd meg az én könyörgésemet e szent pillanatban ösanyám kedvéért, Sára, Rebeka, Rachel és Leah kedvéért és ragyogtasd ezt a mi gyertyánkat, hogy ki ne aludjék sohasem.«
Ámen.

A benyílóban lépések zörögtek. Kemény csizmák kopogása. Az ivó kinyílik. Egy magas, bozontos szakállú férfi jelenik meg. A kezében bot. A fején paraszt pásztorok prémes sapkája. Egyszerű ruháján kötélből font öv. Megáll az ajtóban, a szeme vadul és félelmetesen lángol az idegenekre. Fölemeli a botját — aztán eldobja az asztal alá. Nézi a lányt, aki lehunyt szemekkel áll a gyertyák fényében és ajkán ép elhal az imádság és nem is nyitja ki a szemét, míg a könyörgést be nem fejezte.

A házigazda megérkezett.

Reb József, Rachel apja, egy lépést tesz az asztal felé. Odanéz és kérdő hangon szól az idegenhez:

— Kiddus? Nem mondod-e el most már az áldást?

A házigazda mormog:

— Én már mondtam ma kiddust, kint a hegyekben.

Az apa vállat von. Tényleg bolond ez az ember. Csak a szombatot tudnák itt békességben eltölteni.

De azért a kenyeret megáldja, megtöri és ezután nyújt belőle a gazdának. Nyújt belőle Rachelnek.

Rachel nem mozdul. Mióta az imát befejezte, mióta az idegen belépett, őt nézi szakadatlan. Moz-

dulatlanul átt és a szeme elmerül az idegen szemében

A gazda átveszi a kenyeret. Megcsókolja, eszik belőle.

— Jó szombatot — mondja hideg hangon.

Azután leül a szomszéd asztalhoz. Maga elé bámul egy ideig. És egy perc múlva a fejét a két ökle közé fogva, elkezd keservesen, gyászosan, fájdalmasan sírni.

III.

A »bolond zsidó kocsmájának« zsidója csakugyan bolond volt.

Megérkezik a péntekesti szent kiddushoz: ott talál két idegen vendéget a kocsmájában, úgy tesz, mintha nem törődne velük; megkínálják a bor felletti áldással: visszautasítja, hogy ő már mondott kiddust a »hegyekben« (mintha ott, kecskék legeltetése közben lehelne imádkozni), a végén aztán addig nézi az egyik vendéget, a szép, fiatal Ráchelt, amíg le nem borul sírva az asztalra.

És sír úgy egy félóra hosszat. Ugyan mi lelte?

Reb József és leánya, Rachel, megzavarodva állanak a bolond mellett. A gyertyák már kialvóban, nagy, hosszú cseppekben hullatják viaszukat az asztalra; a szobát ellepi lassan az erősödő kénes gőz, ami jön-jön láthatatlanul a föld alól és amitől a falak, a gerendák izzadni kezdenek, az embereknek pedig eláll a lélegzetük és kigyullad a fülük, az arcuk. Odakünn meg tombol az éjszakai vihar és rázza az ódon hajlékot; a kéményen, ahol már egy éve nem szállott ki füst, duhajon sívít a szél és

odakünn a konyhában egymáshoz ütődnek a tört edények. Micsoda rémes egy éjszaka! Csak már holnap reggel volna! Csak már holnap este volna, hogy utazhatnának tovább, hogy itthagyhathák ezt az elátkozott kocsmát, a bolond gazdájával együtt; csak már visszatérhetnének a rendes, nyugodt, békés életbe ebből a rendkívüli kalandból!

... Egy félóraig ott fekteti fejét zokogva az asztalon a bolond zsidó. Azután felveti. Ránéz azzal a különös delejű szemével az idegenekre, azután csöndben megszólal:

— Az örömtől sírtam, tudjátok-e? Az örömtől, hogy végre eljöttetek.

Rachel meg az apja összenéznek. Bolond, szó sincs róla. Honnan is tudhatta volna, hogy jönnek? Honnan is ismeri őket, mikor ma látják egymást először? Mit jelent ez, hogy »végre eljöttetek« ? Ugyan, hát hívta őket? Hát várta őket? Bolond ez, hallgatni kell és t.úrni a beszédét.

Azután megint megszólal a szomorú kocsmagazdája:

— Ma már láttam a felhőkből, hogy jöttök. Ezért siettem is haza. Különben künn töltöttem volna az éjszakát a hegyekben, nem hagytam volna magukra a hegycsúcsokat ebben a nagy viharban. Vigasztaltam volna őket. De mondom, a felhőktől megtudtam, hogy jöttök. Odaúszott hozzam két fekete komondorom, két sötét viharfelhő, azok elmesélték, hogy ők kísérték titeket idáig. Ők jöttek veletek, ők záporozták meg a szekereiteket, ők hajtottak be ide a házamba. Azért jöttem haza idejekorán, hogy üdvözöljelek titeket. Hát itt vagytok... Azért csor-

dúlt ki a könnyem a boldogságtól. Üljetek le, elfáradtok, ha sokáig álltok.

Leülnek, szótlanul, elkeseredetten. Egy kissé félnek is ettől a bolondtól, a kusza, zavaros beszédétől. Rachel közelhúzódik az apjához és a kis keze belebúvik reszketve az apja nagy, öreg kezébe. Jaj, de borzasztó ez ft szombat éjszaka, egyedül egy örülttel, egy elhagyatott hegyi kunyhóban, ilyen rémes jégzivatarban!

A bolond azonban felkel és hatalmas, döngő léptekkel elkezd sétálni fel-alá az ivóban. És egyszerre, váratlanul, olyan hirtelen, hogy megrezzenek a jelenlévők, énekszó tör ki a torkából. De micsoda ének! Mintha oroszlanok bömbölnének, vagy tigrissek üvölténének. Nem emberi hang.

Hát ez micsoda?

Reb József egyszerre a fejére üt. Sejti, hogy mi akar lenni ez a vad éneklés. Zmirósz. Péntekesti dallamok, ájtatos melódiák, édes muzsikájú himnuszok, amik ilyenkor kinyílnak a zsidó ajkakon. Mésék, álmok, remények, történetek és zsoltárok. Istentől és az ő egyetlenegy választott népéről, a bolygó Illés prófétáról, az üldözésről és megváltásról... Reb József magában már eldúdolta sebtiben a dalokat. Csak most jut eszébe, hogy ez a szaggatott, szomorú üvöltés ennek a szegény bolond embernek Zmirósz-éneklése tán. Ő így tudja, ő így emlékszik rá.

Reb Joszef elébe kerül a fel és alá járó, kiabáló embernek. Odadugja a fejét eléje:

— Micsoda nig'nnel énekel kend? Már hogy micsoda dallammal él. amit én még sohasem hallottam?

A bolond megáll és ránéz a kérdőjére:

— Ennek nincs dallama. Ez a boldogság himnusza, amit vőlegény énekel a menyasszonya tiszteletére, mikor az megérkezett. Én nem tanultam sosem éneket, én nem értek imához, sem héberhez, sem más ilyesmihez. Ezt a dalt ott künn tanultam egy sziklától, amelyik így énekelt a holdnak, mikor végre megérkezett az égboltra. Ez a vőlegény himnusza a menyasszonyához.

Rachel összerezzen. Minél tovább nézi ezt a vad, bolond embert, annál nagyobb félelem szorítja össze a szívét. Valami határozatlan érzése támad: félig ijedtség, félig részvét. Milyen büszke, szép a járása! Milyen dacos és ragyogó a szeme! Milyen hollófekete a szakála és milyen emelkedett a homloka, boltozatos ívben... Mikor azt mondja: »ez a vőlegény himnusza menyasszonyához«, ez azt sutogja Rachel fülébe, hogy a szegény bolond zavaros eszében bizonyára összekeveredett a szombat híres dala a menyasszonyról más valami emlékkal és innen ezek a különös, érthetetlen szavak és mondatok...

Azután egyszerre vége az éneknek. A bolond megáll Rachel előtt.

— Nézd, Rachel — mondja halkán —, ez lesz a te szobád...

A lány összerezzen és közelebb búvik az apjához. Honnan tudja a nevét ez a bolond?

— Ez lesz a te külön szobád. Ma úgy látod, hogy egy kocsmai csapszék, pedig ez egy kis arany tükörterem. A boltozaton ezüst csillagok vannak kiverve; a padló oly fényes márvány, hogy elcsúszhatsz rajta. De jó szívvel és szeretettel kell ittmaradnod és azt kell mondanod: »Tied vagyok és érted fogok élni!« Különben csak egy csapszék marad. Ott benn

lesz az én szobám: csupa könyv és csupa írás, csupa szőnyeg és függöny; most csak egy puszta kamra. De ha jószívvel és szeretettel maradsz itt, akkor nem lesz többé puszta és sivár és akkor átváltozik palotává a mi házunk és boldogok leszünk, Rachel.

És a bolond — te jószágos Isten — kinyújtja kezeit Rachel felé!

— Ne bánts d a leányomat! Ne merj hozzányúlni!

A bolond nevet:

— Hiszen jogom van hozzá! Hiszen Rachel a menyasszonyom !

— Hazudsz, bolond!

A bolond hátralép.

— Hazudtam? Hát majd elválík, ki mondott igazat. Feküdjetek le most és pihenjete k. Majd holnap meglátjuk a többbit.

Azzal nagy, döngő léptekkel kimegy az ivóból. Benyit a kamrába: azon besívít a szél. Becsukja a kamraajtót. Ott a nyitottablakú, betört kamrában alszik majd a bolond a téli viharban!

Az apa és leánya összenéznek. Pislog a tört lámpa az ív-rácsa mögött és kihamvadtak már a gyertyák. A rémségek és csodák levegőjét érzik maguk körül ebben a nehéz, fullasztó, gőzös atmoszférában. Egymáshoz húzódnak, még közelebb. Hová nem sodorta őket az Isten! Hegy tetejére, elhagyott kunyhóba, bolond ember szomszédságába! Micsoda szombat, micsoda kaland! Majd elmesélik a mamának, meg a szomszédoknak! Hát erről az utazásról lesz mit mesélni. Hogy ez a bolond miket fecsegett itt össze-vissza! Hogy Rachel a menyasszonya! És

a sziklával., Meg a bolonddal... Meg az arany-szobákkal ... a márvánnyal...

Az apa és a leány csendesen elalszik, ültő helyében, a padon.

Dél van-e már, vagy délután?

Egyik sincs. Este van.

Szombat este.

Egy teljes napig aludtak a szűk kocsmai padon, Reb Jozsef és leánya, Ráchel.

Mikor felugranak az asztal mellől, látják, hogy most nyugszik le a nap vérvörösen a hegyek között. Se eső, se vihar, se jég nincs már. Tiszta szél fű. Felszáradtak az utak és csak apró pocsetták csillognak és egy-egy fáról hull alá egy ottfelejtett vlzscsepp.

Szombat este! Ki hitte volna. Ámbár hogy nem csoda.

Ebben az elátkozott kocsmában, attól a kénköves párától nagyon kimerül az ember. No de így átaludni egy teljes éjszakát, meg egy teljes napot: ez se történt meg senkivel a környéken.

Hanem most már előre: tovább, Galíciába! Elég volt a regényből, meg a kalandból. Holnap Rzeszowban kell lenni a borvásáron.

... Hol a gazda? Az bizony sehol sincs. Elment a bolond, ki a kecskéihez, a hegyekbe, már korán reggel; így beszél a konyhában a vén szipirtyó. Annak nincsen szombatja, annak nincs ünnepe; az bolond, meg tudatlan egy személyben. Nem ismer Istent, nem tud vallást.

Gyalogszerrel azonban nem lesz jó továbbmenni. Gyorsan elbúcsúztatni a szombatot, kiégetni havdalá-

nak a gyertyamaradványt, fűszernek gyorsan megszagolni egy kis szegfűszeget, — serceg a láng, oda a szombat, most mehetünk kocsit felhajtani. Hol kerítünk szekeret ezen a vidéken?

Az öreg boszorkány sokatmondóan pislog. Hogy nem is kell olyan messzire menni. Csak be kell nézni az istállóba, itt a szikla másik oldalán.

Reb Jozsef siet az istállóba. Az istálló nem is istálló. Valami betört jégtartó inkább; mindegy, ott majszol bent egy ürge kis hegyiló és ott kopik az ajtajában, kifordult kerekkel, egy szekér.

Befogni, etetni, letenni egy pár bankót a vén banyának; megmondani, hogy a szomszéd faluból visszaküldik a kocsit, megjavítani a rudat, a tengelyt, a kereket, aztán hajrá!

Az átkozott kocsmá egyre távolodik; azután lassan eltűnik a messzeségben. Szalad, szalad a kis lovacska a sziklás utakon. Szikrát ver a patkója. Reb Jozsef boldogan ül a bakon, kiheverték ennek a szombatnak minden veszélyét, mégis megtartották a szent szabályt; megszabadultak a bolondtól. Reb József ismeri az utat, ügylátszik, ha holdvilág is lesz, mert szép tisztán jött fel az ezüst planéta az égre. Csak hajrá előre!

Rachel maga elé mered és egy szót sem szól. Tegnap óta mintha elakadt volna a szava. Már egy órája futnak, mégsem beszél az apjához. Nagy, ki mondhatatlan félelem gyötri. Selyemkendőjébe temeti az arcát és bámul az üres semmiségbe.

Reb József pipára gyújt, most lassabban halad a kis táltos, lefelé mennek. Nem kell félni, ismerős, biztos az út. Reb József pedig füstfelhőket ereget

az égnek. Nagyokat szippant, csupa boldog elégedettség az arca.

A lovacska egyszer csak jobbra fordul és a kocsi megáll.

Reb József felpillant és majdnem leesik ijedtében a bakról. A kocsmá előtt állnak, ahonnan egy órája elindultak!

Az ajtóban ott áll a bolond zsidó és a kezében ott lenget valami írást

— Hajrá! — kiáltja. — Azért kérettelek vissza titeket., mert meg akartam mutatni ezt a szerződést. Napközben kikerestem. Egy sziklában tartottam elrejtve. Itt van, nézzétek, eljegyzési levél. Itt van a menyasszony neve, aláírás: Rachel, József leánya, ő írta maga. Itt van a vőlegény neve. Ez az én kezem írása. Én vagyok Jiszroel ben Eliezer. Követelem hát a menyasszonyomat, add ide, Reb József a leányodat, az én hitvesem ő!

Reb József szédül a bakon. Azt se tudja, mire gondoljon először a sok szörnyűségből, reszketve fordul a leányához:

— Igaz ez, Rachel? A te neved? Te írtad?

Rachel sírva veti magát az apjára.

— Én, én... Régen, sok év előtt... Nem tudtam ...

Reb József összeszedi magát, csak egyet érez: el innen gyorsan, ki a világba! Feláll és állva kezdi csapkodni a lovat. El, el, egészséges levegőbe, ki ebből a varázslatból!

Robog a szekér hallatlan, örült gyorsasággal. Reb József most már jobban vigyáz az útra. Itt a sziklánál jobbra! Itt a tölgyesnél balra! Itt az or-

szágút! Nem szabad letérni róla! Csak nem nézni hátra egy percre sem!

Rachel az apja ölébe hajtva a fejét, nyoszörög.

— Sok, sok éve... Egyszer, éjszaka... egy vándor koldus hozta az eljegyzési levelet... Én aláírtam... Mert szerettem valakit... És nem tudtam ... És nem hittem...

Reb József nem felel. Rachel tovább jajveszékél;

— Én éreztem az első perctől kezdve... Én félttem ... És most is épúgy félek... Mintha itt jönne a hátunk mögött... Óriási léptekkel... Egyik csúcsról a másikra lépve., Felhőket terel maga előtt, mint a nyáját... És a csillagok futnak előre... És minket üldöz...

Reb József ajkába harap, megfeszíti az izmait és úgy veri a lovat. A szekér recseg-ropog minden ízében.

Egyszerre hirtelen megáll. Ott vannak újra, ahonnan elindultak, az elátkozott kocsmá előtt!

Az ajtóban ott áll a bolond és lengeti az írást

— A vacsora készen van! — kiáltja vidáman feléjük.

Reb Józsefnek megbicsaklik a feje, kiejti a gyeplőt izzadt kezéből. Úgy érzi, most mindjárt összedől a világ.

De Rachel leugrik a kocsiról. És visszafordul az apjához:

— Én ittmaradok — mondja lihegve —, látod, apám, itt kell maradnom, mert az írásom és a nevem nem engednek el többé. Az Isten néki rendelt. Én jegyese vagyok és hozzá tartozom örökre. Menj, menj, apám. Én ittmaradok szívvvel és szeretettel: szeretni fogom és övé maradok és vigyázok

rá, mert így akarta az Isten, aki hozzá vezetett és összekapcsolta a mi szívünket egymással.

És Rachel eltávolodik a kocsitól és közeledik a bolond felé. És aztán lassan, mellette, bemegy az elátkozott házba.

Reb József valahogyan leszédül a bakról. Rogygyant, töredezett lépéssel megy utánuk: a leánya és a bolond után.

A lovacska pedig vidáman felnyerít és noha gazdátlanul marad, megugrik és elkezd vágatni az üres szekérrel, nagy csörömpöléssel és eltűnik az éjszakában.

IV.

Egyedül a bolonddal!

Megállnak az ivóban. A »bolond zsidó« hátrafordul, nevetve, vidáman; szeméből csak úgy sisztereg a láng, a boldogság tüze. Szemben vele Rachel, lehajtott fejjel, de nyugodt tekintettel. Mögöttük, kezeit tördelve, az apa.

Ez hát az ő veje! Egyetlen leányának férje, akiről annyiszor annyit álmodott. Hogy tudós pap lesz, vagy jámbor ifjú kereskedő, vagy talán még orvostudós is... És most mit kapott? Egy bolondot!

Nemcsak bolond. De micsoda életű: különc,, mocskos, rendetlen kocsmáros. És nincs miből élnie. Hogy fogja eltartani a feleségét? És mindenekfelett: tudatlan. Paraszt, proosztak. Nem tud olvasni sem az imakönyvben. Ribliát nem ismer, talmudot nem tanult. Ez az ő veje! Rachel férje!

Már pedig ezen nem lehet segíteni. Ami az eljegyzési levélben áll, az szentség, azon változtatni

nem lehet. Igaz ugyan, hogy ő nem írta alá, mint apa, de Rachel aláírta. Gondolkozik, keresgél az emlékeiben, valami bölcs papra gondol, aki feloldaná a leányt.

Ránéz Ráchelre és érzi, hogy a leánya már döntött. Ezen segíteni nem lehet.

De ilyen üres, semmirekellő ember... Oda fordul a bolondhoz:

— Ha már a vőm akarsz lenni — mondja neki, lihegve a bosszúságtól —, mondd el legalább: ki vagy, mi vagy, hol tanultál, hol a családotd, miből élsz?

Rachel közbelép:

— Apám — mondja csendesesen —, hiába a panaszkod. El vagyunk jegyezve egymással Isten nevében. A Messiás szelleme nyugodott akkor éjszaka a házunkon és az ő küldötte kapcsolta össze a mi nevünket örökre. Ne kérdezd, kicsoda, micsoda. Én az övé leszek. És ha földet kell túrnom, és ha vízzel kell főznöm, és ha éhen kell hálnom, — övé leszek, mert Isten hozzá rendelt és én nem tágitok az oldala mellől. A tied leszek, Jiszroel Eliezer.

A bolond néz, néz a leányra és azután lehajol a keze után és megcsókolja. Zsidó szokás ilyet nem ismer. Vőlegény és menyasszony hogy szeressék egymást, hogy kedveskedjenek egymásnak az esküvőjük előtt. A bolond ott tartja az ajkán soká, soká Rachel kezét és mosolyog.

— Paraszt vagyok, tudatlan és istentelen. Bízol-e bennem, Rachel?

Rachel felel:

— Bízom benned. Majd beviszem én a te lelkedbe az Istent.

A bolond mosolyog.

— Követ török, sziklát hengeríték, áfonyát ne-
velek, kecskenyáját terelek a hegyekben. Bízol-e ben-
nem. Rachel?

Rachel felel:

— Bízom benned. Majd jó munkára fogom a
te két kezed.

A bolond mosolyog.

— A házam roskadt, a tűzhelyem kiégett, az
asztalom csorba. Bízol-e bennem, Rachel?

Rachel felel:

— Bízom benned. Majd felépítem én a te há-
zadat és új tüzet gyűjtök a te tűzhelyedben és fel-
díszítem a te asztalodat.

A bolond mosolyog.

— Miért bízol bennem?

Rachel felel:

— Mert szeretlek.

Reb József majdnem hátraesik. Szereti! Hiszen
csak tegnap óta ismeri. És alig beszélt vele. Szereti!
Hiszen menekült előle! Szereti! Hát ugyan mit sze-
ret rajta? A szurtos szemöldökeit? A nagy, feltört
kezeit? A két vad szemét? Bozontos szakállát?

A bolond előre megy. Kinyitja a belső szoba
ajtáját. A sötétben előrevilágít egy törött lámpával.

Reb József mormog:

— Csináltál már havdalát? Szombat kimenetele
van...»

A bolond ráhagyja, hogy majd később. És aztán
belépnek a belső szobába.

...Ezt a belső szobát még nem is látták. Van
egy befalazott ablaka. Meg egy ajtó, a bolond ki-
csiny fekvőhelyére, egy szűk kamrába. De a belső

szoba meglepő látvány. Nincsen benne se bútor, se kép, se lámpa, csak egy nagy asztal a közepén, terítve kék damaszttal. Három személyre. Minden teríték mellett egy kicsiny fáklya odatűzve a tányér-hoz, vörhenyes gyertyák, különös, éles fényvel.

Vacsora a bolond zsidó kocsmájában!

Az asztalfőn ül a bolond, szemben a menyaszszonya, közepén az após.

A tányérokon nincs más, mint gyümölcs. Havasok, hegyek s dombok minden gyümölcse, összeomolva, káprázatos színrengetegben, ragyogó és ízes változatokban. Smaragdkörtékre csavarodik a vérvörös ribizkeág, szürke naspolya és égszínkék fügek. Diók, barnán, mint a barna bársony és kacagó almák. És az áldás, a hegyek éke: a halványzöld szőlő, óriási fürtök, kicsattanó bogyók — szamócák között, melyek ott ragyognak apró rubintokként. A tél, a tavasz és az ős e csodálatos ölekezésben.

A bolond halkán beszél evés közben:

— Ismerem én mindegyiknek helyét és idejét. Tudok beszélni velük; siettetem a szőlőt, ha késik és vigyázok, hogy a dió le ne essék éretlenül. Mindegyik a barátom. Nagy utat jártam össze értük. De ha én egyet lépek, átlépek hat hegyet, a sziklák elszáguldanak alattam és a felhők jönnek velem, mint a nyáj.

Rachel ránéz erős és mély tekintettel:

— Mondd, Jiszroel ben Eliezer, mit művelsz te odakünn a hegyekben?

Jiszroel sóhajt, hátradől a székén:

— Az Istent keresem... Vele társalgók, ő beszél hozzám a mennydörgésben és az ő szolgálatában őrzöm ezt a vidéket. És tanulok odakünn, min-

ahogy a gyermek tanul az iskolában. Az Isten tanít Őt tanulom. Őt áhítom. Őt szívom magamba, mint a hegyek szelét, mint a szomjas szemem a szivárványt

Reb József kétségbeesve nézi a bolondot. De Rachel nyugodtan kérdezi:

— És megtaláltad az Istent, Jiszroel?

A bolond felkiált:

— Megtaláltam! Az Istené a világ. Az Istené az öröm. Az Istené a szabadság. Az Isten itt él bennem, itt dobog a szívemben... és én egyre közeledek hozzá, minden nap közelebb és közelebb! Mily boldog vagyok én odakünn a viharban, a ködben, a sötétben, egyedül az Istennel!

Reb József már befejezte az evést. Imádkozik. A bolond a fejét csóválja:

— Ha én tudnék, én is veled imádkoznék... De nem tudok!

A szőlő volt-e túlrett és már altató bort rejtett a belseje? Vagy a fáradtság tette? Reb József fáradtan és elcsigázva hátradőlt a székén a különös szavak után és elaludt.

Mély, nagy sötétség volt, mikor felébredt. Az első percben nem tudta, hol van. Azután lassan visszaemlékezett a bolondos, zavaros napra. Körülnézett. A lányát szólongatta:

— Rachel, merre vagy?

Rachel nem volt sehol. Botorkálni kezdett a sötét szobában. Megbotlott az asztalban, amin megcsörrentek hirtelen az üvegek és a tányérok. Reb József elcsúszott, elesett és csak nagynehezen tudott

felülni a földön. Azután a kezébe hajtotta a fejét és sírni kezdett.

Kinek is lett volna több oka a sírásra, mint neki? Boldog, elégedett ember volt, házat és vagyont adott neki az Isten. És egy drága, édes gyermeket, Ráchelt... és most mi lett belőle? Oda kell adnia leányát egy idegen, ismeretlen embernek, aki durva, bolond és tudatlan. Nincs annak semmije. Se neve, se híre Izraelben. Hát ezért dolgozott? Hát ezért küzdött? Ez az eredménye az életének?

Reb József sír, sír keservesen, összetörött minden, amit felépített. Megverte az Isten, valami nagy bűnéért, amiről nem tud.

— Rachel, hol vagy, merre vagy, Rachel?

Két kezén csúszik előre a sötét szobában és úgy szólongatja a leányát. Ugyan hol lehet? Tán a szomszéd szobában pihent le? Csúszik, mászik előre a szerencsétlen szegény ember. Egyszerre beleütődik egy ajtóba.

Ez az ajtó a bolond kamrájába vezet.

Amint odaér az ajtóhoz, az megmozdul és elkezd nyílni befelé. Nagy hasadék támad és ezen a hasadékon, mint ahogy az olvasztóból kitör az arany, özönlik kifelé valami hallatlanul éles, erős világosság.

Nagy Isten, ki van odabent?

Reb József beledugja fejét lassan és óvatosan a fénysávba. Előbb behunyja a szemét, mert vakít a fény. Azután nézni kezd és néz, néz, néz...

* * *

...A kamra odabenn most már hatalmas terem volt. A terem közepén, márványoszlopok között, egy fehér emelvényen ott állott Jiszroel ben Eliezer,

hófehér selyempalástban, fehér föveggel, derekán piros bársonyövvvel. Előtte nyitva egy nagy, szent könyv. És Jiszroel ben Eliezer beszél. De kihez, kihez?

— Szóljatok hát, szent vendégek! Szóljatok, Izrael mesterei, akik eljöttetek az én hajlékomba, hogy felavassatok! Szóljatok, vége van-e a száműzetésemnek, megkezdhetem-e munkámat népemért, a szegény, üldözött Izraelért?

Jiszroel ben Eliezer szól így, a ragyogó teremben!

És íme — lehet-e hinni az emberi szemnek —, aranyos ködpára terjeng a beszélő előtt. A márványoszlopok közül, a homályos ködből hang hallatszik:

— Szabad vagy, Jiszroel! Menj útdra és vesd le álarcodat. zsidó nép mestere! Menj, tanítani és áldani, gyógyítani és vigasztalni. Tied a szó és tied a tett!

Jiszroel ben Eliezer kitarja karjait:

— Üdvözlégy, Rabbi Akiba! Üdv nektek, ti vértanúk, kik eljöttetek a megváltás éjszakáján, hogy megáldjatok!

És újra szól a hang:

— Hét éven át rejtőztél a világ előtt és kerestéd az Istent, kit megtalálnak a keresői. Elmúlt a hét év és felavatunk téged. Tiéd a csodák hatalma, Tiéd a Szent Név, melyet csak Izrael nagyjai ismernek. Név Tudója, Bál-Sém, vége a magánynak és a szenvedésnek. Menj és váltsd meg Izraelt. Hegyek és völgyek telvék szenvedőkkel; felavatunk téged harcosnak és papnak Izraelben, mi, akik odaadtuk lelünkét Istenért és az ő tanáért!

És újra Jiszroel ben Eliezer:

— Hét éve ma, szent vendégek, hét éve, hogy elhagytam otthonomat és elindultam a bujdosásba, a végtelenségbe, a számkivetésbe. Telve voltam a mi könyveink tanával és a mi könyveink szellemével, de még nem ismertem az Istent. Levettem magamról nevemet, régi öltözetemel és multamat: lettem vándor, utak rovója és kerestem az Istent. Most itt a megváltás, ti szent vértanuk!

És az arany köd mintha mozgásnak indult volna. Mintha alakok gomolyogtak volna ide és oda, Reb József megrettenve húzódott vissza az ajtóból.

És a tekintete hirtelen a másik szobába esett. Fényes asztal mellett ott állott leánya, Rachel és áldásra terjesztette ki a két kezét az égő gyertyák felett. És az a szoba is ragyogott, fénylett, arany és ezüst csillogott a falakon..

Reb József összetörve, boldogan és fuldokolva kiáltott fel. Azután a nagy izgalom elkábította. Elvesztette az eszméletét.

* * *

... Arra ébredt fel, hogy a kocsihoz szólongatják. Rachel ott állott mellette mosolyogva és ragyogva és veje, Jiszroel ben Eliezer, tiszta fekete ruhában, Rachel szólította:

— Menjünk, édesapám, menjünk! Itt áll már a szekér friss lovakkal.

Jiszroel ben Eliezer kezét nyújtott az apósának:

— Remélem, nem haragszol rám, Reb József. De csak jogom volt hozzá, hogy megvendégeljem a menyasszonyomat és az apósomat a házamban. Mikor jöttök vissza?

Reb József dadogott:

— Egy hét múlva ...

— Jól van, Reb József. Két hét múlva eljövök hozzátok és megtartjuk az esküvőt. Azután elköltözünk Lengyelországba.

Hogy, hogyanem, már el is indult a szekér. Mentek, kocogtak lefelé a hegyháton. Elöl ült Reb József, reszkető kézzel fogva a gyeplőt. A szemei előtt imbolyogtak az árnyékok és a látomások. Nem tudott szóhoz jutni. Mögötte, boldogan és ragyogva, Rachel, a menyasszony.

És amint poroszkáltak lefelé, a galíciai nagy síkságra, — messze, mint a fekete bogarak, szekerek bukkantak fel a hegyi utakon. Sok-sok apró szekér, megrakva emberekkel. Mind egy irányba mentek, egyfelé tartottak: oda, ahonnan ők jöttek.

Reb József nézte a szekereket. Kaftános, prémes zsidók, de egyszerű emberek is rajtuk.

— Hová mentek, jó emberek?

— A Bál-Sémhez...

A mi mesterünkhöz...

— Jiszroelhez, az ifjú paphoz...

— A bölcshez megyünk...

— A csodatévő Bál-Sémhez ...

Reb József hátranézett Ráchelre, aztán megállította a szekeret és összetette a két kezét. A boldogságtól kicsordultak a könnyei. Ott, a bakon, imádkozni kezdett az Örökkévaló Istenhez, aki kiválasztotta az ő vejének az embered kegyeltjét, a papok legtudósabbját... az ismeretlen vőlegényt.

A leveleki menyegző

I.

A LEÁNYKÉRÉS

Két éve működött már a kallói pap az ő községében, mikor egy szép tavaszi éjszakán küldönc érkezett hozzá Lengyelországból, vagy talán még messzebről.

A kallói fiatal rebe éppen azzal volt elfoglalva, hogy az udvaron, a fényes holdvilágban, történeteket mesélt a híveinek, akik körülülték áhítattal a padon. Meséket nagy cadikokról, régi kabalistákról. Chajim *Vitairól*, meg a fanatikus, örök lángban égő Jicehok *Lurfáról*. Hihető, hogy azóta sem akadt még magyar nyelven ilyen tolmácsolója a kabala e nagy hőseinek. Mert hiszen a rebe kitűnően beszélt magyarul, ami nem is csoda. Magyarinak született, pásztorfiú volt, mielőtt a szülei chéderbe adták volna, mielőtt a talmudisták akkori rendes vándorútjára indult volna, mely Galicián át Lengyelországba vezetett. Ott ült tehát reb Eizikl az ő jámborjaival, akik gyönyörködve hallgatták a szent pap ajkáról a kabala főkönyvének, a Zohárnak keletkezését, amelyet, mint a rebe állította, egy barlangban, római poroszlóktól üldözve, írt meg tizenhárom év alatt a talmud egy szomorú sorsú bölcse, Rabbi *Simon ben Jocháj*. Pereg halkán, gyöngyözően a mese, itt-ott énekszó is felbukkan (a rebe szeret énekelni). És a jámborok

elragadtatva hallgatják a fiatal mestert, amint az egyszerre csak rágyújt a kabalisták szerelmes himnuszára, amit Chajim Vitai szerzett ott a forró keleten, Isten és Izrael olthatatlan nagy vágyódásáról. És zeng a csendes éjszakában az édes melódia:

*Dajdi jurád legánnaj lirájsz bagannim
Listasseá véül kajt sajsannim;
Kajl dajdi dajfék: pizschi li támmoszi
Sáaré Cijajn aser ohovoszi...*

Ebben a szerelmi versben Isten a szerelmes és Izrael, a szétszórt, üzött Izrael, az ő szegény népe az, kihez vágyódása száll. Mint láthatni, az Énekek-Énekekből veszi rímeit és szavait a kabalista költő. A szerelmes — mondja a vers — leszáll az ő kertjébe, hogy rózsát és liliomot szedjen. És kopog a kedvese ajtaján: nyisd ki, édes egyetlenem! Nyisd meg nekem Cion drága kapuit...

Nagy, nagy, évezredes fájdalom lobog ebben a himnuszban. Újra rátalálni Istenre, hazatérni Cionba — szól az ének, száll az álom és könnyek ülnek ki a ráncos szemek sarkán. Micsoda végtelen hatalmas vágy. Nem tudta kitépni soha semmi a zsidó szívekből. Ott marad az örökké. És a rebe folytatja az éneket. Az a strófa kerül sorra, amint Isten vigasztalólag fordul a kétségbeesett Izrael felé:

*Bitti, al tifchadi, ki ajd eskorééh,
Uméerec rechajko akabbec pezürééh
Ajd evnééh venivnéész bejoffééh vehadurééh
Vegám omnóm átt achajszsi...*

Leányom, ne rettegi! Hiszen gondom lesz reád, Összegyűjtelek benneteket a világ négy sarkáról. Felépítlek és felépülsz, szépségesen és dicsőségesen — hiszen nővérem vagy nekem, szerelmetes nővérem, te szép Izrael...

Mennyi szomorúság, mennyi reménytelenség, milyen hiábavaló vágyódás! Itt-ott megszakad az ének. Könnyes, szomorú zsidó arcok pillantanak az ég felé, hol — a szabolcsi pusztaság felett oly tiszták az éjszakák — örök nyugalomban keringenek a csillagok. Milyen kékek, milyen tiszták a kis rezgő szikrák a tavaszi égbolton. De ha a kabalista szem nézi őket, az a láthatatlan szférákat keresi mögöttük. A szférákat, melyek ezüst hálóból szöve, ott reszketnek a csillagok fészke mögött. A szférákat, az ő arany napjaikkal, az ő titokzatos mennyei zenéjükkel, amilyenek az Istent kutató szent könyv, a Zohar, sejtí a végtelen magasságot. A zsidó szem nem a csillagokban gyönyörködik, hanem az Istenben, akinek kis lámpásai azok; nem az égbolt tisztaságában, hanem az Úr trónjában, melynek csak kék szövete a boltozat.

Lódobogás, meg szekérkattogás veri fel az éjszakai csendet. Az idill szétrebben. A rebehez látogató jött. Vajjon ki az ilyen későn?

Mikor a szolgáló az idegen arcába emeli a lámpását, nagy suttogás támad a rebe udvarában:

— Reb Leib Szoresz!

Reb Leib Szoresz nagy név a jámborok világában. Nem más ő, mint a *Bál-Sémnek* udvarmestere, Maga is csodatévő szent pap volt Lengyelországban, de otthagytá faluját, hogy szívvel-lélekkel a nagyok-nagyjának, *Bál-Sémnek*, ott Podóliában szolgálja le-

hessen.* Vajjon mi hírt hoz Bál-Sémtől Reb Leib Szoresz? Milyen követségben fáradozik? Mit üzen a lós csillagnak, az ősz mester a fiatal tanítványnak?

Szomorú hírt hozott. Pecsétes írást adott át a követ a kallói papnak. Az a lámpás reszkető fényénél elolvasta. Elkomorult az arca és lehunyta a szemeit, s az ajkai szótlán imára mozdultak meg. Mély, nagy sóhaj tört ki belőle, azután besietett a házba, ennivalót és néhány ruhadarabot csomagolt össze és ő maga is sietve felült a szekérre, Reb Leib Szoresz mellé.

A hívei tanácstalanul állottak a szekér körül.

Nem tudták, hová készül mesterük.

De a rebe, mikor a kocsis már a lovak közé csapott, visszaszólt:

— Mondjatok tilemet!

Zsoltárokat recitálni csak nagybeteg felgyógyulásáért szoktak. Az Istenért, csak nem a nagy Bál-Sém? — gondolták megborzongva a hívők.

De bizony arról volt szó. A nagy Bál-Sém halálos ágyán feküdt Mezebuzban, Podóliában. Körülötte hívei, tanítványai, tisztelői. Vértelen arcán súlyos, nagy fájdalom ráncai. Kezei fehéren és aszottan heverték a párnán, mint a letörtliliomok. Sírás és jajveszé-

*) Bál-Sém azt teszi, hogy a Név (t. i. a szent Istennév) Ura, a titokzatos Istennév ismerője, aki e tulajdonságánál fogva csodákat tehet. Ilyen Bál-Sém a XVII. századtól napjainkig, sok élt és működött. A leghíresebb köztük, kit speciálisan Bál-Sémnek szoktak nevezni, a chaszidizmus megalapítója: Rabbi Israel ben Eliezer, aki Myedziborzban (Mezebuz, mint a nép korrumpálva mondja) halt meg 1760-ban. A legenda szerint a kallói rebe néhány éven át tanítványa volt.

kelés verte fel a betegszobát, de a jámbor csak mosolygott:

— Ne sírjatok, rebojszem — mondotta. — Mi is történik velem? Mi is az a halál? Én kilépek egyik ajtón, de belépek a másikon, hogy gyönyörködjem az Úr fényében.

Az igazi chaszideus nem fél a haláltól. Sőt, készül rá, mint valami ünnepre, valami örömteljes eseményre. A halált *hilulának*, menyegzőnek nevezi — amikor nászt köt a felszabadult emberi lélek az örök Istenséggel. Egyesül az éggel az, ami halhatatlan az emberben. A Bál-Sém is mosolyogva várta a halált.

Csak akkor komorult el, mikor tekintete a kis fiúra esett, aki ott állott szótlanul az ágya mellett. Bársonyzekeés, finomarcú, szőke gyermek volt. A nagy Bál-Sém nyugtalanul simogatta a kisfiú homlokát.

— Nézzetek ki — mondotta ilyenkor —, nem jön-e még a kallói?

Sevuósz előtti délután — mikor már lombozták a templomokat és rózsák illatoztak a tórafüggönyökön — megérkezett végre a kallói pap a betegágyhoz. A Bál-Sém kiküldött a szobájából mindenkit. Lázás arca felélénkült, két kézzel szorongatta a kallói reb Eizikl kezét és vagy egy óra hosszat titokban tanácskozott vele.

Senki sem tudta, miről. A ház, az udvar, az utca, az egész falu mind csak erről a titkos tanácskozásról beszélt, de nem is sejtették, miről van szó. Bizonyos, hogy nem csekély dologról, ha ily messzi földről ép most, halála előtt hívatta el a mester fiatal tanítványát.

Mikor a kallói reb Eizikl kijött a Bál-Sém szobájából, csodás változást lehetett rajta észrevenni. Szomorú arca valósággal tündökölt, magas homlokán büszkeség és öntudat sugárzott — mint amikor valakire fontos, nagy missziót bízna, mely eltölti ezentúl egész élejét. A kezében egy imakönyvet szorongatott — a Bál-Sém nagy barna zsoltáros könyvét, amit még ő maga másolt gyöngyös betűivel, ott a kárpáti kunyhóban, a hegyek között, ahol a rejtélyes magányban előkészült hivatására.

És ép ilyen büszke és boldog arccal állott ott a kallói pap a Bál-Sém ágyánál akkor is, amikor másnap, Sevuósz szent ünnepén ez a nagy csodatevő visszaadta lelkét az Istennek, — az ajkán elhaló mosollyal, a kezével halkán tapsolva, kitégult szemekkel valami nagy, távoli, láthatatlan tűzbe tekintve, melynek visszfénye ott tükrözött bennük.

Meghalt a Bál-Sém az Isten oly végtelen szerelmével, mint rabbi Chanina ben Teradjon a máglyán, mint a mártírok a római cirkuszban és az inkvizíció hóhérjainak keze alatt.

Az emlékezetes Sevuósz ünnepe után a kallói rebe visszautazott falujába. A hóna alatt vitte a szent imakönyvet; és a kocsin ott ült mellette — akit a Bál-Sém halálos ágyán rábizott — a bársonyruhába öltözött szőke fiúcska. E fiú neve volt Izrael.

*

Most át kell ugorjunk tíz évet.

Tíz év alatt sok minden megváltozik. Erdő lesz a gyenge tölgyültetvényekből, bozóttá sűrűsödik a cserje, lombot hoz a szikkadt jegenye ott a forró Tisza-parton. Tíz év alatt tán még az a különös

áloé-virág is kinyitja lusta kelyhét, ott a kallói országút mellett, abban a melegvizű zürzavaros pocsetában.

Tíz év alatt felnőtt a messziről hozott kis Jiszroél a szent pap házában. Úgy vigyáztak rá, mint a hímes tojásra. Tanulni tanult ugyan éjjel-nappal — lehet-e máskép a híres rabbi házában? —, de azért nem volt olyan az élete, mint a többi talmudistának. Bársonyba-selyembe öltöztették, szőke fürtjeit gondos kezek fésülgették, kapott damasztzín ünnepi kaftánt, hozzá egy feketepremű szpodekot (főveget) — úgy festett, mint valami lengyel princ. Nem volt szabad az utcai nép, meg a folyton odatolongó idegenek közé keverednie. A rebe szobájában hált, úgy élt szóval, hogy a vármegyében nem igen volt jobb sora akkor zsidófiúnak.

Az eleinte izgatott és kíváncsiskodó hívek is megnyugodtak lassanként. Valami félénk ahitattai vették körül a kis idegent. A rebe nem adott feleletet a sűrű kérdezősködéésre; hogy ki fia a kis Jiszroél? Végűi is abban az általánosan elterjedt hitben talált a sok kíváncsi megnyugvást, hogy egy árvát nevel a rebe a házban — minthogy tudták, hogy a Bál-Sémnek fia nem maradt —, egy olyan árvát, akit azelőtt a Bál-Sém látott el.

Magának a kallói papnak akkor még nem voltak gyermekei (később, a XIX. század elején született csak egy fia, akit Mayerlnek [Méir] neveztek).

Hanem a kallói rebe maga különös szokásoknak kezdett hódolni ez alatt a tíz esztendő alatt. Hajnalban elment hazulról, egész nap a tanyai emberek társaságát kereste és este a pásztorokkal látták a pásztortűz mellett a falu határában. Éjszaka nagy

kocsiutakat vitt végbe a szomszéd falvakba, ő maga hajtotta a lovakat, de egyszer egy híve nem állhatta meg, hogy oda ne bújjon titokban a saroglya alá. Másnap aztán remegve beszélte, hogy csodák történtek a rebe kocsijával. Megyéket repültek át percek alatt (a csodarabbikról szóló legendákban ez a motívum gyakran ismétlődik meg; úgy hívják, hogy *keficsasz haderech*, vagyis az *út ugrása*. Ami annyit tesz, hogy az út csak úgy *elébe ugrik* a szent kocsijának s a kocsi nem is halad, hanem úgy repül végig a nagy távolságokon), a rebe idegen városokban és falvakban szállott le és szorgosan kérdezősködött. De hogy ki után, azt nem tudta megmondani a kocsira lopódzott chaszid.

Vajjon mit keresett a rebe? Mi után kutatott a nép közt a tanyákon, a falvakban, a pásztortúznél, éjjeli kirándulásain?

Senki sem sejtette.

Így ment ez napról-napra, éjszakáról-éjszakára. A rebe egyre szomorúbb és sápadtabb lett. Jókedve elhagyta. Kedves dalát, a *Szól a kakas már-t*, amit egy pásztortól tanult a mezőn (a pásztor nem volt más, mint Illés próféta), szóval ezt a dalt sosem lehetett már hallani ajkáról. A Bál-Sémtől ajándékba kapott nagy zsoltáros könyvét bújta gyakran és egy jámbora észrevette, hogy a szent könyv első lapjára a kallói rebe egy különös imát írt be, amely így szólt:

Jehi rócón milefonecho... Legyen az akaratod, Uram Isten, atyáim, őseim istene, hogy minden szenvedés, amit népednek, Izraelnek szántál, én reám jöjjön. Minden baj, ami rájuk van kimérve, engem érjen. Minden be-

tegség, ami nekik van rendelve, engem gyötörjön, így legyen a te akaratod, Amen.

Szomorú, bánatos, meghasonlott lélek imája ez!

Egy napon — közvetlen Sevuósz előtt, éppen tíz évvel azután, hogy Bál-Sém meghalt — *Sáje Áron Fischhez*, főhívójéhez küldött a rabbi, hogy fogasson be és éjjel egy órakor jöjjön érte.

Éjszaka — fényes holdvilág volt — kihajtottak a faluból, egyenesen a puszták felé.

Elhaladtak a Fisch tanyája mellett. Az éjszakában egyszerre csak ezüst csillogást vesz észre birtokán Sáje Áron Fisch. Meglepve néz oda: hát valóságos kis tó! Holott az ő földjén egy szemernyi víz sem volt eddig. A rebe elmosolyodott, leszállt a kocsiról és éjszakának évadján *megfürdött* az új melegvizű tóban. Mint valami istentisztelet előtt. Reb Sáje Áronnak pedig elmagyarázta, hogy ez a tünemény nem más, mint a vándorló bibliai *Mirjam* kútja, melynek vize hol itt, hol ott bukkan fel néhány percre, évezredek óta. Mikor tovább folytatták az utat, a hűledező Fischhez odaszólt a rebe:

— Ez a tó mindenesetre jó jel volt ma éjszakára.

Reb Áron Fischnek elállott a szava.

És csöndesen haladt tovább a kocsi a holdfényes országúton. A rebe átadta a gyepőt Fischnek, ő felállt a bakon és az utat kémlelte, mintha keresne, várna valakit. Egy fordulónál hirtelen megtorpantak a lovak.

Egész váratlanul egy alak állott a kocsi előtt.

Reb Sáje Áron Fisch, aki e történetet később gyermekeinek elbeszélte, azt állítja, hogy egy kopottas ruhájú, kaftános zsidó volt az illető. Az első percben,

mikor mosolygó arcát és kísérteties, hirtelen felbukkanását a sötétből látta, azt hitte, hogy egy *léccel* (gúnyolódó szellem, a zsidó néphitben ugyanaz, ami a manó a magyar nép fantáziájában) van dolga. De aztán jobban megnézte. Nem volt biz' az *lec*. Jóságos vonásai voltak, nagy ezüstös szakálla és bozontos szemöldökei. Hatalmas furkósbotot szorongatott a kezében, a hosszú kabátja pedig tele volt foltokkal. Ez bizony egy egyszerű *forer* (helyesen fahrer = utazó, vándorló rabbi. Második klasszisa a csodatevőknek; amolyan kisebb kaliberű csodarabbi, aki, mert óhózzá nem jönnek, hát maga megy az emberekhez faluról-falura; ezért fahrer), egy *forer*, akit éjszaka is vándorolni készet a nagy család meg a nyomor — gondolta Reb Sájé Áron Fisch.

De a rebe nem így gondolkodott. Mintha villám sujtotta volna, magánkívül ugrott le a kocsiról. Odarohant az idegenhez, megcsókolta ruhája szegélyét és leborult előtte. Az idegen felemelte a kallói papot, homlokon csókolta és súgott valamit a fülébe. Azután botjával odamutatott a távol szendergő parasztházak felé, ahol Levelek községe szunnyadt fehér házaival a nagy éjszakában. És ezzel mégegyszer átölelte a kallóit és eltűnt.

De úgy eltűnt, hogy Reb Sájé Áron rögtön kitalálta a jelenésből, hogy ez bizony sem manó, sem rabbi, sem utazó nem volt, hanem maga *Élje nőve*, Illés próféta az, aki útjukat állta ott a leveleki országúton.

A rebe boldogan ugrott fel a kocsira, kezébe ragadta a gyeplőt és megfordította a kocsit. A lovak elkezdtek baktatni Levelek felé.

Az úton néhány kérdést intézett a rebellez a rémült Fisch, de bizony választ nem kapott.

Világos nappal volt, amikor behajtottak Levelekre. Végighajtottak a főutcán. A zsinagóga előtt (kis szoba volt egy Landauer nevű zsidó házában) megállt a kocsi. A zsidók éppen a reggeli imától jöttek. Nagy tumultus támadt közöttük.

— *Der Kalever!* A kallói pap jött át Levelekre!

Körülsereglették a kocsit, boldog volt, aki hozzáért a csodatevő szent ruhájához. Reb Sáje Áron büszkén ült a bakon, bár nem tudta, hogy valójában mit is keresnek ők Leveleken. A kallói pap túrta a nagy szeretetet, azután csöndesen megszólalt:

— Ugyan atyafiak, hol lakik *Reb Dov Wasserschepper*? Ő hozzá jöttem látogatóba.

Zúgott és kavargott a tömeg (már amennyire tömeg volt az a 15-20 zsidó). Reb Dov Wasserschepper! Hiszen az a legutolsó ember a községben. Itató a falu kútjánál a kovácsműhely előtt. Onnan a neve is (Wasserschöpfer). Vízet készít a szekeresek lovainak, meg a hazatérő csordáknak. Ehhez az emberhez jött látogatóba a híres pap? Ugyan mi értelme lehet ennek?

Mikor a rebe megtudta, hogy hol keresse az Itató zsidót (így hívta a falu népe), a lovak köze vágott és végigrobogott a falun. Az utolsó háznál megálltak. Nagy gémeskút meredt ki a mezőre, egyik szárán ott bajlódott egy nagyszakállú torzonborz zsidó.

— Reb Dov! — kiáltott rá a rebe. — Eljöttünk hozzád, hogy megkérjük a lányod kezét az én nevelt-fiainak.

Reb Dov mormogott valamit, hogy hagyják őt békén és ne üzzenek csúfot belőle. De a rebe karonfogta és hárman bementek a Reb Dov hajlékába.

Hát az bizony szomorú kis hajlék volt. Az egész szobát betöltötte egy búbos kemence. Az volt a tűzhely, a melegedő, élelmiszerek magtára.

— Hol a lányotok? — kérdezte a rebe Reb Dovtól és feleségétől, aki piszkosan, dagasztó tésztától csöpögő kezekkel, tátott szájjal nézett a vendégekre.

— A lányom — mondotta reb Dov bosszúsan — ott ül fenn a padkán. Nem jöhet le, mert nincs neki rendes ruhája. Még a tavalyi rongyaiban jár szegény.

A kallói szent és kísérője felpillantottak a kemence padkájára. Egy szép szőke leányfej kukkantott ki onnan, szomorú, bánatos kék szemekkel.

A rebe arca felderült.

— Ide hallgass, reb Dov, meg te is, Szőre. Megkérem a leányotok kezét. Mához három hétre Isten segítségével megtartjuk a menyegzőt. A vőlegény az én nevelt fiam. A neve Jiszroél és én fogom ellátni őket ellátni, amíg élek.

— Ne gúnyolódjon velünk a rebe — sápítzott Szőre asszony, aki megismerte a kallói szentet. — Hiszen még ruhája sincs szegénynek.

— Elhallgass, asszony! — kiáltott rá a rebe. — Csapjatok bele a kezembe, *tkiász kaf* (kézadás) is jó lesz, nem csinálunk írást. így ni. Ezzel meg is van a *t'noim* (eljegyzés). Küldök a lányodnak négy rend ruhát, egyikei: bársonyból, másikat selyemből, harmadikat csipkéből, negyediket — a lagzira — arany fonalakból. Küldök majd ételt meg italt, ameny-

nyi kell. Az udvaron terítsetek harminc emberre. Én adom össze őket, mához három hétre. Hanem le majd megmosakodj az ünnepre, Reb Dov! Van elég víz a kútban.

... Azzal táncolva, ugrálva, mint egy kis gyermek, felugrott a kocsira. Csupa dal, csupa boldogság, csupa öröm volt a kék tavaszi levegőben. A lovak is vidáman poroszkáltak a homokban, ki a faluból. A rebe a bakon hangosan énekelni kezdett.

— Hazamegyünk, Kallóba! — mondta Fischnek.

Reb Dov Wasserschepper ott állott a kútnál. Utánuk nézett, dörmögött valamit a szakállába és csóválta a fejét.

II.

EGY CHASSZIDEUS ESKÜVŐ A XVIII. SZÁZADBAN

Húzd rá, cigány! Hegyen-völgyön lakodalom Leveleken!

Hát cigány nem volt ugyan kéznél, de ott muzsikált helyette vagy hat darab válogatott szabolcsi *klezmer* (zsidó muzsikus), akik Tassról jöttek át — ott tanyáztak purim óta — a leveleki menyegzőre. De azért a lakodalom cigány nélkül is derekasan állott. A kertben, ott a falu végén, nagy asztal terítve; mellette a vőlegény és a menyasszony, nagy szerelmesen egymásba mélyesztve tekintetüket. Az asztalfőn pedig a kallói rebe, deresedő fűrtjeit (benne volt már a negyvenben reb Eizikl) megaranyozta a dúsan özőnlő júliusi napfény. Meg aztán a násznép: ott volt egész Levelek, Kalló, Pazony, Apagy, Napkor, Scniény. Legalább háromszáz zsidó, akik az asszonyaikat is elhozták. Még Kemecséről, Tassról is ke-

rült látogató. Ilyen lagzit még nem látott Szabolcs. A leveleki bíró uram, bizonyos Józszántó András (így őrizte meg nevét a zsidó emlékezet) is megjelent ezüstgombos botjával és kellő tisztességadás után maga is letelepedett a menyegzői asztalhoz.

Hanem hát a mátkapár is olyan szép volt, amilyenre nem süttött még nap a vármegyében. Jiszroelből, a kallói szent pap gyámfiából, tizennyolcéves, gyönyörű sudár ifjú lett. Finom arcéle, a kedves kis szőke huncutkák ott a füle mellett, a gondolkozó, magas homlok és a szemei, amikben valami nagyúri kedvesség és könnyelműség mosolygott — hát ezt a sok szépséget bizony nem győzték eléggé bámulni az asszonyok. Hát még a menyasszony. A Hamupipőke, aki kikelve a kemence hamujából, hercegnő lett; a Reb Dov Wasserschepper Chave-je, a kis szőszke Éva úgy festett a fehér nászruhában, mint valami tündér. Az anyja, aki mára tisztára súrolta ki magát, nem győzte eléggé csodálni. Az apja pedig, már egy kis borocska gőzével a szemében, pajkosan, boldogan hunyorgatott feléje. Hanem a Chave egyikükre sem nézett. Jiszroél szemében felejtette a pillantását. Úgy ültek egymás mellett, elmélyedve egymás tekintetében, szorongatva egymás kezét, mint a megbűvöltek. Szinte elfelejtik kanalazni a részükre készült *arany-levest*, amivel az esküvő napján a böjtölő házastársaknak először kedveskednek. Nem figyelnek ők, csak egymásra. Mint akik hosszú bolyongás után egymásra találtak...

Pedig aki ott körülnézett, annak volt mit csodálni.

Két *marsalik* (a zsidó lakodalmak bohóca) is versengett a jókedvcsinálásban.

Meehl marsalik Szigetről és Weintraub marsalik Bzezanyból nagy, súlyos konkurenciát csináltak egymásnak. A két bohóc talán még sohasem »működött« együtt lakodalmakon. Mindegyiknek külön-külön klientélája volt. Weintraube volt Ung, Bereg, Ugocsa. Bihar, Mechlé Mármaros, Szabolcs, meg a többi északi vármegye. Boldog volt, akinél purimkor, vagy menyegzőre, vagy paszitára ezek a hamis fráterek megjelentek. De most találkoztak, mert a kallói rebti ünnepére tisztességes marsaliknak még az Óperencián túlról is illik megjelenni. Két marsalik, két ilyen marsalik együtt: ebből baj lesz, akárki meglátja. Egyelőre, a *chupe* előtt, megfértek egymással. A *choszon-bezingen-t* (a vőlegény megéneklése) Mechl marsaliknak osztották ki. Szem nem is maradt szárazon, mikor megkezdte:

*Her nur zi, mein lieber chosz'n,
Di zollst mir leben in szimche-veszöszn,*

hogy idehallgass, vőlegény, akit éltesen Isten örömeiben és boldogságában — és következett egy ríkató, könnyezettő, dévajkodó, csúfondáros zsargon versezet a szegény Jiszroelhez: elhunyt szülőkről, a kallói pap nevelőapai jóságáról, a küszöbönálló mézeshetekről, meg egyéb érdekes dolgokról. A galíciai marsalik pedig ezalatt a másik szobában a menyasszonyt és a hüledező sok fehérnépet ríkatta meg, mert őrá volt bízva a *Kale-bezingen* (a menyasszony megéneklése); Hanem az asztalnál végeszakadt a marsalik-barátságának. Kezdték egymást csipkedni, a jelenlévők nagy gaudiumára. Mechl, a fiatalabb (ez a vándor bohém, aki a tradicionális nagy fekete földig-

érő marsalik-kabáthoz mára valami lehetetlenül zöld nyakkötőt viselt), ismerte a Weintraub gyengéjét. Weintraub szeretett hasonlatokban (*mosol*) beszélni, szerette a példázatot, a mesét. Mechl ellenben a talpudi mondásokat szerette: idézni, variálni, dobálózott velük, mint cirkuszi zsonglőr a vasbunkóval. Feláll hát Mechl az asztalra (mielőtt még az estebéd megkezdődött volna) és elkezd nagy komolyan, mintha a szószéken a pap, a zsoldár-verset recitálni: *Efficho bemosol pi, abio chidósz mini kedem*.*

Aztán a konkurrense, Weintraub felé fordulva, hozzáfog, hogy megmagyarázza a mondatot:

Efficho bemosol, aki hasonlatokkal dolgozik, mint te, Weintraub, *pi*: piha, az nem ér semmit. *Abio chidósz*. én ellenben a bölcsék mondását szoktam idézni: *mini kedem*, amik a mi szent könyveinkben foglaltatnak.

Óriási hahota. Ez ugyan lefőzte ezzel az írásmagyarázattal a vetélytársát.

De Weintraub sem hagyja magát. Most ő pattan az asztalra. És ő is elkezd magyarázni — a maga módja szerint — a szegény meggyötört zsoldárverset.

Efficho bemosol, ha én hasonlatokkal dolgozom is, *pi*, azok az én saját gondolataim. *Áblo chidósz*. De te, Mechl, aki itt régi mondásokat citálsz, *mini kedem*, összelopkod azokat a hajdani könyvekből!

Hogy ez a válasz milyen csattanó volt, azt nemcsak az bizonyítja, hogy akkor percekig nevetelt rajta a publikum, s Mechlnek nem volt mit válaszolnia, hanem azt is, hogy máig sem ment ki az

*) 78. Zsoldár, 2. vers. Szó szerinti fordítása: Hasonlatra nyitom az ajkam, elmondok szentenciákat régi időkben.

az a párbaj a zsidó népemlékezetből, amit akkor a szentírási verssel vívott egymással a két bohóc.

Ezzel an introdukcióval azután megkezdődött nemcsak a lakoma (melyet a kallói papné szakácsnői főzlek), hanem a zsidó élcek tűzijátéka is. A kallói rebe egyelőre nem vett részt hívei mulatozásában. Ott ült a helyén, csendesen mosolyogva. Testét hófehér selyemkaftán fődte, még sarui is fehérek voltak. Derekat bíbor bársonyból készült atlaszöv fogta át; fején pedig barna préméből készült ragyogó ünnepi főveg. Mint egy lengyei fejedelem, ült hátradőlve székében és nézte hol a jámborait, hol a mátkapárt. A jámborok csakhamar a táncnál tartottak. Egyrészüket fel-pattant és zsebkendővégről, ahogy a lakodalmi *micva-táncnál* szokás, forgatták meg az asszonyokat. Csakúgy repesett a sok kaftán, zsibece, bekecs, meg egyéb chaszideus-öltözet. A 39 ágú kalapok kis Mllői mint az ördögsekér motollái, forogtak a levegőben. A kallói pap azonban nem szerette, ha férfi asszonnyal táncol (rendelkezést is adott ki erről később és ő maga tanította meg a férfiakat egy olyan táncra, melyet egymással táncolhatnak) és így a nagy sürgés-forrás csakhamar lecsillapult, a *klezmerek* hegedűi elhalkultak. A két marsalik kihirdette a nászajándékot, a *chosz'n cád* (akik a vőlegény részéről adtak), úgyszólván egész Kalló zsidóinak listája volt. A megyei székhely (akkor az volt Nagy kalló) jámborai kitettek magukért. A *kale-cád* (akik a menyasszony révén adtak) már gyengébb volt. Leveleken nem volt nagyon kedvelt, vagy tisztelt család az Itató-zsidó. A vőlegénynek illett volna ezekután, hogy egy rövid *d'rosot* (bibliai vagy talmudi fejtegetést) mondjon, mert hiszen *d'rosogeschen*, a nászaján-

dék tulajdonképpen ezérl járt. De Jiszroélnak, a vőlegénynek máshol volt most az esze. Szerelmesen suttogott Chaveval és egy csöppet sem ért rá, hogy a közönséget is figyelemre méltassa. Így aztán a közfigyelmet lefoglalták újból a marsalikok és a zsidó szellemesség vette át a szót.

...Zsidó humor, zsidó élce! A világirodalom egyik legbámulatosabb tüneménye vagy. Az elnyomott, az üzött, a szenvedő zsidó népnek a gettók homályában is tisztább volt a kedélye, aranyosabb a kedve, mint az elnyomóinak, akik pedig meg lehettek elégedve az étellel. A zsidó tradíció nagy folyamában a törvények komoly és szent hagyománya mögött ott hömpölyög a zsidó éle ezernyi pajkos habja is, apáról-fiúra szállnak az élcek, akár a szabályok és szokások. És mily csodálatos, hogy a zsidó éle éppen a szent könyvek ezerszer szent sorain virágozik ki, mint a grániton a havasi gyopár. Pajkos szellem játszik a komoly szentírási versekkel és talmudi szentenciákkal. Törvényeken és szabályokon, melyeket meg nem szegne a világért sem, elragyog a zsidó-humor napja. Meghal a zsidó lélek az ő Talmudjáéri, máglyára megy a biblia fenségéért, de azért jói esik neki, ha humorában egyet fordíthat az értelmükön, ha élcebe foglalhatja őket. ha hadakozik velüvidám szavak csatáján.

A leveleki menyegzőn is kivirult a zsidó éle az asztal fölötti vidám hangulatban. Kezdték a marsalikok, folytatták a jámborok, átvették a szót a laikusok és repült, szikrázott a sok ötlet, pajzánság a lakodalmi társaság fölött. Évtizedek múltán is meséltek azokról az élcekről, melyeket itt kovácsoltak.

Maga a rebe is belemelegedett.

Három tréfát is megengedett magának ezen a nevezetes napon. Elmondotta, hogy vándorbócher korában egy esős napon, sáros csizmákkal járt kéregetni Szigeten. Egyik előkelő zsidóember durván kiparancsolta, mert félt, hogy besározza szobáját. Mire a bócher, már mint a későbbi kallói pap, odavetette:

Sokban hasonlít maga, Reb Doved, a jó Istenhez.« Heb Doved nagyot nézett és fülönfogta a bóchert, hogy miért gúnyolódik. »Nem gúnyolódom — volt a válasz. — A jó Istenről elmondjuk mindennapi imánkban, hogy *merachem al hoorec* (könyörül a földön) és *merachem al haberijósz* (könyörül az ő teremtményein is), vagyis Istennél előbb jön a föld, azután az ember. így van magánál is, Reb Doved. Előbb jön magánál is a föld — a padló, melyet annyira félt — és csak azután az ember.«

Miért írják arameusul a *keszubát* (házassági szerződést)? — ez volt a második, amit a rebe elmeséli. — Azért, hogy az angyalok, akik nem tudnak arameusul, meg ne értsék. Az angyalok, amikor Mózes az Égbe érkezett, hogy a Tórát ott Izrael részére átvegye, nagy ellenállást fejtettek ki. Nem akarták, hogy halandó emberek kapják a szent kincset. Isten azonban azzal csitította le őket, hogy a Tórával éjjel-nappal, szívvel-lélekkel kell foglalkozni, már pedig az angyalok erre rá sem érnének. Izrael férfiai — szólt az Úr — minden idejüket, egész életüket a Tóranak fogják szentelni; asszonyaik fogják viselni azalatt a hétköznapi gondjait, ők fognak gondoskodni a ház, a család megélhetéséről. Amiben az angyalok kénytelen-kelletlen megnyugodtak és Mózes így megkapta Izrael részére a Tórát. De mi történt? Láthatjuk, hogy manapság zsidóéknál a ház

gondjait nem az asszony, hanem igenis a férfi viseli és már a házassági szerződésben, a *keszubában* is ki van kötve, hogy a férfi köteles asszonyát tisztelni, ellátni, gondozni, — ami annyit jelent, hogy minden idejét nem a Tórának, hanem háza ellátásának fogja szentelni. Ha az angyalok ezt tudnák! — végezte a rebe —, micsoda riadalom lenne az égben, minő forradalom Isten ellen! De nem tudják, mert hiszen nem értenek arameusul, csak héberül. Ép ezért a *keszubát* arameusul írják.

És mikor a rebe a nagy hahotánál körülnézve, nem egy könnycseppet pillantott meg a körben az asszonyi szemek szélén (amelyek bizony mégis azt igazolták, hogy igenis az asszonyoké az élet gondja a szegény zsidó családoknál), elmosolyodott és még egy kedves megjegyzést tett:

Hányszor látunk — mondta — női szemben könnyet és mily kevésszer látunk síró férfit? Megvan ennek a magyarázata. Ha nő sír férfi előtt, tudja mit csinál. De a férfi érzi, hogy ő hiába sírna a feleségének. Miért? A férfit porból alkotta az Isten, s a port a víz, a könnyek árja hamar megpuhítja. De a nőt csontból — a férfi csontjából — teremtette az Isten, s a csonton nem fog a víz, az ellenáll a könnyeknek. Ezért sírnak a nők, ha el akarnak érni valamit, mert tudják, hogy könnyű a férjüket megpuhítani. És ugyanezért nem is próbál sírni a férfi, mert tudja, hogy — kemény csontra talál, amit könnyeivel meg nem puhíthat.

Ez a szellemes magyarázat azután felszárította a könnyeket az asszonyi szemekből és általános, nagy mosolyt varázsolt oda helyette.

... És így telt az idő a leveleki lakodalmon. Elérkezett az étkezés utáni áldásmondás ideje is. A kallói rebe, mindegyik kezében egy boros serleggel, dallamos hangon énekelni kezdte az ősrégi héber költeményt, melyet ilyenkorra a rítus előír:

*Dévaj hoszér
Yegám chorajn
Yeož illem
Besir jórajn ... **

Hanem azért mégis: hiába volt ezen az esküvőn lánc, muzsika, meg vidám élcélődés. Hiába szállongott a hegedűszó édes-fülbemászóan az asztal fölött. A nagy jókedv, az általános vigasság, mint könnyű fátyol repkedett csak egy nagy-nagy kérdés fölött.

A leveleki esküvő titkát nem tudta senki.

Minden ajkon, minden szemben ott volt a találgatás, vajjon mi legyen ennek a magyarázata? Kicsoda Jiszroél, a vőlegény? Kicsoda Ghave, a menyasszony?. Mit jelentsen a különös leánykérés? A rebe éjszakai utazásai vajjon mi végre valók voltak? Az éjjeli jelenés ott az országúton, mely Levelekre vezette a kallói szentet, mit jelentsen? Mi az a különös nagy titok, mely a leveleki esküvő fölött lebeg?

Mindenki a megoldást várta.

Mikor az imádságnak vége volt, s egészen besötétedett már a kertben, fáklyákat gyújtottak az ünnepi asztal fölött. A társaság csoportokra oszlott, a násznép nagy része haza készült. Némelyek a

*) Fordítása: Isten! Távoztasd el a bút, a bánatot, a haragot, a fájdalmat. Áldj meg minket boldogsággal, hogy a néma is hálát énekelhessen Neked. — E kis vers szerzője Dunas ibn Labrat, a nagyhirű spanyol-zsidó grammatikus és poéta a X. században.

klezmerekkel egy lugasba vonultak és rázendítették a híres nótát:

*Szól a kakas már,
Majd megvirrad már.
Ha az Isten neked rendelt,
Tied leszek már...*

A rebe pedig az ő szűkebb környezetével egyedül maradt a kertben. Nagy pléhtányérba szeszt öntöttek és meggyújtották. Apró, kék és bíbor lángnyelvek táncoltak az égő folyadék opál tükrén. Hosszú kanalakkal nyúltak belé olykor és mertek az égő szeszből. Nagy füstfellegek szálltak fel a pipákból és mély csendességben várták a rebe szavát. Mert hiszen meg kellett szólalnia.

Odafenn már kigyúltak a csillagok. A távoli, halk hegedűszót néha megzavarta a falusi kutyák vonítása. Friss, üde nyári illat hullámozott be az alvó mezőkről. És a kallói szent pap körülnézett:

— Figyeljetek, rebojszem. Most el fogom mondani nektek Jiszroél és Chave, a vőlegény és menyasszony, a királyfi és a királyleány csodálatos történetét.

És azzal a rebe mesélni kezdett.

III.

A BUJDOSÓ KIRÁLYFI LELKE

Itt következik a történet, melyet a kallói rabbi a leveleki menyegzőn elmondott az ő jámborainak.

Ezelőtt háromszáz esztendővel élt egy királyfi Spanyolországban.

A neve volt Thaddeusz.

Thaddeusz királyfi kora szomorú korszak volt.

Azidőtájt sokszor vörös volt az ég a spanyol földek felett. Máglyák égtek a mezőkön és máglyák a nagy piacokon. Zsidókat égettek rajtuk, zsidókat, akik nem akarták elhagyni hitüket és akik az Egyisten nevével ajkukon lehelték ki lelküket az égő fahasábokon.

És annak a hatalmas törvényszéknek, mely a zsidókat az egész országban felkutatta és börtönbe vetette, annak élén állott Thaddeusz királyfi, ő volt rangjára nézve a főinkvizitor Spanyolországban.

Nem tehetett róla: arra nevelték. Az apja, a vérengző király, az anyja, a gonosz királyasszony akarták, hogy legidősebb gyermekük szintén vérben és halálban nőjön fel. És Thaddeusz királyfi csendes, szótlan, engedelmeskedő fiú volt. Aláírta tehát a gyilkos rendelkezéseket, amiket elébe tettek. Engedelmeskedett, ha gyönyörű mennyezet alatt apja parancsára meg kellett jelennie a szörnyű égetéseknél. De a haldoklók láttára, imáik hallatára elborult, az arcai, s a lelke lassanként komoly és szomorú lett, mint a befagyott tó. Valami szunnyadt benne, amiről senki sem tudott. Thaddeusz királyfi huszonöt éves korában ősz volt már, s az arcán nagy, fáradt ráncok húzódtak végig.

Oly rideg és oly pontos volt az élete, akár annak az óraműnek, mely súlyos kölönceivel ott mozgott dolgozószobájának az asztalán.

Reggel korán kelt, azután imádkozott, azután az inkvizíció palotájában eléje vezették a bűnösöket, kikre aznap került a halál sora. Thaddeusz királyfi végignézte őket, arcán mélyebbre vésődtek

a ráncok, de egyetlen szót sem szolt' hozzájuk. Egy néma mozdulattal máglyára küldte őket. Délben azután szüleivel ebédelt a királyi palotában és délután meglátogatta menyasszonyát, Angela hercegnőt.

Angela hercegnő unokahúga volt Thaddeusznak. Már kicsiny korukban eljegyezték őket egymásnak szüleik és még innen voltak a tíz éven, mikor a burgoszi püspök, mint valami házaspárra, mennyezet alatt mondott rájuk áldást. A hercegnő époly kevéssé szerette az embereket: lelkét ólomsúllyal nyomta a sötét spanyol égbolt, mely máglyafüsttől homályosodott el. Néma szerelemmel csüngött vőlegényén, a hallgatag királyfin — és ők ketten, mint két szomorú, bágyadt virág, napról-napra hervadtak abban a fojtó, izzó légkörben.

De Thaddeusz királyfi délutánjai a tudományé voltak.

Délután felüdült a lelke; mesterével a dolgozószobában hatalmas föliánsokba temetkezett. Feltáruhtak előtte az emberi tudományok. Tanulmányozták a földgömböt, mely arany abroncsok között titkos óramű rugójára forgott tartóiban. Latin codexek bölcsességei szólaltak meg a fakó pergamenteken. Idegen népek tudása, meséi, történetei töltötték meg a boltíves csarnokot. És a királyfi mestere sokat tudott.

Ezt a mestert Leon de Coronelnek hívták, az udvarnál az ő neve röviden Leon doktor volt.

Barcelonából, a főiskola székéből került a királyi udvarhoz. Rábízták a királyfi nevelését. És a tanítvány akkor már huszonhárom éves volt. Szomorú lelkéhez oly jól talált Leon mester lénye, aki halkan, mélyen zengő hangon tudott vele beszélni, mindig újat, mindig szépet mondott neki. A számok játéka,

a mértan furfangos adatai, a csillagok rejtélyes ingása és a csillagzatok borzongató jelképei, a földrajz mesés leírásai, a nyelvtan és helyesírás józan szabályai: Leon de Coronel doktor mindezt tudta. A királyfi a véres délelőttök után epedve várt a csöndes délutánokra, amikor lelkét — mint ahogy a pillangó lebeg a tenger hullámain — elküldötte álmodozni a messzeségbe, szebb, boldogabb, jobb világba. És ha egy-egy délután éppen ablakai alatt vezették el a halálraítélteket és felhangzott a zsoltár, odalenn a megkötözött zsidók ajkáról, Thaddeusz királyfi felriadt ábrándozásaiból, az ablakhoz szaladt és a nagy vastáblákat sietve leláncolta, hogy az ének be ne hallatszon. Leon mester, a királyfi nevelője, ilyenkor félrefordult. Homloka elborult. Fekete szakállá reszketett. Látszott, hogy az ő lelkét is feldúlja a halálba menők éneke.

Thaddeusz királyfi és Leon mester, a bölcs, nagyon megszerették egymást. Sokszor ültek elmerengve a csillagos éjszakákon az oszlopcsarnokban és beszélgettek az élet titkairól. Leon mesternek olyan volt ilyenkor a szava, mint valami nagy papnak, megnyugtató, szomorú és hódolatteljes az ég iránt. És a királyfi úgy érezte, hogy egy bölcs van Spanyolországban, csak egy igazi pap- az ő nevelője, Leon de Coronel.

Egy reggel, korán, mielőtt misére ment volna, váratlanul betoppant Leon lakosztályába, mely a királyi palota északi szárnyán feküdt. Nem szokta meglátogatni mesterét a királyfi, de éjszaka egy nagy tudományos kérdés gyötörte és sürgősen tudni akarta megoldását. Meglepődve látta, hogy Leon szobái üresen állottak. A tudós nem volt sehol. Vajjon hol lehetett ilyen korán reggel?

A királyfi már-már távozni készült, mikor egyszerre különös hangok ütötték meg a fülét. Jajgató, síró, panaszos, zsolozsmaszerű ének. Izgatottan kullatta végig a szobákat. Az egyik nagy könyvszekrény előtt élesebbé vált a rejtélyes ének. A királyfi rá-támaszkodott a szekrényére, hogy jobban hallja, s íme, egyszerre a könyvespolc lassan, rugóra járva megindult, s mint egy rejtekajtó, felcsapódott.

Thaddeusz királyfi megdermedt rémületeiben. Benézett a rejtekajtón. Kicsiny, szűk helyiségben találta magát, ahol, mint a kriptában, halvány mécses égett. A falakon nagy, régi fóliánsok garmadában. A középben különös kis szekrény, melynek ajtajai nyitva és egy kis asztal előtt, melyen pergamentekercs volt kiterítve, ott látta a királyfi nevelőjét: Leon de Coronelt. Hatalmas, kékcsíkos, fehér lepelbe volt burkolva, homlokán és karján fekete szíjjakkái, ott állt a bölcs, hajlongva és könnyezve és imádkozott.

A királyfi megdermedt. Reszketve kiáltott fel:

— *Maranos!* Te is *maranos* vagy, szegény meslerem!

Leon nem szakította félbe imáját. A királyfi ott maradt mozdulatlanul, megdöbbenően hallgatva ugyanazt a bús éneket, melyet az átkozott eretnekek ajkáról oly jól ismert. És mikor Leon végzett reggeli imájával, megfordult és nyugodtan mondta a királyfinak:

— Igen, én is *maranos* vagyok. Egy az *anuszim* közül — mint a mi szent nyelvünk nevezi —, akiket átkényszerítettek a nem zsidó hitre, de aki nem tudtam megtagadni soha istenemet és népemet. Maranos vagyok, titkos zsidó vagyok, királyfi, mint azok a

sokezren, akiket a te kémeid felkutatnak szegény testvéreim közül. Most pedig küldj a máglyára, hatalmas inkvizitor!

Ott állott Leon, ragyogó szemekkel, boldogan és büszkén. A királyfi leroskadt egy székre és nem tudott szólani.

— Én készen vagyok, királyfi — mondotta Leon. — Nekem nem okoz fájdalmat megválni az élettől. Ó, hiszen most egyesülni fogok az én testvéreim lelkével, melyek tűzben szállottak az Úr trónja elé. El voltam rá készülve, hogy behatolnak egyszer ide és elfognak. Minő merészség is a spanyol király palotájában valóságos kis zsidó templomot berendezni, mint ahogyan én tettem. De ha itt vagy, nézz körül, királyfi; nézd meg a mi birodalmunkat, nézd meg, mi az, amiért mi a máglyára megyünk. Lásd ott a talmud köteteit, melyeket velünk égetnek el. De azok kikelnek a lángból és túlélik a te hóhéraidat. Nézd ott a tóra pergamenjét, melyet derekunkra kötünk a halálban, mint valami lobogót a haldokló katona. Nézd a kürtöt ott, mellyel őszi hajnalon elhagyott mezőkre és kopár hegyekbe menekülünk, hogy ott titokban — csak az erdők hallják — újévet hirdessünk. Nézd a kovásztalan kenyeret, melynek még morzsáit is őrizzük titokban. És nézd ezt a mi egész bujdosó életünket, föld alatt, barlangokban, rejtékajtók mögött, — mint a szerelmest párjától, minket sem lehet elszakítani a mi Istenünkötől!

A királyfi arca ragyogni kezdett. És átölelte Leont és halkán mondotta neki:

— Nem küldelek én máglyára, Leon mester. De te se küldj engem vissza az apáim kegyetlen világába. Én meg akarom osztani veled titkodat, mert

úgy látom, nincs más orvosság az én szegény, gonoszságba merüli lelkemnek, mint Te. A te bölcsességed és a te hited. Ha elhagysz, meghalok. Adj nekem hát a te vallásodból. Leon. Én is hinni akarok. Én is szeretni akarok a vad gyűlölködés után. Én zsidó akarok lenni, Leon...

Három hónapig tanította titokban Leon de Coronet a királyfit és menyasszonyát a zsidó hitre. Rejtet! termekben, melyek fölött udvari estéyek vidám znja viharzott, gubbasztottak és hallgatták Mózes törvényét, Hillel és Akiba tanításait. Megtanultak héberül imádkozni és Thaddeusz királyfi azon ürügy alatt, hogy beteg, nem lépett be többé az inkvizíció palotájába. Átadta szomorú hivatalát.

Három hónap múlva a királyfi áttért a zsidó hitre, melyben a *Jiszroel* nevet kapta, a menyasszonyát pedig, Angela hercegnőt, egy elhagyott patak kristályos vizében, üldözött maranusok asszonyai és leányai fogadták be a zsidóságba. És az ő neve lett *Chave*.

Tudták, hogy az inkvizíció emberei nyomukban lesznek. Ki fogják kutatni, hogy ki merte őket az egyháztól eltántorítani. Ezért egy felhős éjszakán meseterük, Leon de Coronel, titokban elutazott Madridból. At az égő országon — Sevillában, Granadában, Saragossában, Szegoviában, Cordovában, Malagában füstölögtek a máglyák, szóltak a harangok, énekeltek a szent körmenetek, hörögtek az áldozatok —, a tengerpartra menekült és onnan egy török vitorlás bárkáján Nápolyba hajózott. Ott laktak már évtizedek óta az ő régebben odamenekült családtagjai, a Coronelek — mind maranusok. de immár újból mind nyíltan

zsidók, kiknek őse *Ábrahám Senior* volt, a spanyol királyok kincstárnoka.

... A királyfi és a királyleány pedig a következő napokban kihallgatáson jelentek meg az uralkodópác előtt. Thaddeusz királyfi nyugodtan és csöndesen bejelentette, hogy ő és menyasszonya áttértek a zsidó hitre és kéri Spanyolország hatalmas királyát: *szüntetné meg az inkvizíciót.*

Az érsek, a királyné gyóntatóalyja, ott állott a teremben, s inikor e szavakat hallotta, felindulásában elájult; azután haraggal kifakadt ellenük. A királyi pár haragja pedig nem ismert határt. Előbb kértek, könyörögtek a fiataloknak. A királyné hivatkozott rá, hogy az Ég szent kötelességükké tette nekik az eretnekek kiirtását. De a kérés és könyörgés épúgy nem használt, mint a harag és fenyegetés. Thaddeusz királyfi és Angela királyleány mosolyogva néztek szembe a szülők nagy dühével. Mózes bátorságát érezték magukban, aki a dölyfös Fáraótól sem ijedt meg egy pillanatra sem. És Thaddeusz királyfi kitérve az ablakot, s a nagy térre mutatva, ahol éppen *autodafé* készülődött, zsidók égetése, felkiáltott:

— Nézz ki, spanyol király, az »el *Quemadero*«-ra, az »égető-térre«. Már megint zsidókat égetnek. De nemcsak zsidókat Égetik itt a Te országodat is, a Te gazdagságodat, a spanyol nép fejlődését, Hispánia jövőjét. Magatokat égetitek el, nem az én szegény, szegény testvéreimet!

A király e jós szavakra kardjához kapott. Fiának akart rohanni. De a királyné megfogta karját és ezt rikácsolta a fiatalok felé:

— Máglyára kellene küldenem benneteket. Gaz eretnekek vagytok, mint a többi. De nem teszem.

Súlyosabban büntetlek meg. Pusztuljatok ebből az országból! Menjetez innen szegényen, koldusán és érjen a halál mint rongy kéregetőket az idegenben! Mától fogva nincsen királyfi és királyleány Spanyolországban: Thaddeusz herceg és Angela hercegnő meghaltak.

... És így maradt feljegyezve a spanyol krónikában, hogy a trón várományosai, a herceg és a hercegnő, hirtelen, rejtélyes halállal pusztultak el.

*

Néhány hónap múlva a krakkói gettóban két különös jövevény keltett csodálkozó feltűnést. Egy szegény, lerongyolódott házaspár, akik a zsidóutca legsötétebb házában laktak, a Visztula mellett. A férfi fáradt, meggörnyedt; a nő halovány és beteg. A férfit ott lehetett látni ködös téli hajnalokon, amint lassan vonszolta magát a templomba, ott is az utolsó padban ült le. Karjaira hajtotta a fejét és sokszor látták zokogni.

— *A bal tsive** — mondták a zsidók.

Jó lelkek tartották el őket, a zsidóutca szegényei, őket, a legszegényebbeket, akik, úgy tetszett, nagy messzeségből jöttek és az élet alig parázslott már bennük. Levest, ittott egy kis húst, kenyeret vitt hol ez, hol az a szomszédasszony nekik; — az idegenből jött férfiből napról-napra fogyott az erő s a felesége fel nem kelt az ágyból.

Lassanként az a hírük támadt, hogy szent böjtöléssel sanyargatják magukat. Az ősz krakkói rabbi meglátogatta őket. Izgatottan tért vissza ebből a látogatásból. Szigorúan meghagyta a községnek, hogy

*) Baal-tesuvo = *megtérő*, bűnbánó, jó útra tért bűnös.

minden jóval lássák el az idegeneket, tartsák őket nagy tiszteletben, mert ők nagy-nagy áldozatot hoztak Izrael hitének.

A zsidóutca zsidobongott a titokzatos nagy hírtől. Az idegen férfit, mint cadikot kezdték körülvenni, az idegen asszony ágyához orvost hívtak, a lengyel fejedelmi udvar orvosát, s az szomorúan mondotta, hogy csak néhány nap még, amire számítani lehet. A sok vándorlás, a sok éhezés összetörte a szegény asszony szívét.

Egy napon az idegen hosszas ájulásba esett. Mikor magához tért, halkán mondta a körülállóknak:

— A lelkem *oda fönn* járt. És az Égben tudtomra adtál, hogy holnap indulnom kell. Holnap meghalok.

Az asszony, aki a mellette levő ágyon feküdt, megszólalt:

— Én is veled megyek.

... Egy órában, egy percben haltak meg. Elimádkozták, mint nagy jámborok, a halottas zsolnárokat. A vidujt, a bűnbánó imát. Az ősi zsidó kérelemmel: *Simu no raboszáf, haré áni mószér módoó lifnéchem...* Vallomást teszek nektek, uraim... Segítsetek hozzá, hogy tisztaságban és szépségben léphessek az Úr, Izrael Istene, trónja elé... Dicséretessék az ő szent Felsége mindörökké, Amen! Bocsánatot kértek azoktól, akiket megbántottak. A krakkói rabbi fogta le a fáradt pillákat.

A visztulaparti régi temetőben temették el a krakkói gettó két idegenét. Két egyszerű sírkövet állíttatott a pap számukra; az egyikre ráírta: *Jiszroél*, a másikra: *Chae*. Semmi egyebet. És mindegyikre

vésztett *egy apró királyi koronát*. Mert a pap tudta származásuk titkát, a nép nem tudta meg soha.

A két héberbetűs sírkövet, a sírokkal és királyi koronával együtt egyszer aztán elsodorta a kiáradt folyam.

Mikor a királyfi és a királyleány lelke felért az Égbe, az Éden külső falánál már várták őket a szolgálattelvő angyalok. Levették róluk a fehér halotti ruhát és áttetsző arany köntöst borítottak reájuk. Homlokukra gyönyörű koronát adtak és a kezükbe mirtusz-ágakat. A királyfi lelkét átölelte *Azriel* angyal, a királylányét *Peniél* és elindultak az Úr trónja felé.

Átlépték az Éden első falát, mely fekete tűzből állt, a másodikat, mely vörös tűzből való volt, s a harmadikat, mely fehér tűzből. Végigmentek a kerten, ahol ragyogó világosságban látták kis mennyezetek alatt ülni a jámborokat. Fűszeres illat áradt csodás növényekből; arany szőlőtők voltak a jámborok nyugágyai mellett, arany szőlőtők, melyeken fehér igazgyöngyök voltak a szőlőszemek. A jámborok zsoltárokat énekeltek az Úrnak.

Ezüst székeken ülve, ott látták Izrael nagyjait, királyait és íróit. És egy külön kis emelvényen,, pálmák és cédrusok alatt ott ült Illés próféta és lábainál a Messiás. A próféta ölébe haj tolta fejét a Mosiach és sírt. Hangosan panaszkodott:

— Síratom az én népemet, Izraelt. Hogy várnak rám! Hogy szenvednek értemi Hogy bíznak bennem! És én még nem mehetek, hogy megváltsam őket, mert még nem érkezeit el az én időm...

Ott látták *Gedielt*, a zsidó gyermeket, akit római poroszlók öltek meg hétéves korában, mikor a Tórárt tanulta. Kis teste ismét ép volt. Ott ült a pázsiton és ölében a Tan, melyért halált szenvedett. Magyarázott a jámboroknak belőle.

És mikor hosszú vándorlás után végére értek az Éden kertjének, ott találták magukat a mennyei törvényszék előtt. Jobbról a *horé és*, a tűzhegyek, balról a *horé seleg*, a havasok és minden hegység csak egy lépcsője volt az Úr trónusának. Millió angyal állt a trón lábánál. Zene szólt, fuvolák és kürtök — jobbról, ahol az Éden kertjében imádkoztak a jámborok, hallatszott a nagy mennyei *kaddis*, Isten dicsőítése és balról, ahol a mélységben a bűnösök szenvedtek, felszállt minden mondat után a sötét mélységből az *amen*, mellyel a szenvedő gonoszok Mellek. Ez az *Amen* volt az ő imájuk, ez jelentette, hogy ők is elismerik az Isten örök hatalmát és dicsőségét.

Ott állott a két didergő lélek az Úr trónja előtt. Védőjük volt *Mahariel* angyal és vádlójuk *Barkiel*. *Mahariel* elmondta megtérésüket, jámborságukat, szegénységüket és jótetteiket. Könyörgött az Úrhöz, hogy engedje őket az Éden kertjében a jámborok közé. De megdördült *Barkiel* angyal nagy vádja: hogy hány ezer szegény lélek pusztult el Thaddeusz királyfi miatt, hány ártatlant küldött a halálba. Ily bűnösök nem juthatnak az igazak közé. A *Gé-Hinomban*, a tűz és szenvedés poklában kell előbb megtisztulniuk. Nem örökre maradnának ott — visszatérnének, ha megszenvedtek és akkor az Éden kertjében a helyük.

A királyfi lelke megrázkódott a szörnyű vádra. és így szólt az Úr trónja előtt:

— Érzem, hogy vétkeztem, tudom, hogy bűnhőd-
 nöm kell, míg az Éden nyugalját és boldogságát
 elérem. De ne úgy büntessetek engem, hogy tűzben
 senyvedjek. Inkább küldjete vissza a földre. Éljen
 végig a lelkem még egy életet, egy jámbor, tiszta
 életet és azután hadd térjek ide vissza, mint aki
 megfürdött a tiszta forrásvízben és akkor adjatok
 nekünk helyet az Úr zsámolyánál.

Derű és boldogság ömlött el az angyalok száz-
 ezreire. Zsoltár-ének hallatszott a végtelen űrben. És
Melátron angyal alálebegve a trón lépcsőin, kihir-
 dette az Úr ítéletét, hogy mind a két lélek térjen
 vissza a földre, hogy új, jámbor életben tökéletesen
 megtisztuljanak és aztán makula nélkül legyen részük
 a jámborok túlvilági boldogságában.

És akkor egyszerre: mint a mennydörgés, erősen,
 s mint a szellő, halkan és édesen: a végtelen magas-
 ból hang hallatszott. Az Úr szava. így szólt az Úr:

— Ó, vajjon megtalálják-e egymást odalenn ők
 ketten, ha újból életre kelnek? Nem szakadnak-e
 el egymástól a földi életben? Nem fogják-e keresni
 egymást szenvedve és hasztalan? Menj, Gabriel, menj
 velük és mondd meg odalenn a földön az én szol-
 gáimnak, kik ismernek Engem, hogy a két léleknek
 találkoznia kell. Hogy együtt kell élniök és együtt kell
 ide visszatérniük. Mert hiszen szeretik egymást...

És Gábiel, fehér palástjába burkolva a két
 fázó lelket, meghajolt az űr végtelen kegyelme előtt
 és alábocsátkozott. Zuhant a föld felé, mint valami
 ezüst nap, Jiszroel és Chave lelkével, az ő új életük
 felé. És azután egyre kisebbedett, míg végre eltűnt,
 mint üstökös csillag a végtelen éjszakában.

A kallói pap idáig jutott a történetével és elhallgatott.

Valaki megszólalt:

— *Gilgul-nesomósz*. Lelkek vándorlása. Ők azok, a mi mátkapárunk — rebe?

A pap bólintott:

— Ők azok, rebojszem. A királyfi lelke közel háromszáz év után, egy kis galíciai faluban született meg újra. Egy szegény zsidó mosónő fiának jött a világra. A *BáhSém*, az én mesterem, áldott legyen az ő emléke, hírt kapott erről az Égből. Hiszen Gábiel angyal vigyázott, hogy az Úr szolgái (és ezek között az első volt a *Éál-Sém*) tudjanak a két lélekről. És a Bál-Sém magához vette a fiúcskát, — kiben a bujdosó királyfi lelke élt. Neveltette, ápolta, vigyázott rá, de a leányra nem tudott ráakadni. Annyit megtudott titkos látomásban, hogy itt, az én közelemben született meg újra a hercegnő lelke. És halálos ágyán rábízta a fiút. És szent ígéretet tettem neki, hogy én megkeresem a leányt is, hogy a két lélek, Isten szent parancsa szerint, egymásra találjon. És ő elmondta, hogy nem tudott nyugodtan meghalni, míg én nem jöttem, de most békén jelenik meg az Úr trónja előtt, mert jelentheti, hogy híven teljesítette az Alkotó kívánságát.

Reb Sáje Áron Fisch megszólalt:

— Az egyik mosónő fia, a másik egy napszámos leánya. És ők a királyfi és a királyleány. Ki hitte volna?

A szent bólintott:

— A lelkek titkos útja ezen a földön. Ki tudja, kinek a lelkét hordozzuk mi a földön és ki után vágyódunk és ki az, akit el nem érhetünk soha. De

erre a két lélekre vigyázott az Úr. Nekünk volt a kötelességünk, hogy megtaláljuk őket. Jiszroel és Chave: ők nem is tudják, kicsodák. A lélek nem emlékezik. De emlékezik az Úr és most szegényen, jámboran fogják végigélni életüket és aztán övék lesz a túlvilág.

Nagy szünet támadt:

— Amíg megtaláltam a királyleányt... Tudjátok, hány évig kerestem, kutattam hiába. Nem kaptam hírt az Égből. De az Úr kegyelme végtelen volt, megbocsátotta bűneimet és érdemesített rá, hogy üzenjen nekem. És megmutatta az utat az ő Küldötte által és én véghez vihettem az ő parancsát. És most már én is nyugodtan fogok megjelenni az ő trónusa előtt.

Azután hozzátette:

— Rebojszem, ne szóljatok senkinek a dologról. Maradjon meg ez a mi titkunk. A világ higgyje, a szülők is, a rokonok is, az új pár is, hogy csak egyszerű mennyegző volt Leveleken. Mi tudjuk, hogy löbb volt: találkozás. Lelkek találkozása. A bujdosó királyfi lelke itt találkozott a királylány lelkével.

Erősen virradt már. Az emberek nagy csendben ülték körül a szentet. Azután kezdtek lassanként készülődni a reggeli imádságra.

*

Jiszroel és Chave esküvője 1770 június 17-én, zsidó számítás szerint szivan hó 20-án volt Leveleken. Egyéb nyomunk se róluk, se a családjukról nincs. Úgy mondják, Lengyelországba költöztek és ott éltek le jámbor életüket. Egyebet nem tud róluk senki sem.

Mayerl

»Hoonov besáász káászó, Hagibbór bemüchoraoh.
Vehoohév besáász hácorech...«
(Figyeld meg csak őket: a jámbort, ha harag-
szik. A hőst, amint verekszik. És az igaz barátot,
mikor eljő a veszély órája...)

A »Széfer Chaszidim« című kabbalisztikus
mű 183. fejezetéből.

I.

MAYERL ELINDUL

— Mayerl, Mayerl, visszajöjj idejében!

— Visszajövök, édesanyám.

— Mayerl, Mayerl, vigyázz az úton!

— Vigyázok én, édesanyám.

— Ló meg ne rúgjon, komondor meg ne harap-
jon, zsombékba ne süppedj, csalán meg ne vérezzen,
Mayerl, Mayerl!

— Egyenesen megyek az országúton, édesanyám.

— Zsandár elől térj ki. Katonát süvegelj meg,
a grancsárral ki ne kezdj, Mayerl, Mayerl!

— Ne félts engem, édesanyám.

— Mikor jössz meg, Mayerl?

— Nyár előtt, édesanyám.

... « Azután egy halk zokogásba fojtott sikoly, egy
fehér kendő leng a kis falusi ház ablakán. Mayerl
kilépett a kapun.

Egyszerre egy mély, dörgő hang szólal ki az udvarból:

— Mayerl, gyere csak, hadd áldjalak meg.

Mayerl megáll a palánk mellett. Egy öreg, rancos kéz borul a fejére.

— Maradj meg zsidónak, édes kis fiam. Ne hagyd el az Istent.

Mayerl könnyezik. Azután megcsókolja azt az áldó öreg kezét.

A palánk mellett megjelenik egészen és láthatóan az édesapja.

A kallói szent pap.

A szakálla nem is fehér már, hanem sárga az aggságtól. Az arca ezer ráncba fut, a homlokán nagy, szomorú barázdák. A rebe igen-igen megöregedett.

— Nem felejtess el engem, Mayerl? — kérdi tőle.

Mayerl nem felel, csak pityereg. Az édesapja bólintgat a fejével.

— Mire Pozsonyba érsz, betelik egy hónap. Akkor már hideg jár a Kárpátok alatt. Félek a hidegtől, édes kis fiam.

Mayerl egyre csak pityereg.

— Elvisz engem ez a tél, Mayerl. Talán nem is látlak többé ezen a földön. Csak odafönn fogunk találkozni, az Isten trónja előtt. Ott nékem majd számat kell adnom rólad is, Mayerl. Tiszta az én lelkem. Mióta felnőttél, az Istennek neveltelek. Amióta beszélni tudsz, az Istenről beszélsz. Nincs más a lelkedben, mint az Isten öröme és az ő fénye. Amit tudtam az Istenről, beléd öntöttem, mint ahogy az öreg forrás a fiatal pataknak adja a vizét. És most

elküldelek, mert én már nem tudlak tanítani. Elmégy nagy károsokba, nagy iskolákba, nagy templo-mokba. Tanulj tovább, Mayerl. Ne hagyd el az Istent sohasem.

Mayerlnek potyognak a könnyei, kétoldalt, végig a ragyogó fekete kis szakállán, serkedő bajuszkáján, le a vadonatúj fekete selyem kaftánra, meg a kis bugyorra, ahova holmi útravalót csomagoltak be a vándor számára. Mayerl bizony nem is tud felelni.

— Azután, kis Mayerl, ha már sokat tanultál, ha már sokat tudsz, térj ide vissza Kálióba. Kis falu ez, de benne a boldogság, a nyugalom, a megelégedés. Ha fiatalon jössz vissza, te leszel itt az én utódom. De lehet, hogy csak öregen, nagy fehér szakállal fogsz ide hazatérni. Akkor menj el a temetőbe, a síromhoz, meg az édesanyád sírjához. Imádkozz ott magadért, a lelked boldogságáért. És tudd meg, hogy sehol sem fog olyan nyugalom esni a te fáradt testednek, mint a kallói öreg temetőben.

Mayerl végre meg tud szólalni.

— Rebe — tördeli a szót —, édes jó apám, én jövő nyárra már haza akarok jönni Kallóba.

A szent pap nézi az ő szerelmes egyetlenegy fiát.

— Mayerl — mondja —, vidd magaddal az útra ezt a kaméát.

Piros selyembe burkolva a *kaméa*. Az amulett. A csodatévő jószág. Ilyen bűvös talizmánt sokszor adott a kallói pap a hozzá zarándoklóknak. Egyiknek kis aranypénzt, a másiknak ezüstérmét, drágaköves iskátulyát, meg zöld szalagon lógó pergamentdarabkát, melyen kabbalisztikus mondások, oroszlánfejű betűk torlódnak. De ez a *kaméa*: ez rendkívüli dolog lehet. Ezt a tulajdon fiának adja a szent pap.

Mayerl reszkető kézzel bontja fel a selyemtakarót. Hirtelen megriad. Íme, az amulett nem más, mint egy négyszögletű kis tükör. Semmi dísz, semmi cifra-ság nincsen rajta. A hátán elmosódó piros festék. A lapján: semmi.

Csak tükör.

Mayerl felnéz az apjára. De a rebe már eltűnt. Bement a házba. Mayerl megrázkódik és elindul. Az amulettet visszacsukja a selyembe és zsebre teszi. Azután nekivág az utcának. Előre hát, ki a nagyvilágba !

... Csepereg a szeptemberi eső. Elülekszik a por a kallói utcákon. Az akácok, amelyek kétoldalt beszegik az utcát, elsárgultak, lekonyultak. Egy-egy ablakban, itt is, ott is, fejek jelennek meg és köszöntik az ifjú vándort. Szemérmes leányszemek csillognak a fehér függönyök mögött, öreg zsidók intenek búcsút nagy idomtalan kézmozdulatokkal. Megy, mendégél Mayerl. A sarkon befordul. Ott áll a *chéder* mellett. Nagy zümmögés hallatszik ki, mint a kis méhek egyhangú éneke. Mayerl benéz az ablakon. Tanulnak a kis kallói zsidó fiúk. Száll, emelkedik a kórus, hajlonganak a fejek, repes a sok kis pajesz. Éneklük a Mózes szent szövegét, közben belevágnak a *Rasiba* is, mert hogy enélkül a nagy magyarázó nélkül nincsen tanulás. *Frégt Rase...* hangzik a tanító hangja, a nádpálcával nagyot üt az asztalán és azután, mint a szabadjára eresztett hullám, harsogja ötven hang a Rasi kérdését és feleletét. Egyszer csak megtorpan a zúgás. Mintha a tenger vize sziklához ütődik: zavaros zúgás hallatszik. Váratlan akadály merült fel. Szikla az egyenes úton. Zátony a nyíll. vizén. A Rasi szövegében ott tornyo-

sul egy *weizerl*. Egy »mutogató«. Nehéz mondat, érthetetlen pár szó, ami megszakítja a sima szöveget, amivel sokat akart egyszerre magyarázni a nagy mester. de ami olyan nehezen érthető, hogy csak úgy mutogatnak rá a beavatottak, mint valami ritka talányra. Megtorpan a gyerekhad, azután, mint ahogy a turisták megkezdik egy csúcs megmászását, lassan, óvatosan közelebb nyomulnak a *weizerl* súlyos szavaihoz.

A kallói pap fia sóhajt egyet, azzal elindul. Ez a chéder, ez az ő gyermekkora. Más fiú búcsúzik erdőtől, ligettől, nádvesszőtől, fakarikától. Neki a chéder volt mindez: a négy kopott jfal, a fáradt, öreg tanító és Mózes és Rasi. Isten veled, szegény, szomorú kis iskola! Most jön az élet, a bölcsesség és az igazi tudomány.

Ott jár már a nagy országúton, a mezők és rétek között. Ide-oda csapong, mint a pille. Egyszer térdig gázol a fűben, másszor a vetésbe nyomul; majd meg a lucernás között áll meg egy pillanatra. A tizennégyéves fejét mintha fátyol simogatná: repes a könnyű pusztai szél. Mayerl elandalogva nézi a virágokat. Eszébe jut az édesapjának a meséje, amit gyerekkorában hallott tőle. Ügy mondja a kallói szent, hogy a virágok is Isten szolgálói és szolgálói. Azok között is vannak hívők és jámborok, imádkozók és istenfélők. A virágok — így tanította a kallói pap — jobbak az embereknél. A virágok szebben és igazabban tudniak imádkozni, mint az emberek. A virágzókat jobban is szereti az Ūristen, azért küldi nekik pontosan, idejében az ő esőjüket: a gyenge harmatot. Az emberek imája ritkán teljesül; sokszor heteken át kell várniok és hasztalanul, az esőre.

A virágokra pedig lehull a harmat reggel, este és és amikor lehajtják a kelyhüket, hogy befogadják, akkor imát sóhajtanak. Mayerl nézi a virágokat. A kis, csöndes ibolya, ez egy *choszed*, mondotta neki az édesapja, az jámbor, vallásos lélek. Nézd csak, hogy húzódik össze és vonja össze szirmait: most is imádkozik. A pipacs, amelyik haragosan és könnyelműen leng a szélben, az egy *apekojresz*, az hitetlen, istentagadó, nem fél senkitől, de meddig tart az élete? Jön egy szellő és letépi a szirmait egy pillantás alatt. A napraforgó, az *puree*, az nagyr. Gögösen néz az égre, mintha mondaná: én, csak én érek valamit! Ott áll mellette, mintha *cedokoért* koldulna, szerény alamizsnáért, két kéregető: az ütött-kopott pitypang és a szomorú özvegy: a szegény búzavirág. A *puree* rájuk sem hederít. A rezedá, az a virágok tudósa: az a *talmid-chochom*. Hogy hajlong jobbra-balra, hogy vigyáz a szomszédjaira .. Mayerl eltűnődik. Hát ő a virágokat is csak úgy nézze, mint az embereket a kallói templomban? Hát ő mindig csak a talmudista legyen, soha semmi más?

Az ám. Hát nincs egyéb a világon, mint ima, meg tanulás, meg szombat, meg régi, szent könyvek?

Hát nincsenek-e nagy városok, fényes palotákkal? Hintók meg királyok, meg hercegek? Nincsenek-e kisasszonyok, lányok és asszonyok, amelyeneket megyegyűlés idején látott végigrobogni a kallói utcán? Hát az ő élete mindig csak ugyanolyan legyen, amilyen eddig volt? Hová is vezet ez az út? Kallóból Pozsonyba. Egyik iskolából a másikba. Alighogy becsukta az egyik könyvet, ki kell nyitnia a másikat

Itt csak az apja vigyázott rá, ott az egész zsidóváros fog a lépésein örködni.

Mayerl elkomolyodik. Mélyen fellélegzik: most, itt, az úton: egyedül van. Itt szabad. Itt lehet gondolkozni. Leheveredik a fűbe.

Mi lesz belőled, Mayerl? — tündök magában. Az édesapád papnak nevelt. Láttad-e az ő életét? Csupa csoda, csupa szomorúság. Félország járt hozzá tanácsért, félország kért tőle orvosságot, gyógyulást, menekülést nehéz időkben. Nézd meg az apádat, Mayerl. Milyen beteg, milyen öreg, milyen szegény. Amije volt a lelkében: odaadta a kétségbeesetteknek, Amije volt ezüstje: elosztotta a szegények között. Mije maradt? Egy öreg deszkaágy, meg egy könyvesállvány ott él, ott szenved beteg öregségében. Érdemes volt-e? Az édesanyádnak, Zisze néninek, a rebeccennek még egy valamirevaló selyemkendője sincs. Így akarsz élni te is, Mayerl?

Mayerl megborzadva ugrott fel a fűből. Mintha a sátán kísértette volna meg. Pedig a táj csöndes volt, senki a közelben, egyedül feküdt a nagy mohosi mezőn. Majdnem futott, hogy újból útnak eredt. Menekülni akart a saját gondolatai elől, a homlokáról szakadt a verejték, pedig már leszállóban volt a nap. Igyekezett nagy sebbel-lobbal a Tisza felé.

A késő délutánban egyszer csak kocsi zörög mögötte az úton.

Úri kocsi, nem parasztszekér. Hintóforma. Nemesi kocsis hajtja a négy pejt, finoman hintál a magas küllökön a fekete jármű. Mayerl megáll, hogy bevárja. Mikor elhalad mellette a batár, az üvegablakon mosolyogva kihajol egy leányfej. Mayerl elsápadt. Ilyen szépet még ő életében nem látott.

Aranyhaj és nefelejskék szemek, rózsaszín szalag a fehér homlokon: Mayerl lesütötte a szemét, mintlia a napba nézne. És annyi fájdalom, annyi kétségbeesés volt az arcában, hogy az a szőke leányfej még jobban kihajolt és azután csengőhangú kiáltás hallatszott:

— Édesanyám, édesanyám! Valami szegény vándor zsidófiú áll itt az úton. Nem szednök fel a kocsira?

A hintó nagy zökkenéssel megállt. Belülről nagy, vidám kacagás hallatszott. Egy éltesebb hölgy hajolt ki:

— Hova igyekszik, fiatal úr? — kérdezte Mayerltől.

— Pozsonyba kérem — dadogta Mayerl.

— Elvinnők egy darabig, ha meg nem sértjük — kacagott odabenn egy férfihang.

— Üljön fel a kocsis mellé, látom, nagyon el van fáradva — kiáltotta az aranyhajú leány.

...Mayerl szédült. Hajlongott a kocsi felé. Kifejtette a kezéből a batyuját. Aztán — maga sem tud la, hogyan — felkapaszkodott a kocsis mellé és a hintó újból megindult.

Odabenn a kacagás nem akart szünni. Azután halkabban, hogy a bakon ülők ne hallják, suttogni kezdtek női hangok:

— Micsoda tréfa ez evvel a zsidóval, Klarissza?

— A püspök úrnak viszem... A váradi püspök nálunk vacsorál ma este..,

Megint felharsant a kacagás. Azután újból fojtott hangon:

— Aztán hogy viszed be a kastélyba?

— Azt mondjuk neki, hogy csak egy éjszakára pihenje ki magát...

— De nagyon maszatos, szegény...

— Majd megfürösztí a váradi püspök...

Mayerl kábultan és fáradtan ült a bakon. Az egésznapos vándorlás, a sok járás, a sok gondolkodás elbagyasztotta. Nekitámaszkodott a kocsisnak, aki mosolyogva tűrte. Mentek, rohantak, vágattak a nagy szabolcsi pusztaságon...» Ki tudja hova, merre? Mayerl elaludt ültő helyében a bakon.

Kis, félénk gyermeklelke az apjához repült álmában. Az öreg szent pap előtt ült és egy nagy talmudkötetből tanult. Láta az édesanyját is, amint föléje hajol... és félálomban homályosan érezte, hogy valami nagy kapun hajtanak be és őt gondosan, óvatosan leemelik a bakról és elviszik valahová.

Mikor egy idő múlva feljártotta szemét, két férfit látott ágyánál, egy nagy, díszes szobában. Mindkettőt hosszú, fekete papi ruhában, az egyiknek rancos, öreg volt már az arca és nagy lila övet hordott a derekán. A fiatal magas, sovány, mögötte állt. Mayerl meredten nézett rájuk. Ügy érezte, hogy álmodik.

— Mi a neved? — kérdezte a lilaöves.

— Mayerl — rebegette a fiú.

Aztán újból lehunyta a szemét és mélyen, mélyesen elaludt.

II.

MAYERL FELÉBRED

Alkonyodik a nagy tiszai nádasban.

Különös az a hangzavar, ami ilyenkor betölti a levegőt. A gémekek hosszú, szomorú kiáltása, a bíbi-

cek sivitása, a békák és tücskök koncertje bámulatos hanghullámmá vegyül össze és csak akkor hallgat el egy pillanatra, mikor a fordulónál, Tiszadada felől feltűnik a nyíregyházi esti gyorsvonat és rekedt sípolással rohan végig a töltésen. Ilyenkor kidugja a fejét a nádasból annak mindennemű és rangú lakója: a békák nagyokat pislognak a tüzesszemű szörnyeteg felé, a vadlibák fellebbennek és dühösen csapkodnak szárnyaikkal. Azután eltűnik a gőzös, megkezdődik újból a nádas hangversenye és elterjeng a békességes este a szabolcsi pusztaság felett.

Az országúton azonban dühös kiáltás hangzik el, mikor a vonat vörös szemei elmosódnak a jegegyék között.

— Tyű, az áldóját! Lemaradtunk a vasútról! Mi lesz most veletek, rongyos zsidai?

Aki így kiabál, megtermett, hatalmas alak. Pandúr. Még pedig a javából. Mint a fokozata mutatja, csendbiztos. Különös egy menet élén halad a nagy országúton. Öreg, töpörödött, toprongyos alakok sorakoznak mögötte, nők és férfiak, batyukat és bugyrokot cipelve, nagy botokra támaszkodva. Hol egyik, hol másik válna ki a sorból, de hat pandúr a puskájával tart rendet a furcsa ármádiában. Szakállas, vén zsidó valamennyi, tépett, rongyos zsidó-asszony.

Koldusok.

Mikor a csendbiztos rámutat az elrobogó vonatra, a koldusok közt zaj és mozgás támad.

— Nem megyünk tovább! Vigyenek vissza Tiszalökre! Fáradtak vagyunk! — kiáltja, sipítja egyik is, másik is.

A pandúrok puskatusiai munkába kezdenek. A csendbiztos rárivall a sokadalomra:

— Csendben, zsidók, ha mondom! Azt akartam, hogy Királyléleknél felülünk a vonatra és így megyünk be a vármegyeházára. Hát a göthös lábatok miatt a vonatról íme lemaradtunk, most már gyalog kell bevonulnunk Nyíregyházára. De ha én elbírom, kibírjátok ti is. Reggelre át akarlak adni benneteket a vizsgálóbírónak.

— De hát mit is vétettünk mi a törvénynek? — kiáltja egy görnyedt alak a tömegből.

A csendbiztos megpöдри a bajuszát:

— Azt nem én mondom meg, hanem majd eligazítja a vizsgálóbíró.

Mint amikor követ dobnak a tóba, úgy háborog fel a koldus-tábor. Odatolongnának mind a csendbiztos elé, hogy megesküdjenek ártatlanságukra, ha a pandúrok szuronya vissza nem terelné a koldusokat a sorba. Azzal a menet újból megindul. A csendbiztos elől léptet nagy délcegen, mögötte az országút porában, a már elsötétülő ég alatt, a huszonnyolc koldus és koldusasszony és a hat pandúr. Egyik-másik öregebb koldus imádkozik, az esti imát mormolja sűrű könnyek között és nagy sírásba tör ki, amikor odaér, hogy *hajsiéni Elajhé jisejni...* Segíts meg már minket, te nagy Isten, menekvésünk Istene. Van közöttük olyan is, aki félig ájultan a fáradalmaktól, a tisobeovi échok dallamát kezdi énekelni s jajgatva tör ki: »*Zechajr me ho jo lonu, habito ureé esz cherposzejnh,* tekints le Isten, nézd mi lett velünk, lásd meg a mi rettenetes szégyenünket! Egyik pandúr friss nótát füttyörész. A koldusasszonyok liheg-

ve tolonganak előre, mikor egy vizesdézsákkal terhelt tehén közeledik az úton.

Így haladnak a mocsaras vidéken még egy félóra hosszat. Egyszerre az egyik pandúr előresiet és jelentkezik a csendbiztosnál:

— Jelentem a csendbiztos úrnak — mondja —, hogy egy nagyon öreg koldus zsidó összeroskadt és ájultan fekszik a földön.

A csendbiztos odasiet. Csakugyan, így van. Ott fekszik a porban, elterülve, szinte holtan, egy öreg ember. Ott fogták az országúton Eszlár és Nagyfalu között ma reggel. Nem volt nála se pénz, se írás, bizonyos hát, hogy koldus. A kaftanja bélése felfeselve, a szakála kócos. Elájult. A naptól-e, az éhségtől, a fáradságtól? Ki tudja. Se enni, se inni elfogatása óta nem kapott. Megnézik a zsebeit, nincs-e bennük egy falat kenyér, vagy egy pálinkás bütykös." Bizony, azokban a zsebekben nem találnak semmit, csak egy ütött-kopott kis zsidó imakönyvet. Ez a koldus egész vagyona.

Öreg, ájult zsidó koldus a szabolcsi országúton. Mit lehet vele kezdeni?

A többiek is, alig hogy még vonszolják magukat. Nem bírják a kimerítő gyaloglást. Egyik-másik fásultan ül az országúton. Ezeket az embereket ma éjszákára el kell valahol helyezni, különben mind itt pusztul. Már pedig a csendbiztos parancsa nem úgy szól, hogy halott zsidókat vigyen a vizsgálóbírónak; neki eleveneket kell beszállítani.

A csendbiztos körülnéz. Ott vannak az úton a Hajnalosi-tanya és Görögszállás közt. Előttük egy kis, száradó tó. Vadvízzel tele. A tó partján ott áll a

hajnalosi kastély. Az ablakaiban, ha ugyan jól látni, lámpafény.

Ha oda be lehetne menni!

A hajnalosi kastélyba kevés ember ismeri a bejárást. Tudatik róla, hogy kinek a birtoka. Tulajdonosa a nagy család egyik tisztartója, rokon is — állítólag — valamelyik mellékágon. Zárkózott, szigorú öregember. Évtizedek óta senki sem emlékszik, hogy megyegyülésen, agarászaton, őszi rókadászaton látta volna. Hiányzik a Majláthok téli estélyeiről, nem találni a Kornissok nyári piknikjein sem. Ott él, visszavonultan a tóparti kastélyban az öreg, beteg feleségével és az egyetlen fiával. Ez az egyetlen fia: vak.

A csendbiztos ránt egyet a dolmányán. Ő bizony megpróbálja a hajnalosi kastélyt is. Megkéri a gazdát, engedje a pincéjében lepihenni reggelig ezt a díszes társaságot. Utóvégre nem lesz vele nehéz megértetni, hogy ma a törvénynek szüksége van ezekre a koldus zsidókra, épségben kell őket bevinni Nyíregyházára

A pandúrok fel ter élik a koldusokat. Előre, zsidók! Megyünk éjjeli szállást keresni. Az ájult öreg két koldus fölemeli a földről, úgy viszik magukkal. Átgázolnak egy pár pocsolyán, megkerülik a vadvizes tavat, azután odaérnek a hajnalosi kastélyhoz.

A bejárat, amely olyan, mint egy várkapu, sötét. A nagy rács mögött sűrű jegenyesor látszik, ahol szabadjukra eresztett kutyák rohannak elő az idegenszagra. A csendbiztos nézi a nagy sötétet, azután egy pipát lát parázslani a kapu előtt. Odasiet.

A pipázó ember: a kastély gazdája.

Amint a fellobbanó szikrázásnál kivehető: hatalmas szál, öreg ember. Sűrű, fehér a szakállá, A fején sapka. Bőr kabát van rajta és nagyokat pöfékel a pipájából. A csendbiztos elébe áll és bemutatkozik:

— Recsky András vagyok, járási csendbiztos, szolgálatjára.

Az öreg bólint. Hidegen csak egy szót mond:

— Tessék.

A csendbiztos zavartalanul folytatja:

— Zsidó koldusokat kellett összefogdosnom a járásomban, tekintetes uram. Be kell vinnem őket a megyeházi tömlöcbe. Lemaradtunk az esti vonatról, egyik-másik össze is esett a fáradtságtól. Ha meg nem bántanám, tekintetes uram, hadd pihenjünk meg itt ma éjszakára a hajnali kastélyban. A koldusokat levitetném a pincébe, én magam pedig meghúzódok akár egy padon itt a kertben.

A pipa fellobban egy párszor. Nagy füstfelhők törnek ki belőle, azután mély, nehéz hangon jön a válasz, úgy félperc múlva:

— Nem bánom, vigyék őket a pincébe. Majd hordatok nekik vizet. Ön pedig legyen a vendégem estebédre, csendbiztos úr.

... A hajnali kastély kulcsára megfordította a pince öreg lakatját. Kinyílt a széles vasajtó, amelyen ott a régi család címere. A széles gádon levánszorgott a koldus-csapat. A hideg köveken alél-tan nyúltak el. Nagy dézsákban vitték le a vizet a kastély konyhájából. A nyomorultak nekiestek a dézsáknak és fenéig szürcsölték azokat, halálos, nagy szomjúsággal. Az öreg, eszméletlen koldust a pince egy külön fülkéjébe fektették; egy pandúr maradt

mellette, aki szilvóriumot kért a részére és próbált» éleszteni.

Fent, a kastély terrasán, ott a fák között, emeletnyi magasságban, a nagy fehér köveken, két személyre terítettek vacsorára. Ott ül a kastély ura és vele szemben, tulipiros arcával, hegyes bajuszával a félelmetes csendbiztos. Sem az asszonya, sem a fia a házigazdának nincsenek ott. Mindkettő beteg már évek óta.

Ott ülnek a magányos vacsoránál. Megcsörren a borospalack, jó homoki vinkó ömlik sárgálva a magas poharakba. Nagy szúnyogok ütődnek dongva a kerti lámpás üvegének, egy-egy bolond szitakötő az üveg nyílásán odaröppen egyenesen a lángba és nagy sercegéssel ég porrá. Leng az éjszakai szél; Recsky András csendbiztos maga is szivarozik.

— Hát tudja, tekintetes uram — magyarázza a ház urának —, úgy áll a dolog, hogy az eszlári gyilkosságnál a falubeli zsidókon kívül jelen volt még egy vándor koldus zsidó is. Az vezette be Esztert az imaházba, kezénél fogva, ő tartotta a lánykát, míg elvették a véréét.

A pipából nagy füstfelhő száll fel. A háziúr megszólal:

— Hát ezek a koldusok hogy tartoznak a dologba?

Recsky András csendbiztos dacosan szeme közé néz a ház urának. Hörpint egy pohárral, azután levágja a poharat az asztalra.

— A koldusok, tekintetes uram, azokat három nap alatt fogdostattam össze Eszlár és Nagyfalú környékén. Meg kell találnunk azt a vándor zsidó koldust köztük, akinek része volt az Eszter levágá-

sában. Az ilyen koldus nem kódorog messze, beveszi magát akár egy évre is egy vidékre, onnan aztán el sem mozdul. Én, aki csak ilyenfajta toprongyos zsidó volt errefelé, összefogdostattam. Beviszem a vizsgálóbíróhoz, ő felfedezi köztük az igazit. Ha nem is volna köztük a valódi gyilkos, lesz itt ebben a csapatban olyan, aki hírt tud róla. Majd a nyíregyházi börtönben, ahova nem ér el a zsidók pénze, meg a Rothschild aranya, ott kiderül az igazság. Csak az a sajnálatos, hogy az olyan jófejű magyar úr, mint a tekintetes uram is, ahelyett, hogy segítene irtani a zsidót ebből az áldott országból, odaáll melléjük, pedig nem is tudja, milyen bűnösök. Én tudom, tekintetes uram. Ha tőlem függne, egyet sem hagynék itt, mutatóba sem. Pusztuljanak innen, menjenek Palesztinába a sötét fajzatjai.

A pipából nagy, az eddiginél is sűrűbb füstfelhők szállanak. Egészen elborítják a házigazda arcát. A terrazon azonban egyszerre halk, óvatos lépések csoszognak. Az asztalnál, íme, ott áll a kastélybeli kulcsár görnyedt alakja.

— Tekintetes uram — mondja lassan —, odalenn a rabok között van egy nagyon öreg zsidó ember. Ájultan hozták ide, most, ügylátszik, végét járja. Üdítettem, de hasztalan, nem lehet már életet verni beléje. Azt hajtogatja nagy hörgései között, hogy a tekintetes urammal van még közölni valója.

A házigazda feláll a helyéről. Leteszi a pipáját. Int a csendbiztosnak, hogy csak maradjon. Azzal odafordul a kulcsárhoz:

— Megnézem, mit akar az a koldus. Gyerünk, öreg.

A hajnalosi kastély pincéjének van egy rozzant kis fürkéje. Repedt hordók, szétmállott dongák és rozsdás pántok töltik be. A deszkahulladékokon ott feküdt a nagyon öreg koldus. A feje lőlött mécs pislákkolt, oldala mellett egy pandúr ásítózott. A szomszédban, egy könnyű falon túl, ponyvákon, meg a hideg földön aludtak a Recsky András összefogdosott koldusai.

A kastély urának meg kellett hajolnia, hogy a kis fürkébe beférhessen. A koldus, mikor maga mellett érezte, kinyitotta szemét. Nagy, sötét, szenvedő szemek voltak azok. És az öreg koldus kinyújtotta a kezét, megsimogatta a kastély urának ősz fejét, aztán halkán, értelmetlenül mondotta:

— A tükör... Megvan-e még az a tükör?

A kastély ura intett a kulcsárnak:

— Valami tükröt kér a haldokló. Hozzatok le a kastélyból egy tükröt. — És a kulcsár eltávozott. A pandúr csatlakozott hozzá. A két férfi egyedül maradt.

Az öreg koldus félkézre emelkedett és közelebb hajolt a kastély urához:

— Én *azt* a tükröt kérdeztem, uram, *azt* a bizonyos tükröt... Te már talán nem tudod, de én jól ismertem *azt* a tükröt és *azt* is jól ismertem, aki adta...

A koldus visszahanyatlott. A sötét pincében nagy, nyomasztó csend támadt. A szomszédban az alvó nyomorultak hörgő sóhajai, kétségbeesett álmai kísértettek. Itt mozdulatlanul állt a hajnalosi kastély ura egy haldokló aggastyán mellett és figyelte a szavait. Az öreg koldus lehunyt szemekkel beszélt:

— Üldöznek minket és bántanak újra... és fogdosnak, mint a kóbor ebet és üznek, hajszoznak étlenszomjan... *Száász niszőjon:* eljött újból a nagy próba ideje. Nézz körül: fáj-e, fáj-e, mondd, neked is a gyűlölet? Érzel-e valamit te is, hajnalosi földesúr?

A hajnalosi kastély ura nem mozdult. A homlokán verítékcseppek jelentek meg. Rekedten kérdezte:

— Ki vagy te és mit akarsz tőlem?

A koldus nem nyitotta ki a szemét. Úgy beszélt tovább:

— És most ideért a te házadhoz a tűz. Ide hoztak zsidókat. Én ismertelek és ismertem az apádat is. Én régi vándor vagyok ezen a földön. Ha ma meghalok így, holnap új alakban jövök el hozzatok. Aki ismernek, tudják, hogy mi a nevem és tudják, hogy évezredek óta vigyázok Izraelre és ott termek, ahol bántják őket és ott halok meg, ahol ők elpusztulnak. Én vagyok az öreg koldus zsidó, akit mindenki megbánt és aki örökké él.. » Velük szenvedek most is ebben a harcban. Ott ültem a nyíregyházi börtönben és virrasztottam szegényekkel a szenvedések éjszakáján. Én a te apád barátja voltam és segítettem őt egész életén át és megjelentem a szabolcsi pusztaságon, ha szükség volt reám.. ^B Én barátja vagyok a te fajtádnak, régi, régi ideje... Higj nekem, uram...

A koldus megint felegyenesedett. Rázta a láz. És átölelte, magához szorította a hajnalosi kastély urát.

— Emlékezel-e már? Ébred-e a lelked? Vagy még mindig alszol? Elaludtál ezelőtt hatvan évvel. Elvittek egy idegen kastélyba. Lefektettek. Mikor fel-

keltél, új ruhát adtak rád. Elvették a hitedet. Kiverték a fejedből a múltadat. Új vallást, új nevet adtak neked. Gyermekek voltál. És te mindent elfelejtettél. Mint aki alszik. És adtak neked földet, kastélyt, asszonyt, szép szőke asszonyt... és te nem emlékeztél már semmire. Hiszel-e már nekem? Kél-e a nap a lelkedben? Én mondom neked: ami eddig volt, az álmom volt. Aludtál hatvan évig és én most eljöttem, hogy a veszély idején fölkeltssek. Ébredj fel, ébredj fel, Mayerl!

A hajnalosi kastély ura megrázkódott. Dadogva ismételte:

— Mayerl? Mayerl?

A koldus boldogan mosolygott.

— Igen, így, így, ez a te igazi neved..., Mayerl... Nem emlékszel már? A váradi püspök megkereszteli. és magához vett sok-sok évre es idegen iskolákban elfelejtetted a nevedet és a hitedet... Mayerl! így hívnak... Én ismertelek téged, mikor kicsiny voltál és láttalak tanulni és láttalak kétkedni és láttalak elmenni... Én jóbarátja voltam az apádnak... Emlékszel-e az apádra? Az öreg szentre, ott Kálióban, a kis házra, ahonnan elmentél örökre... az édesanyádra, aki annyit sírt utánad, míg csak meg nem halt... Mayerl, Mayerl, nem vigyáztál magadra. Eltévedtél. Idegen asszony ejtett meg. De most, most mindent helyrehozatsz. Én még ma elmegyek az apádhoz, oda, ahol ő ragyog a szentek között és elmondom neki, hogy felébresztettelek..., Mayerl, kelj fel! Térj meg, ébredj a nagy álomból! Ne engedd, hogy bántsák a te véreidet a magad házában..., Mayerl, dobd le a te nagyúri ruhádat, dobd le a te új nevedet és állj be te is a koldusok közé... Térj

meg, amíg van időd, amíg lehet, míg nem késő... És én most elmegyek az apádhoz a mennyekbe és hírt viszek rólad neki...

A koldus hátrahanyatlott, a szava elfulladt, alig lehetett már hallani:

— És a tükör..., Keresd meg valahol azt a tükröt, Mayerl.. «

A pincegádon súlyos lépések dobogtak. A kulcsár jött le. Kezében valami francia ízlésű toilettetükörrel. Mögötte a pandúr. És még valaki...

... A hajnalsi kastély ura pedig éppen felgyenesedett a koldus mellől. A szemében könnyek csillogtak.

— Recsky Bandi! Ki az én házamból!

III.

MAYERL HAZATÉR

...Mi marad a nyárból és mi a forró déli napokból? Mi lesz a rózsából, ha elsápadnak szirmai és hova lesz a kertek pompája? Mi marad az életből, ha reszket a kezünk és lassabban ver a szív? És mi a szerelemből, ha elbágyad a lélek?

Lehet-e újra kezdeni?

Lehet-e mondani: csak álom volt az egész? Lehet-e újra botot ragadni és kimenni az útra és folytatni és menni tovább? Hatvan év szállott el, hatvan év, de azt mondd, hogy csak álom volt. Elvették a hitedet, most megkeresed újra. Elrabolták a nevedet, most utána mégy. Elindulsz. Eldobod ezt az egész életet és kezded újból. Feleséged van: elfelejted. Fiad: nem törődöl vele többé. Kastélyod

és birtokod: nem bánod. A te neved: Mayerl. Neked ott kell folytatnod, ahol abbamaradt, mikor tizennégy éves voltál... Az apád megáldott, az anyád sírt érted: megcsalhatod-e őket? Elindultál nagy iskolákba, bölcs mesterekhez — most folytatnod kell az útadat. De lehet-e, lehet-e? Ugyanaz-e a szív benned, amelyik akkor dobogott, Mayerl? Ugyanaz a kéz-e az úri nemesi kezed, mint amelyik a vándorbotot fogta? Te vagy-e még? Mehetsz-e tovább?

Lehet-e újra kezdeni?

Ki is fog hinni neked, Mayerl? Öreg, magyar úr vagy, nem értesz a zsidósághoz, héber betűt nem ismersz. Beállhatsz-e iskolákba kis diáknak? Mitévő leszel?

Kiűzted a kastélyodból a csendbiztost. A legényei elszéledtek. A zsidó koldusokat felszabadítottad. Hallgattál arra az öreg, rejtelmes emberre, aki éjjélkor a pincédben széttörte az életedet s megmondta: ki vagy tulajdonképpen. De hátha hazudott? A haldoklók is hazudhatnak. Nézd: a többi koldus azt mondja, hogy az Isten embere volt. Nem ismerte senki, nem tudták a nevét, hirtelen tűnt fel közöttük, mint ahogy azt Eljahu prófétáról tartja a hit. És mikor újra lementél a sötét pincébe, hogy megkeresd, hogy lezárd halódó szemét: nem talátlad többé. Van, aki azt mondta, hogy elvánszorgott egyedül az éjszakában. Van, aki azt mondja, hogy eltűnt, mint ahogy *Élje noue* jó és eltűnik a földeken, ezüst csillagköd gyanánt.

Igaz volt-e, amit mondott? Kinyílt-e a lelkedben valami rejtelmes, távoli emlék, mint az éjjéli vízi rózsa a Tisza színe alatt? Emlékszel-e? Mi történt veled ott a haldokló mellett? Miért szállott agyadba

a láz, miért reszkettek kezeid, mi ébredt fel a szemid mélyén, micsoda elfelejtett kép? Valami, amiről leszoktattak. Valami, amit elfelejtettél. És neked hatvan évig nem beszélt senki az elfelejtett multadról. Hatvan év nehéz, nagy épületét rakták a te gyermekkorodra. De te, ugye, emlékezel, *már emlékezel*, az apád szemeit látod magad előtt és rohansz, ki, az éjszakába, hajadonfőtt, a sötétbe, az idegenbe...

Hová, háová, Mayerl?

Egy csillag sincs az égen. Koldus akarsz lenni te is? Vándorolni akarsz, el akarod temetni azt a hatvan évedet? Keresd az apádat: megleled-e? Szomorú őszi napon érsz a sírjára. Berontasz lázasan a boltozat alá, ahol az ő drága teteme fekszik. Nézed a sírkövét. Nézed és *nem tudod elolvasni*. Nem ismered a héber betűt. Odadobod magad és kérdezel és sírsz és könyörögsz- a sír nem felel. Az apád sírja! A sír nem ismer rád. többé. Jámborok imádkoznak rajta: megkérdedezed őket. És ők felelnek és te *nem érted a nyelvüket*. Hiszen zsidóul beszélnek. És mi-kor összetörve, zokogva kapaszkodsz fel a súlyos lépcsőkön, íme, rád hull a falból egy gerenda és szétzúzza a lábadat. Az apád sírján! Mintha az ő ökle volna, amely arcodba csap. És te vérezve, sán-títva mégy ki Kalló utcáira...

Hová, háová, Mayerl?

Keresed a házakat a kallói utcán és nem emlé-kezel. Kutatsz és kérdezősködöl és kinevet mindenki. Mayerl? Igen, volt egy kis fia valaha, úgy mondják, a kallói szentnek. De az rég meghalt idegen ország-ban. Ki hisz neked, hiszen egy ígét sem tudsz a bölcsék szavaiból? Te volnál a szent fia? Azt hiszik, bolond vagy.

És aztán egyedül, sántán, félőrülten bolyongani idegen városokban. Lesni a szót a templomok mélyén és nem érteni. Figyelni a tudósokra és a papokra és meg nem érteni őket. Jární a temetőket és nem tudni elolvasni a felírásokat. És ellesni egy-egy foszlányt a beszélgetésekből lopva tanulni egy-egy dallamot és azt hinni, hogy talán még lehet; és érezni, hogy egyre fáradtabb a szív és ködösebb a szem... És haza is gondolni, haza, az elhagyott kastélyra, a beteg feleségre és a vak gyermekre — és aztán ismét az apára és anyára és a múltra és menni tovább. Kis, magyar gettók mélyén szenvedni, nyomorogni, éjjel a városi padokon hálni, reggel ténferegni az utcákon, megnézni minden arcot, lesni minden elejtett szót, *mint egy kis diák, aki mindenáron tanulni akar* — Mayerl, meddig még?

Lehet-e, lehet-e újra kezdeni?

Lehet-e azt mondani: nem történt semmi, az én nevem kisfiús, gyermekes név: Mayerl. Én tanulni akarok. Én imádkozni akarok. Én meg akarok térni. Lehet-e tavaszt hívni az összetört ágakból? Lehet-e nyarat várni az elsárgult erdőn? ősz van, ősz van, Mayerl. És te bolyongasz tovább. Husztról Szigetre, Szigetről Üjhelyre. És aztán Debrecenbe. Jársz és éhezelsz és remélsz. És fáradt vagy és alig vonszolod már magad.

Mint egykor Koheleth, Izrael királya, akinek nem hitt senki, akit nem ismert senki és aki egyedül járt egy idegen világban ...

... Debrecenben, a Csók-utcában, a chaszideusok kis temploma táján gyülekeznek már a virrasztó Rsidók. Egyik a másik után tűnik fel libegő nagy

kaftánjában a homályosodó közön. Beszélgetnek az udvaron, azután egyenkint, meghajolva — alacsony a deszka-kapu — lépnek be a sátorba.

A chaszideusok sátra roskadozó, szomorú, hervadó sátor. Sárga a lomb a fedélzetén, tépettek a színes papírláncok az oldalán, a sok barnult luiov, mely a mestergerendán átvetve hányódik. Itt-ott megzörren; régi bús mirtuszok illatoznak és a lombozaton, a *sz'chách* résein befúj a hűvös esti szellő. Az asztalon nagy gyertyatartó — valamelyik lengyel városból kerülhetett ide — és reszket karjaiban a láng és a zsidók hallgatnak az asztal körül. ...Ma van Hosano-Rabbo éjszakája. Itt lenn virrasztanak a jámborok, ott fenn virrasztanak az angyalok. A nagy égi könyvek, melyek lapjai csupa vörös tűz, betűi fekete tűz, kötése láng és füst száll fel belőlük, azok a nagy könyvek, melyekben minden halandó neve benne foglaltatik: ezen az éjszakán zárulnak be egy teljes esztendőre. Az óriási mennyei kapuk, melyeken át a megtérő lelkek imái tolongtak az Úr elé, nagy, súlyos csikorgással megfordulnak sarkaikban és becsukódnak. Ezen az éjszakán, ezen a rejtelmes éjen intéződik el a világ sora. Ott ülnek a zsidók a sátorban és reszkető lélekkel virrasztanak.

Serceg a láng, száll az ima halkan, titokzatosan: »... *Lochen boni, kaamjijim al hapeszach dojkim...* Itt állunk, Isten, mint a szegény az ajtó előtt, kopogunk, könyörgünk, olvassuk a te szent tórádat... Irgalmazz nekünk a tóra miatt, a te szent könyved kedvéért, annak betűi kedvéért, annak fejezetei kedvéért és a titkok

kedvéért, melyek a mondataiban rejtőzködnék...«

És azután kezdik olvasni a tórát. Mózes ötödik, legszentebb könyvét. Minden események összefoglalását. Minden törvények gyöngyös keretét. Minden parancsok opálos diadémját.

Néha-néha megzörren a lomb; hamvad a gyer-tya, lekonyul a feje egyik-másik virrasztónak. Mintha hűvös árnyék vonulna végig a sátoron. Valaki jár a közelben... Ki kísérti meg az Úr szolgálait e szomorú őszi éjszakán? Talán a szellemek, a zsidó sátrak titkos vendégei járnak láthatatlanul a sárguló lulo-von és sóhajtanak? Talán a sátán lépése ez, amint ott settenkedik a jámborok körüi és meg akarja ejteni őket?

Tizenöt chaszideus zsidó virraszt a sátorban. A legidősebb közöttük reb Chajim Lévi Szüszmann, a Kábáról Debrecenbe költözött tudós pap. Okos ember, művelt ember; hívője az Úrnak, tudója a titkoknak, de azért kiismeri magát a mai világban is. Ő is nyrugtalan és aggodalmas a mai éjszakán, izgatottan fel-felnéz az öreg *chumes*-ből. Szakállát lépegeti és leleszi a szemiWęget okos szemeiről, amikor egyszerre csak hallja, hogy lépések döngnek az elhagyott udvaron.

Szomorú, fáradt, sántító lépések.

Azután felnyílik az ajtó. A deszkák pattognak, a, gyertyák a légáramban majdnem kialszanak. A sátorba belépett egy idegen.

Az első pillanatban alig látni. Csak később vehetni ki vonásait. Beteg, ősz fejét, bozontos szakállát. Az idegen sántítva tesz egy pár lépést és köszönti a zsidókat.

Reb Chajim Levi Szüszmann ránéz:

— Wer zent ir, jid? Ki vagy te, idegen zsidó?

Az idegen lehajtja a fejét. Nem felel.

Egy másik zsidó lép melléje. Megszólítja magyarul. Az idegen könyörögve ránéz és azt mondja:

— Engedjetelek leülni, testvéreim. Megpihenni egy kissé. Fáradt vagyok. Nincs hol lennem ma éjszaka...

Reb Chajim Szüszmann, a pap bólint. Az idegen leül és révedezve néz a hatágú gyertyatartó lángjába. Aztán megindul újra a zümmögő ima, reszkető fejek borulnak a szent könyvekre. A pap odaszól az idegenhez:

— *Kennt ihr ka ivre?* Nem ismered a mi betűinket? — kérdezi tőle.

Az idegen sóhajt:

— Néha értem a beszédeteket, de én magam nem tudok, csak magyarul. Az imátokat is értem, de én nem tudok imádkozni. Mindent... sokat elfelejtettem.

Reb Chajim Szüszmann megint megnézi azt a sok bánattól fáradt arcot és újból bólint. Ismeri már az ilyen esetet. Valami megtérő zsidóval lehet dolga, aki sokat vétkezett. Hadd üljön itt a sátorban. Hadd üdjön fel a szegény lelke... És aztán imádkoznak tovább.

... És mikor áthalad éjfélén a göncöl utolsó csillaga is, fölkel a pap a homályosodó sátorban. Odaáll a gyertyatartó mellé: szép fekete szakállát, komoly arcát előnti a reszkető fény. És a kezét kinyújtva a hallgatók felé, beszélni kezd:

— *Rebojszem*, édes testvéreim, tudjátok, hogy micsoda éjszaka van ma? A halál éjszakája. Ott fenn

most határoznak a mi sorsunkról és mi úgy ülünk itt ebben a lenge sátorban, mint a halálraítélt a siralomházban. Ez a sátor a halál sátra ma éjjel. Tegyük úgy, mint akiknek holnap meg kell halniuk és hajoljunk meg az Úristen örök akarata előtt Testvéreim, a mi szent bölcseink úgy hagyták ránk, hogy ezen az éjszakán, éjfél után, a sátorban virrasztók tegyenek hangos bűnvallomást és mindenki mondja el a többiek előtt, mi volt az ő legnagyobb bűne. Keressetek és kutassatok a ti lelketekben és mindenki tárja fel az ő legsúlyosabb vétkét. Mint ahogy írva van: *esz chatoaj ani mazkir...*

... És a jobbsarokban máris egy aggastyán, rázva rázva és tépve a testét, mintha imádkozna, hajlongva és síró hangon, a mellét verve, mindjárt el is kezdi:

— Egy koldus jelent meg tavaly a lányom esküvőjén és én eléje mentem és elűztem. És nem engedtem, hogy kéregessen a násznép között. És nem tudtam, ki volt. Ó, ha tudtam volna! Az esküvő éjszakáján meghalt a vőm és két nappal később már el is temettük. Isten küldte azt a koldust, hogy próbára tegyen minket az öröm órájában és mi nem alkottuk meg a kísértést...

És egy másik szomorú hang rögtön a túlsó oldalon:

— Ó, jaj nekem, bűneimért és a vétkeim sokaságáért! Gazdag voltam és elszegényedtem. Nem hallgattam meg Mózes tanítását és zálogba vettem egy szegény özvegyasszony egyetlen ruháját. És másnap, midőn híret vettem, hogy az a szegény szégyenében; elbujdosott, már elért a büntetés. A fiam, az egyetlen fiam a Tiszába fült és csak a ruháját, az új, szép, tiszta ruháját hozták haza a partról a halászok;

mintha az Úr üzenté volna, hogy ruháért ruhát küld nekem ...

Zokogás és sírás, jajongás és jajveszékelés tölti be a sötét sátor. Mindenki készül a bűnvallomásra. Könnyes arcok szorúlnak egymás mellé. Zaj és zsvajj önti el az éjszakát. De a sánta idegen is hirtelen feláll és reszkető, töredezett hangon belekiált a zsvajjba:

— Én is... én is!

Mindenki odasiet. Az idegen homlokát dörzsöli kezével, mintha valami régi, nagyon régi emlékei akarna onnan kiásva. És azután hörögve folytatja:

— Én is, én is, hadd vallok én is! A bűneim kezdenek feltűnni a tönkrement életemből, mint a/ oszlopok az összedőlt ház alatt. Én is, én is vétettem, de mennyit... és a legnagyobb, a legnagyobb...

Csend támad a sátorban. És az idegen lecsillapszik. Leül. És halkán, tépelődve, mintha egyenként emlékeznék vissza a szavakra, amiket kiejt, suttogva, lázasan, a gyertya lángjába bámulva, mesélni kezd:

— Volt nekem ... úgy emlékszem ... régen, nagyon régen, egy tükröm. Kicsiny, igénytelen, egyszerű tükrök. Az apám adta nekem, mikor egy nagy útra indultam... az apám, áldott legyen az ő emléke. És én elfelejtettemj testvéreim--..., az apámat és az ő nevét... elfelejtettem mindent és elfelejtettem a tükröt is. És egyszer, később, mikor már otthagytam mindent: a hitemet, a multamat, egy este, szép nyári alkonyaton, menyasszonyommal ültem a kertünkben és., a vállára dőlve, szívtam magamba az ő hajának, az ő szépséges, aranyszőke hajának illatát. És neveltünk és boldogok voltunk és egyszerre kibomlott az én menyasszonyom haja... az ő szőke haja, mely

olyan volt, mint egy arany tenger... a Klarissza haja...

Halálos, mély csend ült a sátorban. Az idegen lihege folytatta:

— Igen. Klarissza... így hívták. Nem volt zsidó nő, testvéreim... És ő elpirult és egy tükört kért tőlem, hogy megigazítsa a haját. Testvéreim... kerestem és kutattam és íme, a zsebemben véletlenül ott találtam egy tükört. *Azt* a tükört. Az apám tükkrét. Hogy került oda, annyi év után? Ki küldte hirtelen, hogy kezembe akadjon? Nem tudom. A sors játszott velem. És amint felveszem, hogy odaadjam szerelmemnek, belenéztem a tükörbe és megijedtem: -- a tükörben feltűnt az apám képe.. » az apámé, akit már elfelejtettem. Vagy akit... el akartam felejteni, s akiről már nem is tudtam, hogy ki volt. Az ő jószágos, ősz arca nézett rám. Szomorúan, szemrehányóan, bánatosan. Az apámé. Mintha egy festmény lett volna. Vagy egy üzenet. Egy figyelmeztetés. Klarisszára néztem és tündöklő szőke szépségére és vad indulat támadt a szívemben. Megharagudtam az apámra. Hogy miért jelent meg ép most? Hogy miért akar elválasztani tőle... a szerelmentől? És ráleheltem a tükörrre. Hátha elszáll a kép. Nem, ott maradt, egyre élesebben, egyre fenyegetőbben: az apám! És akkor azt mondtam a menyasszonyomnak: Klarissza, ki akarok törölni mindent erről a tükörről, hogy csak te légy rajta, csak téged lehessen itt látni, a te szépségedet, örökkön... Ha arcokat őriz meg a tükör téged őrizzen meg és nem... ezt az öreg zsidót. Így mondtam. És rózsalevelekkel kezdtem dörzsölni a tükört addig, amíg eltűnt az apám képe és odaadtam menyasszonyomnak. És beleköltözött a

tükörbe az ő szépsége, az ő szőke haja és nefelejtskék szeme... és mi boldogok voltunk és szerettük egymást azon az estén...

Az idegen leborult az asztalra. Szünetet kellett tartania. Azután felvetette a fejét és tétován, mintha álmodnék, beszélt tovább:

— És három év múlva...: igen... mikor már kétéves volt a fiúnk — az egyetlen gyermekünk —, a dajka kétségbeesve rohant fel a kertből. A kisfiúnak, aki ott játszott a kertben, egy tükör akadt a kezébe ... Talán az a tükör, testvéreim ... Bizonyosan az a tükör... és játszott vele és a napot tükröztette. És a forró nyári nap, mely minden erejével bevette magát a tükörlapra, hirtelen rátűzött a tükörből a gyermek szemére... És a kis szemei nem bírták ki a tüzet, mely a tükörből feljűk csapott ... a nap, a nap, került bele a tükörbe és a kisfiú szemei gyulladásba estek... És egy hét múlva megvakult...

Az idegen elhallgatott. Némán, meredten nézett a lángokba. Reb Chajim Szüszmann felállott:

— Értelek — mondotta. — Rettenetes volt a bűn és szörnyű a büntetés. A gyermek szemét vette el az Isten az apa bűnéért...

Az idegen mozdulatlan maradt. Halkan mondta:

— A gyermek szemét, igen, az apa bűnéért... Ennek már húsz esztendeje... De ha tíz apa megter, ha bevallja bűnét, ha vezekelni akar: ki adja majd vissza szemét a gyermekének?

Az asztal körül zaj támadt. Egy zsidó a háttérből előre furakodott:

— Ez nem zsidóhoz való beszéd, te idegen! — kiáltotta. — Nem szabad kételkedni. Az Isten akkor

tehet csodát, amikor akar. Ha megtér a bűnös és vezekel, akkor segít rajta az ő végtelen kegyelmével. A te fiad is meggyógyulhat még. Vannak ilyen esetek máshol is. Nem olvastátok-e az újságban, mi történt ép ma, itt, Debrecenben? Egy földbirtokosnak a felesége hozta ide vak fiát a híres pesti orvoshoz, aki éppen itt járt. És az orvos meggyógyította és valami operációval visszaadta a szemévelágát egy perc alatt! Látod, szabad-e elveszteni a hitet, a reményt?

Az idegen felvetette a fejét:

— Ma, Debrecenben? — kérdezte. — Ki az a vak fiú? Ki volt az?

A zsidó vállat vont:

— Valami szabolicsmegyei földbirtokos gyermeke. Olvasd itt ezt az újságot... az Ellenőrt.

Odaadta a lapot.

Az idegen rámeredt a betűkre. Azután egész testében reszketve felállott az asztal mellől.

— Testvéreim — mondta halkán —, azt mondjátok, hogy a megtérő bűnösé lesz az Isten kegyelme. Mit tegyek... mit tegyek, hogy én megérdemljem az Istent? És hogy még ma... *még ma* megmutassam Neki, hogy visszatérek hozzá? Az én bűnöm több, mint más ember bűne. Nekem nagyobbat és többet kell vezekelnem, mint másnak. Szenvedtem és sírtam és böjtöltem és vándoroltam sokat. De érzem, ez mind kevés. Én úgy hiszem, hogy nekem csak egy igazi megtérésem van: a nagy megtérés, a halál. De olyan halál, melyen rajta az Úr áldása, olyan halál, mint ahogy a zsidók halnak meg: megadással, nyugalommal, szeretettel az Isten iránt, halál Izrael

halottai között... így szeretnék én megtérni... így szeretnék én hazatérni: Istenhez...

A hívek egy része felállott a sátorban és közelebb nyomult az idegenhez. Valami határozatlan bágyadt derengés látszott a lombos mennyezeten. Jött a hajnal. Hosano-Rabbo, a nagy megsegítés napjának virradata. Reb Chajim Szüszmann ránézett az idegenre:

— Megtérés? Nem róhatunk rád templombajárást, mert nem tudsz imádkozni. Nem tanulást, mert tán olvasni sem tudsz. Ha a halált keresed, legyen neked kedved szerint. A mi kis temetőnkben, a város végén, szükségünk van egy jámbor sírásóra. Akarsz-e lenni a halál szolgálója?

Az idegen meghajtotta a fejét:

— Akarok...

De a pap folytatta:

— Van egy öreg emberünk künn, az tartja rendben a halottas házat és az vigyáz a sírokra. Annak segítségére kell beállnod. A halált keresed: legyen tehát meg az akaratod. Neked az lesz a megtérés, ha zsidó halottaknak adhatod meg a végső tiszteletet. Az lesz a megtérés, ha dombot hányhatsz a jámborok fölé. Az lesz a megtérés, ha megáshatod a sírodat előre, zsidó sírt, *kever Jiszroél* és mellette ülve, napnap után, egyedül, künn a temetőben, elkészülsz a halálra... a tisztulásra és a hazatérésre. Mi a neved?

— Reb Mayernak hívnak. A másik nevemet nem tudom.

A pap bólintott.

— Felfogadunk, Reb Mayer. Akarsz-e hajnalra kimenni a temetőbe, a sírok közé? Akkor kísérjétek

el, Reb Dovid és Reb Gersom. Menjetek, mert már szürkül a reggel.

...Az idegen meghajolt. Kezet fogolt az emberekkel. Sántítva, a két zsidóra támaszkodva, roskadozva ment ki az elhagyott utcára.

Áthaladtak a főtéren. Hirtelen nagyobb épület elé értek, melynek világos volt néhány ablaka. Mayerl megállt.

— Mi ez? — kérdezte.

— Az Arany Bika-szálló — mondta Reb Dovid, köhögve a hűvös őszi levegőtől.

Mayerl ott állt a szálloda előtt. A szíve heveden kezdett verni. Fenn, az első emeleten, a csipkefüggöny mögött hirtelen egy árnyékot látott. Valaki kikönyökölt az ablakon e hajnali órában. Valaki, aki nem tudott aludni. Valaki, aki virrasztott.

Reb Gersom is köhögött. Noszogatta őket, hogy előre. A temető még messze van.

De Mayerl nem mozdult, egyre csak azt az ablakot nézte.

Megismerte ott fenn azt az árnyékot a függöny mögött.

Hát igaz... igaz. A felesége van itt Debrecenben, a fiával. Eljöttek az orvoshoz. És bizonyára, hogy őt is keressék. A megyéhez fognak menni, az alispánhoz, a csendőrhöz... Amint keresik már egy fél éve, amióta elbujdosott. Itt fõnn, néhány lépésnyire, itt vannak: az ő egész régi élete. Klarissza... és a fia, aki már lát! És ő, az apa, lenn az utcán, koldusán, nyomorultan, elhagyottan... útban a temető felé!

Úgy érezte magát, mint egy halálraítélt. És India, liogy ez az utolsó útja. Hogy ahova most megy,

onnan nincs visszatérés. Egy nap, két nap... talán egy hét: és ő is elpihen ott künn örökre a sírban, melyet maga fog megásni. És hogy ő vissza nem jön már sohasem.

Odalenn az ablaknál megrezzent az árny. Mintha ki akarna libbenni a függöny. Mayerl felsóhajtott:

— Nagy az Isten! — mormogta. Egy könny hül-
lőit le ráncos orcáján.

Azután botjára támaszkodott és megindultak a temető felé.

A sátorban lassankint elcsitult az izgalom. Az emberek visszaültek a helyükre, a gyertyalángba bámullak, fázósan húzódkodtak össze a pirkadat hűvös áramlatában. Reb Chajim Szüszmann letette a szemüvegét és a híveihez fordult:

— A gyermek, testvéreim, a gyermek! Ez a legfontosabb. Most is láttátok, most is hallottátok. Vigyázni kell a gyermekekre, hogy tiszták és büntetlenek maradjanak és vigyázni kell az apának, hogy az ő bűne miatt ne szenvedjen a gyermeke. Őrizkedni kell az idegen tüztől. Idegen nőtől, idegen szépségtől. Nem fakad abból jó sohasem. Milyen boldog volt ez az ember az idegen nővel és láttátok, mint ment el most sírja felé. Ez legyen a tanulság: zsidó élet, zsidó erkölcs, zsidó tisztaság. És akkor a gyermekeitek szépek lesznek és egészségesek és boldogok. Tudjátok-e, testvéreim, hogy a gyermekek mentenek meg minket a veszély órájában? A gyermekeink vezetnek vissza minket az örvénytől, a megsemmisüléstől ... Hadd mondjak el nektek egy példás mesét, amit a nagy kallói szent pap, Rebe Reb Eizikl Taub

kol-nidré estéjén mondóit el az ő templomában a gyermekeknek...

Az emberek összébb szorultak. És a kis sátor papja, egyre halkulóbb hangon, egyre bánatosabban, úgy, hogy a legenda végül beleveszett a reggeli csöndbe, mesélni kezdett:

— Tudjátok-e, kol-nidré estéjén, a kallói szent, áldassék az ő emléke, maga köré gyűjtötte a kicsinyeket a frigyláda előtt. És azt mondta nekik: Édes gyermekeim, *jaldé kójdes, bachuré chemtd*, drága kis palánták, mesét mondok nektek arról, hogy csak timiattatok fog nekünk megkegyelmezni bűneinkért az Isten. Hol volt... hol nem volt, volt egyszer egy apa, aki kis fiával hosszú vándorútra indult. És ahol folyó szaladt elébük, vagy völgy nyílt lábaik alatt, vagy szikla állotta el az útjukat, ott az apa vállaira vette fiát és átgázolt az akadályokon. De egyszer... egyszer késő alkonyatkor, egy nagy, komor vár elé értek. A várfalon be volt zárva a nagy vaskapu. Csak az ablakok, a kis szűk ablakok voltak nyitva. És az apa azt mondta a fiának: »Mostanáig én vittelek téged szeretettel és irgalommal. De íme, véget ér az én erőm. A nagy akadály itt van előttünk: ezt a kaput nekem nem fogják kinyitni. De az ablakok, a kicsiny ablakok, nyitva vannak a falon: *te* azokon bejuthatsz a várba és aztán kinyithatod nekem a kaput. Most *neked* kell rajtam segíteni, gyermekem...« Én is így szólok hozzátok, édes kicsiny zsidó fiúcskák: egész éven át mi, apák küzdünk értetek, fáradunk értetek és viszünk titeket vállainkon. De most, mikor ott állunk a nagy Törvényszék előtt: zárva előttünk az Ég kapuja. A mi bűnös imáink nem juthatnak be oda,

mert mi már öregek és fáradtak és vétkesek vagyunk. Ó, gyermekek, *ti* imádkoztatok értünk! Szálljon lel az imátok, mint sok fürgé, édes madár! A ti könyörgétek bejut az égbe, mert ti tiszták, kicsinyek és ártatlanok vagytok. Menjetek, gyermekek és nyissátok ki nekünk a kaput. Az égi nagy kaput, az Irgalom kapuját, a Szeretet kapuját., bogy jöjjön megváltás Judára, boldogság és béke a szegény Izraelre... Amen... Amen ...

A kallói szent pap étele

Megszentelt földje a magyar zsidóság történetének Szabolcs vármegye humusza. Nem lokálpatriotizmus mondatja ezt velem, bár én is büszke vagyok rá, hogy a néhai nagyapám valaha szabolcsi szőlősgazda volt. De nem tudok hazánkban földet, melybe annyi és oly különféle köteléssel kapcsolódott volna bele a zsidóság, mint ebbe az áldott nyíri televénybe. Sok biz' arrafelé a futóhomok is, melyben alig fog a mag. De ami egyszer alaposan gyökeret vert, az ott tenyészik örökké. Azt se szél, se jégeső, se vihar (amiből a századok folyamán elég jutott a szabolcsi zsidóknak) ki nem tépi.

Ebben a vármegyében — hogy a kezdet kezdetéről szóljak — már akkor laktak zsidók, mikor még nem is volt vármegye.

Anonymus, a hajdani nagy magyar történetíró, jeleníti, hogy a honfoglalás idején Szabolcsban éltek, illetve, hogy itt telepedtek le a *kazárok*. Már pedig a kazárok Árpád zsidó vitézei voltak: elől jártak a honfoglaló csapatok között és az egyisten hitét vallották, a héber nyelvet használták istentiszteleteiken.

Ezek voltak hát az első zsidó lakói a Nyírvidéknek. Hogy Árpád telepítette-e le őket ott, vagy előtte költöztek be oda, azt természetesen megállapítani nem lehet. Emellett azonban Palesztinából is vetődtek oda zsidók. Mert azok az érdeemes magyar tudósok, kik Szabolcs vármegye őstörténetét felkutatták, *nyomokra* hivatkoznak, melyeket egy, majd kétezer-

éves zsidó település Szabolcsban hátra hagyott.

Az egyik nyomot Rakamazban találták meg, 1888-ban, a nagy tiszai árvíz alkalmával a töltés beomlott és az omladékok között SZALÓCZKY Géza gyógyszerész egy *pecsétnyomót* talált. A pecsétnyomó nyomó úgynevezett szerpentinkőből készült. Jósa András régész és Vámbéry Armin héber betűket vettek észre rajta. Vámbéry szerint a héber felirat ez volt:

Jechiel Srago ben Menachem Gerson.

Eszerint egy Srago, vagy Seraga nevű családé volt a pecsétnyomó, melyet a régészek közel ezer-hatszáz éves korúnak (a népvándorlás idejéből) tartanak. A Seraga név, amely arameus eredetijében *lámpást, fényt* jelent, ma nem családneve a zsidóknak, hanem személyneve. Rendszerint a Feivel nyomában használják. Vámbéry — kutatásai alapján — családnévnek állapította meg és szakértői véleményében azt vallja, hogy ez a *Seraga* nevű család még Vespasianus idejében költözött el Jeruzsálemből. Egyik ága a keletre szakadt, ahol Szalonikiben a szefardok között a Seragak ma is szerepet visznek, másik ága abba az országba került, ahová később Szabolcs vezér csapatai hatoltak el és ahol a kazár zsidó telepések is fészket vertek.

Ez a pecsétnyomó — akár Vespasianus idejéből, mint Vámbéry állítja, akár későbből való — a legrégebb zsidó település nyoma Szabolcsban. Ott látható különben Szabolcs megye múzeumában.

De vannak kevésbé komoly nyomok is. Hunyady Ferenc, a nevezetes debreceni szuprintendens. 1794. esztendőben tanulmányt tett közzé a *zsidó hangzású*

Szabolcs megyei helynevekről. Divatos írás volt akkor és később *mega* zsidó nyelvészkedés, mely magyarul értelmezte a zsidó neveket. Ki nem ismeri Molnár János meg Horváth István délibábos »felfedezéseit«, arról, hogy a bibliai *Ádám* tulajdonképpen *ad ám* (már tudniillik almát a feleségének). Káin meg vápájában *Kaján* (ami a természetéből is kitűnik). Nagylisileiu Hunyady Ferenc prédikátor uram is hasonló felfedezésekben fáradozik, kimutatván, hogy:

Balkány, a szabolcsmegyei nagyközség neve zsidó név. Azt teszi héberül, hogy »Bál« és »kán«, vagyis a *Éál fészke*. *Balsa* köjpség neve nem más, mint *Bal-Siomájim*, vagyis Egek Bálja. *Baka* község a lieber *Bocho* (sírt), *Bakta* pedig ugyané szó nőnemű alakját (*Boches zo*, ha asszony sír) teszi, *RamocsMza* pedig a *Romólh*, vagyis bálványimádó oltárokat és magaslatokat jelentő héber szót rejti magában, tehát ott nagy bálvány előtti áldozás folyhatott. Mindebből már most az következik, hogy a szabolcsmegyei őszsidók az ő héber nyelvükön nevezték el *bálványaik után* az egyes telepeket és falvakat.

Bocsásson meg nekem haló poraiban Hunyady Ferenc prédikátor uram. Be nagyot is bukott az ő nyelvészkedése ezen a ponton. Mert hiszen vagy zsidók voltak azok a szabolcsmegyei őslakók, vagy nem. Ha zsidók voltak és a héberrel éltek, akkor nem imádták a Bált, sem a bálványi Bált, sem a baksait, èè niég a ramocsaházit sem, tehát nem volt okuk róluk elnevetni a falvaikat. Ha pedig nem voltak zsidók, hanem bálványimádók, akkor meg nem tudtak héberül és eo ipso nem örökíthették meg a szent nyelven halványaik neveit. Mert olyan embert, áfci zsidó, héberül beszél és amellet Bált imád,

nem látott Szabolcs megye. A szabolcsmegyei zsidó települések idejében, aminek mondjuk, lehet kétezer esztendeje, a zsidó vallás már régesrég megállapodott egyistenhit volt, kijegecesedett bölcsellett, nagyszerű erkölcstannal, olyan morális erővel, mely ellen légiókat kellett mozgósítania Rómának. Hogyan? Akkor, amikor Jabnéban Rabbi Joclíanan ben Zakkaj a legtisztább istenhitet tanította, mondván, hogy Izrael ereje, mely fenntartja benne a lelket, a bálványimádó pogányok között éppen az, hogy Istent imádja és benne bízik — ugyanakkor, ugyanazon korban zsidó hitet valló emberek (pláne olyanok,, akik Palesztinából költöztek el *) bálványoltárok előtt térdepeltek volna? Ha zsidótól e korban vallási emlék maradt, héberül, az bizony nem lehet bálványoltárok neve.

Nem ismerte Hunyady Ferenc sem a zsidó hitnek, sem a bálványimádásnak történetét, ha ilyent állított.

Bármint legyen is azonban, ezen a délibábos nyelvészkedésen kívül vannak igen komoly nyomok rá, liogy már Árpád apánk bejövetele előtt, de a honfoglaláskor mindenestre máris gyökeret vert a «sldóság Szabolcs vármegyében. Ki tudja, talán ők

*) De ha nem palesztinai zsidókról, hanem áttért kazárokról volna szó, akkor is lehetetlen a feltevés. A zsidó szóval élő, tehát zsidó hitre tért kazárok sosem voltak valóságos zsidók. József, kazár királynak Chasz dai ibn Sapruthoz, a híres spanyol-zsidó miniszterhez írt, általánosan ismert levelében (960. körül) nyíltan el van mondva, hogy mikor a kazárok zsidó hitre tértek (vagyis a VIII. század második felében), Bulán király, ki »teljes szívéből bízott az Úrban, a varázslókat és a bálványimádókat eltávolította az országból«, még mielőtt áttért volna a zsidó hitre.

voltak azok a közvetítők, akik segítettek eljuttatni a spanyol miniszter levelét Kazárországba?

És ahol ilyen korán beléfogózott a magyar humuszba, ott érte csakhamar a legerősebb támadás.

Szabolcs vármegyében, Szabolcs vezér híres földvárában tartotta meg Szent László király az 1092-iki szabolcsmegyei zsinatot, amely először kezdte ki a zsidók jogait Magyarországon. Szerafin, az esztergomi prímás indítványára, aki a zsinaton elnökölt, súlyos rendszabályokat hoztak a magyar zsidók ellen, s ha nem is hajtották végre azokat, mégis, ez a zsinat egy sötét és szomorú jövő képét — mely a keresztes háborúkkal valóra vált — festette a zsidók elé. A fejlődésnek induló Árpádkori magyar zsidóság elé a szabolcsi zsinat sorompót eresztett.

Nyolc évszázaddal később megint csak Szabolcs megyében csapott fel a zsidógyűlölet lángja, amely mint titkos tűz, bujdosik végig évezredek óta az országon. Hol itt, hol ott villan fel; de valóságos vulkán volt az, mely a múlt század nyolcvanas éveiben végzetes erővel megint csak Szabolcsban tört ki, hogy katasztrófába sodorja a zsidóságot.

Hanem a szabolcsmegyei zsidóság mindamellett nem rendült meg, nem pusztult el. Sőt, kitett magáért. Olyan férfiakat adott a nemzetnek és a felekezetnek, akiknek erős akarata, szívjósága, kemény zsidó lelke éppen abban a különös nyíri levegőben edződött meg, amely egyformán éltetője volt a hajdani zsidó kazár, telepéseknek, Árpád zsidó hőseinek, a szabolcsi zsinat világi és egyházi urainak, meg a Verhovayaknak és Vay Gyurkáknek. Erő és bátorság, okosság és szív: ez a szabolcsi zsidók jellemzője. És szinte alig van falu ebben a megyében, amelyhez ne fűződnek

valamelyik érdekes, vagy kiváló magyar zsidó ember története.

Nézzük csak:

Nyírbátorban utca van elnevezve a *Mandelekről*, akik a város felvirágoztatói és iparának megalapítói voltak. Mandel Eduárd, a nagyszerű és nagybecsületességű kereskedő, akinek felesége is olyan híres, okos asszony volt, hogy idegen emberek jártak hozzá tanácsot kérni matróna korában is, meg testvére, a nagy magyar zsidó előharcos, Mandel Pál képviselő emléke él e városban, ahol utódaik ma is vezetik gyártelepeiket. Kallóban ma is legendák járnak *Fisch* Sája Áronról. A kallói híres papnak, Rebe Reb Eizikl Taubnak (akiről voltaképpen írni akarunk) volt az első »balbósa«, s az Isten dúsan jutalmazta jámborságáért, odaadó szeretetéért a csodatevő rabbi iránt. Adott neki a Mindenható annyi aranyat, hogy (mint mesélik) itcével mérték a tornácán országvilág előtt; adott neki 113 esztendő földi életre és adott neki 18 élő gyermeket. Mikor az öreg úr meghalt, aminek szintén lehet több, mint száz esztendeje, mind a 18 gyermeke életben volt még. A Fisch-család előkelő, kiterjedt földbirtokosokból áll ma is. Egyik tagja képviselő volt: Létay Ernő huszárfőhadnagy. — Leveleken ott van a *Leveleid* Ármin nagy domínium a, amit nagyapja, a híres Reb Sie Levelek (helyesen Jehósua) alapított meg, nagyon-nagyon kicsi kezdetből. Az öreg Reb Sie vándorkereskedő volt, s mikor Leveleken megtelepedve, a jó Isten feléje fordult és a saját házába költözhetett, első dolga volt, hogy külön kis templomot rendezett be a – lakásán. És szombatra jöttek ám a szomszédfalvakból is (péntek délutántól szombat estvélig való tartózkodásra) a

leveleid minjéhez és házigazdához. Pattogó, zsémbes öreg úr volt Reb Sie — akinek jó szíve és jámborsága példás volt — és élcei, mondásai ma is élnek még a zsidó házakban. Az a hatalmas birtok, melyen a Leveleki-gazdaság minden erejével szolgálta a magyar földet, bizony a félszázad előtti zsidó ős puritánságának, erkölcsének és szorgalmának élő bizonyossága. Hát a kis Tura az ő zsidó nagybirtokosával, *Propper* Samu híres mintagazdaságával, ami ritkította párját a megyében! Ez a turaiáldotiszívi földbirtokos és az a virgonc kis turai bócher: a Mordchele, a Weinsteinék legkisebb fia (akit később Szabolcsi Miksának hívtak) híressé tették ezt a falut. *Téglás-nák* nagy nevezetessége az Oroszlánfiúk, akik szintén több mint száz évvel ezelőtt éltek (jobban mondva garázdálkodtak) Szabolcsban. Hatalmas, tagbaszakadt óriások voltak Oroszlánék (három testvérről tud a tradíció), akik nevüket kétségkívül a nép ajkáról kapták. Téglásba tértek vissza egy-egy »sikerült« excurzió után, amilyen volt az is, hogy az egyik a debreceni tavaszi vásáron megfogott egy fiatal csikót, széttépte és a kezében a fél csikóval, mint valami taglóval — verte szét a vásárt. Ezeknek a verekedő Makkabeusoknak egyik utóda volt Reb Smuel Téglás, akit még a mai nemzedék is ismert. Reb Smuel nyolcvanéves korában is híres verekedő volt Nagy tölgyfafokossal járt Nyíregyháza utcáin és a görbe pillantásokat haladéktalanul megtorolta. És a többi falu, meg város, mindnek megvannak a maga kiválóságai: Nyiracsádon a Sichermannok, a Friedek, a Mezeyek, Kisvárdán a Weinberger-Vadaszék, a Széllék, Balkányban a Balkányiak, Tiszadobon a Lichtscheinok. meg a Hartsteinok, Nyíregy-

házán a Heumannok, a Stern-Székelyek. — Félek, liogy kifelejték valakit, hát inkább abba hagyom a felsorolást.

Hiszen nem is róluk akarok én írni. Az én két mai mesém hase a szabolcsmegyei zsidóságnak legkülönösebb alakja *Rebe Reb Eizikl Taub*, a *kallói rabbi*, a szent pap, a »kalever« (kallói), "mint a népszólás tartja.

Különös egy szent, az bizonyos.

Ahelyett, hogy könyveket bújna, ítélkezne, tanulna, egész nap az erdőn kóborol, a mezőn játszik, pásztorok közé keveredik, tegezi a kondást, pajtása a csikósna, komája a csordásna. Ostort pattogtat a kezében, duhaj nótákat tanul el a gulyástól, parasztos viseletben hever éjszakánként a végtelen, csillagos nyári pusztaságban, a falu végén, a pászortűz mellett.

Ilyen alakot sem termelt más föld.

Hiszen vannak ma is és voltak is csodatevők (csodarabbik, ahogy ma rossz magyar szóval mondanák) arrafelé Szabolcsban. De hát ez a mi magyar szentünk, a kallói, bizony nem ilyen volt. A mi szentünk, a kallói, az nem ilyen. Az *költő*. Poéta, az isten kegyelméből.

És magyar. Amilyen magyarrá csak Szabolcs megye varázsolhatja az ő zsidó fiait.

Hiszen ismerni nem ismeri őt senki a ma élők közül. (Több mint száz éve, hogy meghalt.) Csak legendákon át láthatjuk az alakját. De amint a legendák arany ködén át nézem, úgy látom, olyan tisztán, ragyogóan, mintha előttem állana. A kallói szent pap, úgy tetszik nekem, mosolygós, vidám, nyugodt magyar. A haját is úgy fésüli, a szakállát

úgy igazítja, hogy lehetne valami kuruc vezér is. Es a szeme: költő szeme, pajkos ötletekkel, humorral és csalafintasággal. Mint a puszták fiaié.

A legendák közé, melyek róla ma is szállnak szájról-szájra, hadd illesszek be én is két különös — zsidó könnyektől ragyogó — történetet: a chaszidizmus világirodalmának két ismeretlen magyar gyöngyét. Szebbek, úgy hiszem, a német, a lengyel, az orosz chaszidtörténeteknél. Hogy honnan vettem őket? Hallottam-e? Álmodtam-e? Kitaláltam-e? Tovább szövögettem-e a szabolcsi puszták titkos történeteit? Vagy úgy lestem el egy-egy öreg mesemondótól, falusi bolondtól, község koldusától?

Maradjon ez az én titkom.

TARTALOMJEGYZÉK

Az ismeretlen vőlegény.....	3
A leleki menyegző.....	53
Mayerl.....	91
A kallói szent pap élete.....	129